

DOM IN SVET

Dom in svet, letnik 51, številka 3

Vsebina

Leposlovje in znanstvo:

- Severin Šali / Večerna tišina (pesem). 121.
Vida Taufer / Pomlad na Kozjaku (pesmi). 122.
France Bevk / Domačija. 125.
Dušan Ludvik / Večerna (pesem). 132.
Jože Krivec / Mladost je mimo šla. 133.
France Bevk / Venceslav Belè. 142.
Vinko Beličič / Pomladni dež (pesem). 145.
Anton Vratuša / Dva Prešerna. 146.
Joka Žigon / Nikdar več vojské! (drama). 157.

Razglednik:

- Književnost:** Vladimir Bartol: Alamut (S. Mikuž). 165. / Rudolf Kresal: Študent Štefan (S. Mikuž). 169. / Dr. Andrej Gosar: Gospodarstvo po načrtu, njegove naloge in problemi. Dr. Ivo Pirc, Franjo Baš, Hrvoj Maister, Filip Uratnik: Socialni problemi slovenske vasi (V. N.). 171. /
- Umetnost:** Umetnostna razstava A. Černigoj — U. Carà (S. Mikuž). 172. / Natečaj za zgodovinske slike na banovini (S. Mikuž). 172.
- Gledališče:** Ob Slovenskem gledališkem tednu (J. Peterlin). 173.
- Zapiski:** Zagrebško pismo (Jože Gregorič). 180. / Razstava italijanske knjige (Mirko Javornik). 182. / Vprašanje književnih nagrad (T. Debeljak). 183.

Umetniške priloge:

- Sl. 8. Avgust Černigoj, Istranka. / Sl. 9. Ugo Carà, Starec. / Sl. 10. Franc Tratnik, Beg pred Turki. / Sl. 11. Gojmir A. Kos, Ustoličenje pri Gospe Sveti.

Vinjete so delo akad. slikarja Maksima Sedeja.

Dom in svet izhaja 15. vsakega meseca, desetkrat v letu, z izjemo mesecev julija in avgusta. — Naročnina znaša letno 80 dinarjev, za dijake 60 dinarjev. Dovoljeno je plačevanje v obrokih. — Izdaja ga konzorcij Doma in sveta, ki ga predstavljajo: dr. Joža Lovrenčič, Mirko Javornik, Stane Mikuž, Severin Šali, dr. Tine Debeljak in dr. Alojzij Odar. — Odgovorni izdajatelj: dr. Alojzij Odar. — Odgovorni urednik dr. Tine Debeljak, Jugoslovanska tiskarna. — Upravištvo: v Ljubljani, Pred škofijo 5. — Tisk in klišeji Jugoslovanske tiskarne v Ljubljani. — Za tiskarno odgovarja: Karel Čeč.

Severin Šali | Večerna tišina

Kako lahko je vse v svetlobi,
sijaj, ko voda se igriva
med dnevom in nočjo preliva,
odseva v meni in po sobi.

Je to pomlad že? Njeni zvoki?
Ne vidim več, zavit v prosojnost.
Vse moji se odmika roki,
potapljam v mehko se opojnost.

Pod oknom v vejah ptič prepeva.
Somrak po hribih luč ugaša.
Spokojen sem in brez odmeva.
Kdo rože k vzglavju mi prinaša?

Tako sem dvignjen iznad vsega,
zapuščam žalost in nemir;
oddaljen klic me vabi z brega,
bo miren dom — bo lep večer.

Vida Taufer | Pomlad na Kozjaku

Plaz

Plaz se strga, po strmini plane.
Ruže s tokom bilje in drevesa.
Z glasnim truščem prst drobi in mane,
pada naglo, kakor vzmet peresa.

Na ravnini divji tok prestane,
zemlja se na vse strani razgrne,
mirno čaka, z mesta se ne gane,
s tihim vznožjem se prijazno strne.

Ruše bilk so križem razmetane.
Strta debla preko njih ležijo;
med prstjo so veje pokopane,
sočno zemljo pod seboj težijo.

V grapi

Glasno ropočejo žage in mlini.
Kolotečine usmerjajo pot.
Daleč nad njimi na mehki sinjini
krpa neba kot razgrnjen omot.

Ječijo po grapi težki vozovi,
vozijo delavcem zrnje in les.
S pôtjo se dvigajo tesni domovi;
voda je siloma stisnjena v jez.

Čas se vrti in se v daljo pomika.
Dete rodi se, ugasne mrlič.
Težko življenje se smrti dobrika,
biča ljudi kot okrutni birič.

Na pobočju

Na jasih ob gozdu že zvončki zvonijo,
med njimi se črta blazina žefrana.
Pomladni studenci iz zemlje kipijo,
pojo, kakor pesem na strune igrana.

Že sonce poljublja razgrnjeno njivo.
Med bilke pšenične s toploto pronica,
jih boža in češe na vetru kot grivo,
v zelenem kožuhu jim sijejo lica.

Na vrbah se mačice sive blestijo,
po drevju se točijo novi sokovi.
Vrhovi po smrečju skrivnostno šuštiijo,
ob cerkvi so zopet zeleni grobovi.

Gnezda

Na poslopja so pripeta gnezda,
zlepljena in z blatom ometana.
V njih je odprtina kakor zvezda,
z žarko lučjo rahlo posejana.

Tod spomladi lastovke cvrčijo.
Vračajo se zvesto v naše hrame.
Vsako leto jajčeca valijo,
obletavajo zvonik in trame.

V neprestanem nihanju in petju
belo cvetje s prožnih vej odseva,
čas se dolgo smeje ob zavzetju:
polnijo se z lučjo ure dneva.

Ob meji

Gledam mejno črto po grebenu,
vrsta belih kamnov reže tla;
nudi zemljo tujemu imenu,
po dolini temna noč vesla.

Zemlja se je zopet prebudila,
topli veter čez brsti pihlja;
stebila bilk pregiblje čvrsta sila,
prosta moč svobodnega sveta.

Noč ovija mračno pokrajino,
skriva v megli sinji sklon neba;
plazi se s plastmi čez vso dolino
in jo tlači kakor kup gorja.

Pesem

Stoje pod vaško lipo domačini,
slovensko pesem od srca pojo;
besedni zvoki jočejo v globini,
po vasi mimo svetlih hiš gredo.

V besedah moč ljubezni se razkriva.
S svetlobo hišnih oken se blešči.
Po vsej temini se mehko razliva,
čez mejno črto v gluho noč doni.

Zamaknjeno uho zvesto posluša,
spet nova sila v duši zagori,
kipi in raste ko zelena ruša,
ki jo pomlad na mrzlih tleh zbudi.

France Bevk | Domačija

4.

Kadar si človek naloži breme, ne misli, da ga ne bo prenesel. To je Zemljak bridko občutil na svoji koži. Dolg ni koš, ki bi ga človek vrgel s pleč, kadar bi ga bila volja. Mora ga donositi do konca, ali pa pokoplje njega in hišo.

Micka je bila omožena. Krivčevi so bili priredili precej šumno ženitovanje, bolj šumno, kot je bilo Tonetu po volji. Hlev je dobil nove jasli, nov strop, nova je bila tudi streha na hiši. Posojilo je skopnelo do poslednje stotinke, moral je celo dokladati. Življenje bi bilo teklo po starem, izvoženem tiru dalje, ako bi ne bilo zadolžnice. Vsakikrat, ko jo je vzel v roke, mu je bilo trpko ob duši. Zaklenil jo je v skrinjo, da bi je ne imel vedno pred očmi. Toda ni si je mogel utajiti. Imel je občutek, da mu vrag sedi na plečih in ga jaše.

Po naravi je bil hladen računar, nikoli ni gojil praznih utvar. Ko je najemal posojilo, je verjel, da misli in računa trezno. Svaril ga je le neki notranji čut. Vsako leto bo prodal kako žival iz hleva, zdaj junico, drugič prašiča. Nekaj denarja mu bo vrglo mleko. Še zdaleč ni računal na usodne okoliščine, ki pogosto spremljajo človeka. Vsa leta, kar je gospodaril, se mu ni pripetila kaka večja nesreča. Tedaj pa mu je nenadoma poginila krava, ki jo je nameraval prodati, kadar se junica oteleti. Zadelo ga je, kakor da mu je treščilo v hišo. Temna roka, ki mu je za vedno in na mah prekrizala vse načrte.

Ni si rad očital napak, tedaj pa se je obdolževal lahkomiselnosti. Bremena ni bil vrgel s sebe, preložil ga je le na drugo ramo, kjer ga je še huje tiščalo. Bil je ves vase zaprt, svojih skrbi in težav nikoli ni nosil na dlani pred svetom, vendar jih tedaj ni mogel skrivati. Žena ga je vprašala, kaj mu je, a je samo zagodrnjal in šel po svojem delu. Saj bi mu tako ne mogla pomagati. Tisti tedni so ga bili sključili in postarali, a je le sam vedel, s kakšnim naporom in znojem je spravil vkup potrebni denar. Ne vsega. Še mu je manjkala majhna vsota.

Čez teden nikoli ni zahajal v krčmo, tedaj pa je trikrat stopil na četrtno vina. Posedel je in se na vse načine mučil, napeljeval pogovor in iskal besed, da bi Ilovčarja prosil za posojilo. Že je hotel ziniti, a se mu je grenko zagatilo v grlu. Bal se je, da mu krčmar prošnjo odbije. Ničesar bi teže ne prenesel. Da bi ga Pavle, ki je z vinjenimi očmi sedel na vogalu mize, vsaj razumel in mu sam iztegnil roko. Ta pa dolgo nič, kakor da je slep in gluhi, slednjič se mu je poblisknilo v očeh.

»Tebi še gre, tebi,« je zdolgočaseno zategoval besede. »V primeri z drugimi ti rožice cveto. Iztegneš roko, pa imaš denar.«

Tone ga je debelo gledal, ni ga razumel.

»Kje, za hudiča!« se je skoraj razhudil.

»Kje? Gozd imaš. Ali ga nimaš? Drva imajo danes lepo ceno. Še včeraj je neki kupec vpraševal po njih.«

»Saj,« se je Zemljak trdno odhrkal. »Pa kadar si lačen, ne pojdeš šele sejat pšenice.«

»Res ne,« se je krčmar zahehetal. »Ta ni slaba! Pa seno prodaj! Jaz ga kupim, ako ga prodaš.«

No, da! Tone ni rekel nobene. Izpljunil je pod mizo. Fej te bodi! Kaj mu le žvrgoli, pijanost krčmarska! Kakor da sam tega ne ve. Ni prišel po svet, svetuje si lahko sam. Pa bolje kot on.

Plačal je in odšel.

Saj včasih je že občutil breme pomanjkanja, a še nikoli tako kot v tistem trenutku. Sila nikoli ni bila tako velika, da bi se vsaj malo ne dala odložiti. Zdaj pa je prišlo nadenj kot huda ura in ni bilo odloga. In kar je bilo najhuje, čutil se je brez moči, globoko ponižanega pred samim seboj.

Ali naj poprosi Micko? Na to je bil že večkrat pomislil, a je vselej srdito zamahnil z roko. Nič! Na vsakega v vasi bi se prej obrnil, le na Krivca ne. Mislil si bo, da mu jemlje z levico, kar mu je dal z desnico. Zdaj se te misli ni več tako trdovratno otepal. Saj je nazadnje kriva le hči, ako je zašel v tako zagato. In — lahko se mu izkaže hvaležno.

Vsako nedeljo je k maši grede naredila ovinek, da se je za nekaj minut ustavila v domači hiši. Bila je vsa košata, prava kmetica. Na videz vsa srečna in zadovoljna ni mogla prehvaliti svoje nove domačije. Iz njenih besed je gledalo nekaj bahaštva, toda mnogo ni pretiravala. Tonetu je tiste čase, ko se je najhuje mučil, presedala njena sita nasmejanost, da jo je le stežka poslušal in gledal.

Tisto nedeljo je tako uredil, da sta skupaj hodila proti fari. Govorila je skoraj le Micka, on jo je poslušal le napol, duh mu je bil odsoten. Spregovoril je trdo, zagatljivo in s kratkimi besedami izrekel svojo prošnjo. Tedaj je umolknila hči. Hodila je hitreje in oči ni umaknila od konic čevljev.

Ta molk je Zemljaku hudo del. Ljubše bi mu bilo, da mu je prošnjo v prvem trenutku odbila. Na tihem mu je bilo žal, da je spregovoril. Pogledala ga je, tedaj je imel tak obraz, da se mu ni upala odreči.

»Jakobu porečem,« je dejala.

»Ako rad dá, je prav. Če se bo kaj izmikal, rajši ne vzamem.«

»Moj Bog, saj tak pa res ni!« je vzkliknila hči.

In je sama dvomila v uspeh. Ostalo pot do cerkve sta z očetom spregovorila le malo besed.

Čez dva dni je prinesla denar in ga položila na mizo.

»Tu je,« je rekla. »Jakob pravi, da mu ga vrnite do božiča. Tudi njemu gre trda.«

Zemljaku je bilo, kakor da ga je z bičem ošvignila po obrazu. Da, on že ve, da je pri Krivcu večja stiska za denar kot za blago, ki ga jim ni primanjkovalo. Bili so tudi na glasu kot stiskači. Tega dolga se je hotel naglo rešiti, čimprej tem bolje. A da ga terjajo za denar že v trenutku, ko mu ga dajejo, se mu je zamerilo in ga užalilo.

»Pa ga raje kar odnesi,« je dejal in porinil denar od sebe.

Micki je vzelo sapo. Da bi bila rajši molčala!

»Saj nisem mislila tako hudo,« je zajecljala.

»Hudo ali ne hudo! Kdor sam potrebuje denar, ga ne more posojati. Ne jaz, ne kdo drugi.«

»Tone!« je vzkliknila žena. »Pa si smešen!«

»Le molčimo o tem!« je zarohnel in se obrnil do sina: »Pripravi se! K Ilovčarju bova nosila seno.«

»Pa vendar ne boš prodajal sena?« se je zavzela Reza.

»Krava je šla, naj gre še seno. Jaz potrebujem denarja! Tako ali drugače se bomo že pretolkli do pomladi.«

In pri tem je ostalo. Nihče več mu ni ugovarjal. Bilo bi vse zaman. Ako bi mu prišlo na misel, da podre kozolec, bi ga nič ne moglo odvrniti od tega sklepa.

Ilovčar mu je odštél denar, tedaj ga je z ostalo vsoto porinil pred Lenarta.

»Na! Odpelji se v mesto in plačaj!«

To in nič več. Legel je po peči in težko vzdihnil, kakor da je donosil nečloveško breme, ki bi ga bilo skoraj zlomilo. Potreboval je počitka, ni se dvignil ne za kosilo ne za večerjo. Vstal je šele, ko se je vrnil sin. Vzel je pobotnico in jo zaklenil.

Poslej se Micka tri tedne ni več zglasila v hiši. Ko je zopet prišla, ga je plaho, vprašujoče pogledala. Privoščil ji je besedo, a ji ni mogel jasno pogledati v obraz. Nič mu ni bilo tako tuje kot pretvarjanje.

Nastopila je jesen. Slana je že pokrivala strnišča in travnike, listje je že odpadalo, najhujše delo je bilo pri kraju. Zemljak je nekega večera nabrusil žago in dve sekiri.

»Jutri odideva k potoku,« je rekel sinu. »In ti, Reza, poskrbi, da bova vsak dan kosilo odnesla s seboj.«

Ob potoku, do katerega je bilo pol ure hoda, so imeli kos gozda. Ta svet nekdanj ni bil njihov, dobili so ga šele pred vojno, ko so delili občinsko zemljo. Takrat je bil breg še ves porasel z gostim grmovjem, iz katerega so gledali šibki vrhovi mladih bukev. Zemljak je posekal lesko in robido, mladi gozd se je razbohotal v bujni rasti. Prej je pogosto

hodil mimo njega, a toliko da se je ozrl po njem. Tiste dni, ko je začutil, da mu dom stoji na spolzkih tleh, se ga je njegova misel oklenila kot rešilne bilke.

Neke nedelje ga je prehodil vzdolž in počez, ga precenil od vrhov do korenin. Bukve so bile še mlade, a lepo rasle. »Iztegneš roko, pa imaš denar.« To sicer ne gre tako gladko, vendar krčmar ni govoril neumno. Misel ni bila niti drzna niti nemogoča. Do pomladi bodo drva v skladovnicah. Čez poletje se za silo osušijo. Ko nastane jesensko deževje, jih vrže v vodo, da jih odnese do ceste v dolini. V duhu se je že videl, kako stoji pred okencem v banki in z drhtečo roko našteva denar. Za vedno se bo oddahnil.

Misel na to mu je bila tako sladka, da se je ob nji tiho nasmihal med brki. Še nikoli se ni s tako strastjo lotil kakega dela. Naj je bil dež ali sneg, jugovina ali zmrzal, je v ozki grapi ob potoku, kamor ni seglo sonce, hrskala žaga in pela sekira. Z Lenartom sta vso zimo še pred dnem odhajala z doma, vračala sta se, ko so se že luči svetile iz hiš. Počivala sta pol ure opoldne in kako minuto čez dan, da sta si ob ognju ogrela premrle prste. Ako bi mu ne bilo zaradi greha in zgledovanja, bi si niti ob nedeljah ne dal počitka.

Ljudje, ki so hodili mimo, so se ustavili za kako minuto.

»Saj bo cela reč drv. Za prodaj?«

»Za prodaj. Za domačo potrebo jih imam bliže.«

»Pravijo, da cene padajo. In da bodo še nižje.«

»Cene gredo zdaj dol, zdaj kvišku! Kdo tega ne ve! Bom pa počakal. Za nič jih ne dam.«

Besede o padanju cen so Zemljaka nekoliko preplašile, a je misel na to odganjal s tako trdovratnostjo kot vsako nevšečnost. O tem bi najrajši ne govoril. Molčal je pred sinom in pred ženo. Pa saj jima ni bilo težko uganiti, kaj namerava. Bilo je, kakor da je skregan z vsem svetom in se ves potaplja v neke skrivnosti.

Vendar je bil to le videz. Rad bi se bil komu razodel in odložil v besede vsaj delček svojih upov in težav. Na tihem je želel, rad bi bil doživel, da bi sin prvi o tem spregovoril. Da bi se vsaj začudil: »Kam toliko drv?« Beseda bi dala besedo, morda bi se fant vsaj malo izdal, da je tudi njemu na srcu usoda domačije. Ta pa nič, kakor da je mutec.

In vendar se glede dela ni mogel pritoževati čezenj. Brez godrnjanja je prenašal mraz in utrujenost. Odkar ni bilo Micke, ki je mnogo zaleгла tudi pri moškem delu, in jo je bilo treba nadomestiti, je urneje sukal roke. Le brez veselja, z izrazom na obrazu, kakor da se mu godi krivica. Ako bi mu ukazal, naj nosi kamenje iz potoka na vrh Gabrovca, bi se ne uprl. Vedel se je, kakor da je vse, kar dela, velik nesmisel. In prav to je Zemljaka najhuje žalilo in jezilo.

Spomladi, ko se je v osojnih soteskah otajal poslednji sneg, so bila scejpljena in zložena poslednja polena. Kakor trdnjava so stale skladovnice drv ob potoku. Zemljak jih je gledal s ponosom, s toplim ugodjem v srcu. Bilo mu je kakor človeku, ki je pravkar prebredel stisko in se mu duša sama od sebe odpira vsem stvarjem. Bil je navrhan mehkobe in mu ni dalo, da bi ne bil spregovoril.

»To bo rešilo našo hišo,« je rekel sinu z zanosom v glasu. »Ne boš mogel reči, da sem ti jo zadolženo dal iz rok.«

In je napeto strmel v Lenarta. Ali sin kaj čuti? Ali se mu bo vsaj rahla poteza zganila na obrazu? Ta pa nič. Pogledal je drva, nato so se mu oči uprle v nasproten breg, ki je bil ves v soncu. Bog ve, kje so bile njegove misli!

Tonetu je bilo, kakor da je sin pljunil na njegovo prizadevanje in delo. Najrajši bi ga bil udaril, a so mu roke kot mrtve obvisle.

»Da si bukov štor, bi moral katero reči,« je srdito zagolčal.

Sin ga je pogledal.

»Kaj naj rečem?«

Zemljak je izpljunil in odšel.

Nista se razumela. Med njima je zijal prepad. Morda ga bo izravnalo življenje.

5.

Lenart je bil čudaški, težko umljiv kakor večina otrok, ki je rasla med vojno. Z dnem, ko je bil oče odšel k vojakom, se je bilo prelomilo tudi njegovo življenje. Mati je bila po srcu dobra, a imela je napake; svojih strasti ni znala krotiti ne jih skrivati pred otroki.

Lenartu se je bilo zamerilo, da mu je nalagala bremena, ki so bila pretežka za njegova leta. Bog ve, da mu ni to v dobršni meri pristudilo delo. Pa to ni bilo najhujše. Teže mu je delo, da je pogosto dišala po žganju. Bil je še napol otrok, a je razumel posmehljive opazke sosedov. Ni mu ušlo, da mati pogosto poseda v kuhinji krčme, ali pa se z bajtarsko Katro skrivata v kamri.

Zdelo se je, da Micka tega ne opazi, četudi je bila starejša od njega. A če je tudi opazila, se s tem ni mučila. Lenartu pa je kot strupena usedlina leglo na dno duše. Do matere ga je navdajalo posebno, težko opredeljivo čustvo, ki se ga ni mogel iznebiti. Komaj zavestno, porojena iz čistega otroškega instinkta, sta se naselila v njem zagrenjenost in gnus. Zaželel si je proč. Kam? Saj ni vedel. Njegovo hrepenenje še ni dobilo določnih obrisov. Nekam tja za oblake, ki so z zlatom obrobljeni, kjer se zvečer piše nebo v oranžnih barvah.

Le misel na očeta mu je bila še čista, brez primesi kake trpkosti. Ko se vrne, bo vse drugače. V spominu mu je ostal tak, kakršnega je

videl v svojem detinstvu. Ko se je slednjič vrnil, ni bil nihče tako hudo razočaran kot on. Saj oče se morda ni mnogo ali nič spremenil, toda med njima je ležala praznina treh ali štirih let. Ta je bila porazna, velika, ni je bilo mogoče izpolniti. Občutil je kot mnogi tisti čas, da življenja ni mogoče nadaljevati tam, kjer je bilo pretrgano. Hrepenenje, ki ga je gnalo v svet, je dobilo določnejše obrise.

Oče in drugi, ki so prišli iz vojne, so pripovedovali čudovite stvari. Bile so vmes tudi strahote, a on je zgodbam odluščil vso grozo, ostale so le čarobne dogodivščine, šiirne poljane v soncu. Niti najrahljša nitka kakega čustva ga ni več vezala na dom. Pred oči si je čaral ravnine, ki jih prepletajo bele ceste, a ob cestah stoje hišice z vrtovi. Tam teče življenje iz dneva v dan podobno veselici; rad bi bil utonil v njem.

Zdelo se mu je, da je treba stopiti le iz tiste doline, za goré, pa mu bo, kar si je pričaral v mislih, samo ob sebi sulo v naročje. Odšel bi bil, ako bi se ne bal očeta. Ta ga je priklepil na dom brez besed, z vsakim pogledom in kretnjo. Povedati bi mu moral svoje misli na vsa usta, se do trda spreti in oditi. Bil je preplah za tak nastop.

Nekaj utehe mu je nudilo le društvo. Bilo je novost za vas, mlajšemu pokolenju je vtisnilo pečat resnobe. Svet so mu nadomeščali časniki, knjige, veselice. Skoraj vsak večer se je mudil pri vajah. Življenje je izven dnevnega dela dobilo še neki drug, višji smisel. Tisto zimo je bilo nenadoma vse prenehalo. Fantje niso vedeli, kam bi s svojimi mladimi močmi, zopet so zahajali v krčmo, postopali po klancih in vasovali. Lenart je večere prespal, preutrujen je prihajal domov, da bi bil opazil to spremembo. Šele spomladi, ko se je listje že odpiralo v pahljače in so zazelenela pobočja, je začutil praznoto. Kam naj se dene? Nekatero noč ga je zamikalo, da bi na tistem pripravil nahrbtnik, se dvignil in odšel.

Ostal je. Ni ga več zadrževala le bojazen pred očetom, pridružilo se je bilo še nekaj drugega... Ko je nekega jutra stal v pažu in se oziral na cvetoče jablane v sadovnjaku, je zagledal dekle, ki je prihajalo po klancu. Ožrlo se je, se mu nasmehnilo in mu pomahalo z roko. Tedaj mu je vroč val objel telo, srcé mu je burno zatolklo. Iz nemira, ki ga je že dlje časa čutil v krvi, so se mu prebudili prej neznani občutki.

Nikoli ni silil v dekleta kot nekateri fantje, občeval je z njimi kot s tovarišicami. Ta ali ona mu je bila ljubša od drugih, a se mu za trajno na nobeni ni ustavilo oko. Kdaj pa kdaj je spremljal Lajšarjevo Zaliko; imeli so kočo prav na koncu klanca ob gmajni. Dekle je bilo zalo, temnolaso, živahno in nasmevano. Bila je živo nasprotje njegovega tihega značaja, vendar mu je bilo prijetno v njeni družbi. Ljubezni ni čutil do nje. Kadar se ji je ponudil za spremstvo Brinarjev Peter,

svetlolasi dolgin ozkega obraza, je hodil petdeset korakov za njima in se zatapljal v svoje misli. Kazalo je, da je tudi Zaliki prav toliko do njega kot do Petra. Ni izbirala, da je le imela družbo.

Tistega jutra pa se je iznenada zavedel, da mu je bližja kot katera koli v vasi. Tudi deklet ni bilo več ravnodušno do njega. Morda ga je že prej vabilo z besedami in pogledi, a je bil gluh in slep, zdaj tega ni mogel prezreti. Tudi zdaj nista govorila o ljubezni, a je pogosto naneslo, pogostejše kot prej, da sta se srečala v klancu, se našla ob plotu. Včasih sta zvečer skupaj odhajala z dnine. Tenka nit, ki ju je družila spočetka, jima je tesneje in tesneje ovijala srca.

Ni bil več ravnodušen, ako se je Peter prevsiljivo smukal okoli Zalike. Da ga deklet ni odbijalo, ampak se je z njim šalilo in smejalo, ga je bolelo in jezilo. Vendar ji zaradi tega nikoli ni rekel zlé besede.

Nekoč v poletju, ko so opoldne delavci počivali, je bila naslonila glavo na Petrovo koleno. Fant je pobral klas in jo je z njim ščegetal po licih in pod brado. Otepala se ga je in se smejala, a se ni dvignila.

Lenarta je obšla nejevolja in gnus, odšel je za hlev in legel na trato. Tega ni mogel gledati. Srdito je žvečil list, ki ga je bil odtrgal z nizke veje, oči so mu kot vročične sršele izpod krajcev klobuka. »Vlačuga!« je ponavljal pri sebi. »Vlačuga!« Da se ne sramuje pred njim in pred ljudmi! In nazadnje — kaj je ona njemu? Nič! Toliko kot on nji. Da, Peter je iz kmečke hiše; ako tudi ni dedič, ga oče ne bo pustil praznega po svetu. Fant pa se z njo igra. Tudi on se bo le norčeval.

In vendar ni bilo tako preprosto. Ko si je govoril, da mu ona nič ni, je lagal samemu sebi. Bil se je šele tedaj do konca zavedel globine svojega čustva do dekleta. In se je tega skoraj prestrašil. Ali se mar misli ženiti? Morda bi mu oče tega niti ne branil, samo da ga za trajno naveže na hišo. Svoje misli, da pojde v svet, ni bil še docela zavrgel. Visel je v precepu. Nagnjenje do dekleta je bilo močnejše od hrepenjenja. Še v tistem trenutku, ko sta ga navdajala jeza in stud. Bil je kot zaklet, ne bo se rešil.

Pri delu je vse popoldne nosil klobuk globoko na očeh. Zalike ni pogledal, akotudi ga je ta neprestano lovila s pogledi. Bila je popolnoma utihnila. A kazno je bilo, da se ne zaveda, kaj je storila, zakaj oči so se ji čudile.

Po večerji se je Lenart tiho izmuznil od soseda, kjer so bili na dnini. Zalika ga je vsa upehana dohitela šele sredi klanca.

»Lenart!« ga je poklicala. »Zakaj me nisi počakal?«

Fant jo je strmo izpod čela gledal v večernem mraku.

»Mislil sem, da te bo spremljal Peter«, je dejal zamolklo.

Dekle ga je razumelo in se zasmejalo.

»Smej se!« je skoraj zakričal.

Zalika se je zresnila.

»Glej ga!« je rekla in ga zgrabila za roko. »Kako si hud! Saj sem se bila le pošalila. Ako ti ni prav, saj ne bom več.«

Lenart je bil razorožen. In začuden. Kako, da sama ne ve, kaj se spodobi? Tesnoba v srcu ga še ni popustila, vendar ni mogel biti hud.

Rahlo ga je jezilo, da je pred njo razgalil svoje čustvo. Zalika je to opazila in jo je vidno vzradostilo. Nazadnje mu tega ni bilo žal. Njena bližina je bila omamna. Tisti večer bolj kot kdaj prej. Da bi jo mogel s čim za vedno prikleniti nase!

Obstala sta ob plotu, za katerem je v mraku čepela Lajšarjeva bajta. Nad njima je rahlo šumela košata češnja z zrelemi plodovi. Kazno je bilo, da je Zalika že na vse pozabila, zopet sta jo bila sama razposajenost in smeh.

»O, kako bi zobala češnje!« je vzkliknila.

Lenart se je ozrl po vejah nad seboj, nato je splezal v rogovilo. V temi je otipaval mladike, jih lomil in metal na klanec. Zalika jih je pobirala, smukala z njih češnje in se pritišano hihitala.

Medtem se je daleč na pobočju nasprotnega hriba razvnel požar. Gorela je neka hiša. Spočetka se je zdelo, da gori kres. Plameni pa so rasli, kmalu so obsvetili vse pobočje. Dvigali so se snopi isker. Bil je veličasten, a obenem grozoten pogled.

»Lenart, glej!« je vzkliknila Zalika.

Prizor jo je bil vso prevzel. Strmela je, od neznanskih občutkov so se ji šibile noge. Lenarta, ki je splezal s češnje, se je nehote oklenila in mu nagnila glavo na prsi. Veličastna grozotnost jo je bila vso ohromela, da ni imela več moči. In skoraj ni vedela, kaj se godi z njo...

(Dalje.)

Dušan Ludvik | Večerna

Zvoni iz lin. Z večernih violin
poslednji zvok kapljá v svileno roso.
Diši jasmin. Zveni spomin —
o, jaz in ti — kot bi zadel ob koso.

To gre čez struno srca težek lok —
in zvok je ko ihtenje mojih rok

za zvezdo, ki je v roju zvezd zašla,
za sanjami, ki sanjam jih brez sna.

Jože Krivec | Mladost je mimo šla...

4.

Cenca je odložil culo v vežo, oče in stari Merčon pa sta precej dolgo nekaj govorila. Potem je Merčon Cencu razkazal vse, s čimer bo imel v bodoče posla: hlev, skedenj, kolarnico. V hlevu pod stropom je visel lesen ujdreč, kjer naj bi Cenca spal. Pod ujdrečem na tleh so ležale vse mogoče stare cunje, suknje in raztrgani koci, ki naj mu bodo za odejo. Ta hlev bo torej zdaj njegov dom!

Molče je hodil Cenca za Merčonom in poslušal to in ono naročilo, izgovorjeno z zelo strogim glasom. Cencu se je proti koncu tega obhoda že skoraj v glavi mešalo. Toliko stvari mu je ukazal, niti z eno samo besedo pa se ni dotaknil plačila, ki mu ga bo dal. Da bo moral delati, je dobro vedel. Plačila pa mu za to ni obljubil. Še pred kake pol ure je med potjo delal načrte, kako si bo včasih pritrgal kak dinar in ga nesel domov materi, da bi lahko kupila za nedeljo kak priboljšek. Zdaj niti sam ne bo imel ničesar. To se mu je zdelo čudno.

Ko je prišel opoldne iz šole, mu je gospodinja vsula v lončeno skledico fižola. Nihče mu ni rekel, naj gre v hišo, da bi lahko v miru pojužinal. Stojte pri vratih v veži je pospravil svoj del in odšel v hlev.

»Stric, kaj naj delam, preden ženem na pašo?« je vprašal Cenca gospodarja, ki je popravljal polomljene grablje pri koruzniku.

Merčon se je obregnil: »Malovreden pastir, ki ne najde dela! V hlevu že hodiš skoraj do kolen v gnoju, pa se ne spomniš, da bi ga ven zvozil? Misliš, da pri živini ni treba snage in reda? Le primi za delo, da si boš vsaj jesti zaslužil! Jedel si že, delal pa še nič!«

Cencu je bilo hudo. Če bi bil to vedel, bi se rajši ne bil dotaknil fižola. Saj ga je tako s silo požiral; če bi ga bil pa pustil, bi ga bili ozmerjali, da je izbirčen. Že prvi dan mu ne privoščijo jedi in mu jo oponašajo. Kaj še bo!

Pobral se je, zataknil predpasnik za pas, da je visel po strani navzdol, si pljunil v roke in začel gnoj kidati. Delal je, da mu je znoj curkoma tekel po čelu. Naposled je vrgel od sebe še suknjič. Že dolgo ni bil nihče očistil hleva. Mučil se je in vlečel, pa se ni dosti poznalo. Preveč je bilo, da bi se dalo tako hitro opraviti.

»Kaj le delaš toliko časa? Še nisi končal?« ga je nahrulil gospodar. »Zgubi se na pašo, tu tako ničesar ne opraviš! Kaj si mislil, da boš v službi spal? Pri nas se dela, spal bi pa lahko doma!«

Cenca je vrgel vile v kot, se oblekel in odvezal živino. Pet glav je imel pasti. Dva vola, dve kravi in telico.

»Glej, da boš pazil na živino! Posebno pazi na lisko, tisto v kotu, ker rada divja! — Do mraka priženi domov!« je kričal gospodar za njim, ko je leso zapiral.

Cenca je na paši vse popoldne zeblo. V hlevu se je bil razgrel pri kidanju gnoja, tu pa je vlekel mrzel veter, da ga je pretresalo do kosti. Ognja ni smel zanetiti, ker bi se gospodar spet drl nad njim. Pa tudi drv ni bilo blizu. Na drugih travnikih krog njega so prav tako pasli otroci, pa se jim ni upal približati, ker bi ga gospodar videl. Samo klicali so si in grozili. Živina se je podila po travniku. Ta je begala sem, druga tja. Vse je bilo že popaseno do korenin, zato je uhajala na sosedovo, kjer je še trava rasla. Zobje so mu šklepetali od mraza. Bil je hud na očeta, ki ga je dal v tak pekel. Cenca se je najbolj bal gospodarja, ker ga je že prvi dan podil na delo kakor psa za zajcem. Sklenil je, da mu bo delal, kolikor bo mogel, samo da ga ne bo vrgel sredi zime na cesto.

Čez dva dni je zapadel sneg. Prejšnji večer je še deževalo, drugo jutro pa so naletavali veliki in mokri kosmi snega. Voda je stala na zemlji in pritekala Cencu v razdrapane čevlje, da mu je pri vsakem koraku pri prstih ven brizgala. Zgražal se je pred zimo in mislil, kako jo bo mogel prestati, če ne bo dobil boljše obleke in obutve. Doma bi še bilo v takem, tu bo pa treba capljati noč in dan po snegu. Milo se mu je storilo, ko je pomislil na peč, okrog katere se stiskajo doma otroci in ne vedo, kaj je hudo. Le njega so sunili proč.

Drugo jutro je česal živino. Solze so mu polzele po licu. »Kaj sem vendar storil, da me je doletela taka kazen? Povej mi, liska, zakaj moram biti tu?« je govoril kravi in ji v oči gledal.

Liska se je obrnila, ga pogledala, kakor bi razumela bolečino njegovega razbolelega srca, in spet sklonila glavo k jaslim.

Zima je vsak dan bolj pritiskala. Cenca pa ni imel toplega obuvala. Vsak večer si je dolgo drgnil prezebele prste na nogah, ki so mu čez dan skoraj primrznili k čevljem. V hišo ni smel dosti. Le toliko, da je pojedel svoj del, ki ga je vedno dobil odmerjenega v lončeno skledico. Drugače pa je bil njegov dom hlev in živina mu je delala družbo. Tako osamljenega se je čutil. Večkrat se mu je od lakote krčil želodec.

V šolo je pa še moral hoditi. Vendar je po teh dneh, ko ga je vse zapustilo in je životaril sam zase, zgubil tudi vsako veselje do šole. Ni se mu ljubilo sedeti v šolskih klopih in poslušati učitelja. Zdelo se mu je, da je vse tisto, kar ure in ure razlaga učitelj, zanj odveč, da on potrebuje edinole kruha in tople obleke. Njegove misli so plavale vse drugje, samo pri snovi, ki jo je razlagal ali izpraševal učitelj, jih ni bilo.

Ko je neko decembrsko jutro opravil pri živini, se je spravil na ujdreč in zadremal. Zbudil se je prepozno, da bi hitel v šolo. Ostal je

kar doma. Ležal je na toplem in sanjaril o vsem mogočem. Nihče domačih ni vedel, da ni v šoli. Drugega dela ni imel, zato je potegnil s sebe umazano srajco in jo obračal proti svetlobi, ki se je vlivala skozi zamaščeno okno. Samo rob je obrnil in uši so se pognale na vse strani, kakor bi sredi vročega dneva pobrskal po mravljišču. Drugo za drugo jih je mečkal in jih stresal z ujdreča na gnoj pred sabo. Kar dobro se mu je zdelo, da se je tako kruto nad njimi maščeval. Na koži je imel rdeče sledi. Gospodinja mu po dva meseca ni oprala srajce, sam pa je niti ni znal niti ni mogel, ker se ni imel v kaj preobleči. Učitelj v šoli se ni brigal več dosti zanj, saj je vedel, da bo čez leto oproščen in se bosta videla šele v jeseni za nekaj kratkih dni.

Tako je sanjaril Cenca tri dni in ni šel v šolo. Četrto jutro pa se je spet odpravil. Razcefrano knjigo, ki jo je bil dobil v šoli, je vtaknil pod pazduho in se odvlekel. V šoli je sedel kot štor, gledal topo predse, pa ni videl črk v knjigi; venomer se mu je zdelo, da je v hlevu in sanjari na svojem ujdreču. Malo je manjkalo, da se ni sklonil na klop in zadremal. Pouku zaradi lakote ni mogel slediti, ure so potekale počasi kakor oblaki, ko zagrnejo jesensko nebo.

»Cenca, kdaj si se pa zadnjikrat umil? Nesnaga grda!« ga je ozmerjal učitelj in ga predramil. »Kaj nimate pri vas vode? Pa praskaš se neprestano? Mar imaš kaj živega?«

Njegov sosed se je odmaknil proč od njega. S prstom desne roke je pokazal Cencovo umazano uho in vrat, od katerega se je že blato luščilo.

Cenca je bilo sram. Po strani je poškilil soseda in se sklonil spet naprej. Na knjigo so mu začele kapljati velike in svetle solze. Ves razred se je obrnil proti njemu in ga gledal kakor zločinca.

»Zakaj se nisi umil, Cenca?« je zarohnel učitelj. »Vsaj vstal bi, če te kaj vprašam!«

Cenca je malo okleval, segel z desnico v hlačni žep in se popraskal, da so se tovariši spogledali. Nato je vstal in topo zrl predse na klop.

»Zakaj se nisi umil, Cenca, sem te vprašal. Povej materi, naj ti postrže z motiko blato z vratu. Si razumel, paglavec!«

»Jaz sem pri — — —« je začel jokaje. »Jaz sem pri stricu — — —.«

Dalje ni povedal. Samo nov potok solz je pritekel iz njegovih oči. Z umazanim rokavom suknje si je potegnil nekajkrat čez obraz, da jih je blago popilo.

»Kdo pozna Cencovo mater?« je vprašal učitelj.

Trije so se dvignili.

»Naročite ji, naj pride jutri k meni!« je ukazal učitelj.

»Cenca služi. Že precej dolgo ga ni več doma,« je dejal eden.

V tem trenutku je šlo nekaj mehkega in nežnega preko učiteljevega obraza.

»Služi?« je ponovil in uprl oči skozi okno. Kakor bi ga bilo sram, da ga je tako razkril pred vsem razredom, je pogledal mehko Cencu v oči in ga vprašal za gospodarjevo ime.

Cenca je samo ihtel. Ni odgovoril in učiteljeve besede ga niso mogle potolažiti. Ves razred je strmel vanj in ob vsaki priliki bo moral zaradi tega trpeti. Norčevali se bodo iz njega in ga zmerjali z ušivcem. Sram ga bo, da ne bo vedel, kam bi se skril. Ponižali ga bodo in nikoli ne bo smel v njihovo družbo, ker se ga bodo ogibali. To ga je bolelo.

Ko so nato drugi peli, je Cenca nemo sedel v klopi in se ni ozrl nikamor. V prsih ga je tiščalo in jezil se je, zakaj ni razkril učitelju svojega položaja. Ne, žal mu je bilo, zakaj mu ni pokazal svojih čevljev, kjer so režale za prst velike luknje. Peljal bi ga v hlev, mu pokazal svoj ujdrc in cunje, s katerimi se ponoči pokriva. Vse bi mu pokazal. Tudi o domu bi mu povedal. Potem bi mu bilo laže pri srcu. Saj vendar ni sam kriv, če nosi za robovi srajce uši. Ko je bil še doma, jih ni nikoli imel. Mati mu je oprala perilo in ga opominjala, da se je stalno umival. V službi pa mu niso dali niti brisače, da bi se obrisal, ko bi se umil. Tudi tople vode ni mogel dobiti. Pri studencu pa je sproti zmrzovala, da se ni mogel niti zmočiti. Tako je ostajal iz dneva v dan neumit.

Zazvonilo je. Prenehali so s petjem in tudi Cenca se je zdramil iz svojih mučnih sanj. Solz ni imel več v očeh. Nemo je strmel v učitelja, ki je stopal proti njemu.

»To daj svojemu gospodarju!« mu je potisnil v roko pismo z modrim ovitkom.

Cenca je molče segel in vzel. Učitelja si ni upal pogledati prav v obraz.

»Od danes naprej boš sedel v zadnji klopi, ki je prazna. Jutri zjutraj sedi vanjo!« mu je naročil.

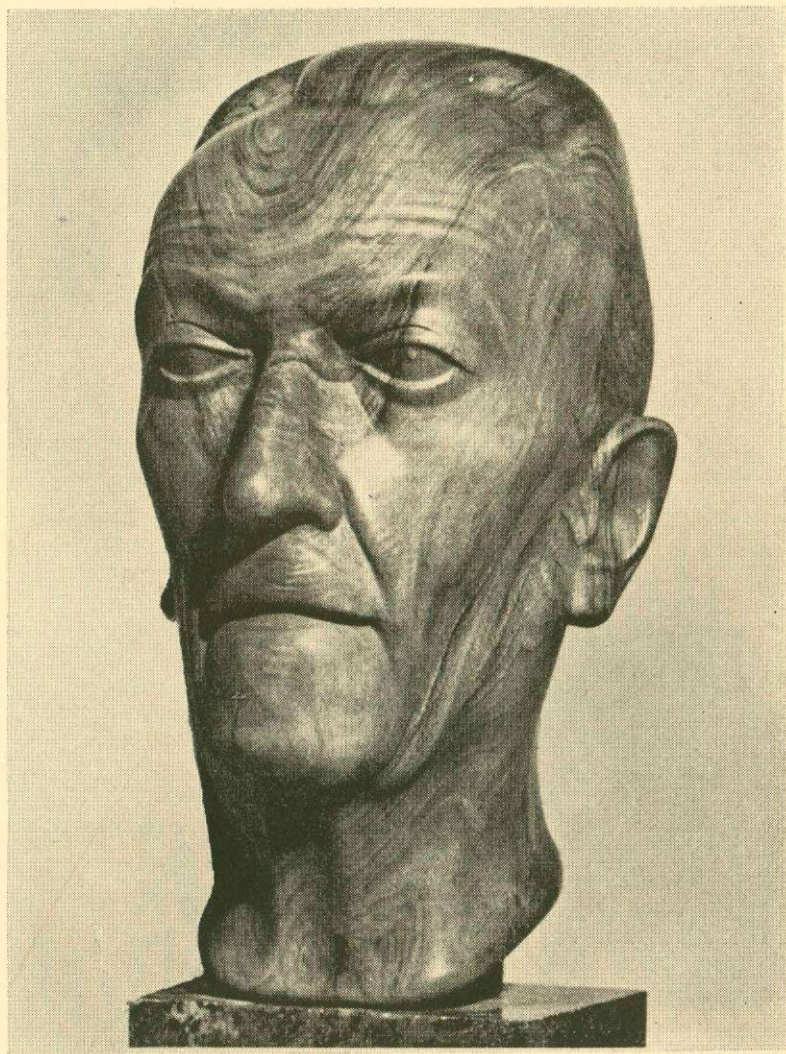
Cenca je gledal nekaj časa učiteljevo roko, ki je kazala proti zadnji klopi. Pričakoval je, da ga bo obdržal zaprtega po šoli. Pa se mu ni zgodilo nič hudega.

Prav nič ni vedel, kako je prikolovratil domov. Nenadoma je stal pred gospodarjem in mu molče predal pismo. Potem je šel v skedenj in rezal zmes za živino. Zdelo se mu je kakor še nikoli, da so roke kar same nalagale v stol in je tudi kôsa sama od sebe kot začarana rezala. Nič ni mislil, kako in kaj. Zmešan in zbegan je bil. Zdelo se mu je, da neprestano gleda učitelja in se z njim prepira. Tu pa tam je stisnil pesti in se sunkoma obrnil, kakor bi hotel koga udariti za uho. Nepremagljivo silo je čutil v sebi. Iz ust se mu je z vsem glasom izvila grda kletev, ki jo je bil slišal, ko so šli vojaki skozi vas na vaje.

Trikrat jo je ponovil, potem pa zakričal na ves glas. Levo roko, s katero je popravljal in potiskal slamo pod kôso, je potegnil vso krvavo.

Sl. 8. Avgust Černigoj: Istranka (olje)

Sl. 9. Ugo Carà: Starec (les)

Sl. 10. Fr. Tratnik: Beg pred Turki (osnutek v olju)

Sl. 11. Gojmir A. Kos: Ustoličenje pri Gospe Sveti (osnutek v akvarelu)

Na roki si je odrezal polovico sredinca. Skakal je po skednju in končno od bolečin obsedel v kupu slame. Roko je položil na slamo, da je kapljala kri skozi njo na pod. Ni vedel, kako dolgo je tako sedel. Ko se je predramil, mu je po vsem telesu gomazelo, kakor bi mu lazile mravlje. Občutil je, da je slab in mu polzijo kaplje po čelu. Pred njim je stal gospodar z bičem in kričal na ves glas: »Kdo te je poslal spat v skedenj? Kaj pa ponoči delaš? Misliš, da te bom redil za spanje kakor prašiča? — Pa še umivati bi ga moral, capina! Če res ne najdeš sam vode, ti jo pa pokažem!«

Pri teh besedah je prvi zavihtel bič, da je zažvižgal v zraku in je Cenca začutil ostro bolečino v hrbtu. Padalo je, da je Cenca kričal z onemoglim glasom. Bič se ga je ovijal kakor kača in bolečine so mu segale prav do srca. Zdelo se mu je, da mu nekdo reže z nožem po hrbtu.

»Učitelj me ne bo zmerjal zaradi tvoje umazanosti. Kaj sem jaz tvoj oče? Dovolj velik si že in bi lahko vedel, da se je treba umivati. Če pa še zdaj tega ne veš, je bolje, da se spraviš čimprej od nas, ali pa te jaz naučim!«

Malo je prenehal, kakor bi iskal novih besed, buljil oči v Cenca, ki je kobacal iz slame in držal od sebe svojo krvavo roko. Niti ni prav stal na nogah, ko ga je gospodar spet potegnil z bičem, da se je opotekel in obupno zaihtel. Padel je nazaj v slamo in ležal negibno. Bič ga ni mogel obrniti niti ga spraviti na noge.

Tedaj šele je gospodar opazil krvavo levico in malo se je prestrašil. Bič mu je padel iz roke. Pristopil je in ga dvignil. Cenca je težko dihal in buljil oči, da je bilo staremu Merčonu tesno pri srcu.

»Cenca! Cenca! Ne glej tako!« ga je klical gospodar prestrašeno. »Vstani, greva v hišo!«

Cenca pa noge niso držale. Slab je bil. Po obrazu se mu je razlila bledezelena barva, kakor ne bi bilo v njem niti kapljice krvi.

Drugo jutro se je zbudil na klopi pri peči. Začel je gledati okrog sebe, kje je. Nič dosti ni vedel, kaj se je bilo zgodilo z njim. Na roki je čutil bolečine in nerodno se mu je zdelo, ker jo je imel obvezano z debelo ruto.

V hiši ni bilo nikogar. Zavlekel se je v hlev. Z levico ni mogel nič. Potem je počasi začutil, da ga tudi hrbet peče. Če se ga je le količkaj dotaknil, ga je zbolelo, kakor bi bil ves polomljen.

Cenca ni vedel, kaj se je vse z njim zgodilo. Od bolečin ni mogel niti dosti misliti na to. Spominjal se je le medlo, da je rezal rezanico za živino in ga je potem gospodar tepel. Drugega se ni mogel spomniti. Vse dopoldne je sedel na ujdrcu in razmišljal. Sčasoma se je umiril. Zaplala je v njem neka nova sila, ki mu je dajala pogum in moč za novo življenje.

Toplo pomladno sonce je pripekalo na skednju, da se je od desk odbijala omamljiva gorkota. Ljudje so prilezli na sonce kakor martinčki in postali nekam zaspani. Prvo sonce jih je omamilo. Trava je že lepo zelenela, med njo so kukale že prve marjetice in trobentice.

Cenca je hotel prihodnjo nedeljo domov, da bi videl najmlajšo sestrnico, ki so jo pred dobrim mesecem dobili. Povedala mu je to novico sosedova dekla, tista, od katere je bil zvedel jeseni novico o službi.

»Tebe, ki si nezakonski, so dali od hiše, da bo dovolj prostora za zakonske,« je dejala. »Veš, Cenca, meni se je zgodilo prav tako. Pa nisem zaradi tega prav nič huda. Zato pa smo nezakonski, da je kdo na svetu, ki se mora klatiti po njem. Brez nas ne bi bilo romarjev!«

Zdaj je Cenca doumel vse do dna. Zato, ker je nezakonski, če je res, kar je dekla dejala, ga je oče že od nekdaj mrzil in ga spravil od hiše. Dobro, si je mislil! Bom pa služil. Sčasoma dobim že kaj boljšega. Slabše mi ne more biti ko zdaj. Ko bom večji, bom laže vse prenesel in nihče si ne bo tako upal stresati name svoje jeze. Milo se mu je storilo, ko je pogledal levo roko, kjer mu je manjkalo pol prsta. Vendar ga je veselilo, da je toplo in se mu ne bo treba vlačiti več toliko po ušivem ujdrču. Zavleče se na kolarnico v krmo in se zlekne po mili volji. Okopal se bo in umil, pa bo vse bolje. Bogme, pomlad je tu in sonce je toplo! Zdaj se bo že prebilo. Če ne tu, pa drugje!

Prisluhnil je in zdelo se mu je, da mu nekdo pravi: »Cenca, zveži svojo culo in pojdi! Do jeseni, ko se bodo ljudje spet zaprli v koče, boš že kaj iztaknil. Ne boj se življenja! Saj si mlad!«

Skoraj ga je ta glas tako prevzel, da bi mu takoj sledil. Saj bi mu drugega ne bilo treba, kakor da vrže na ramo razdrapane čevlje, v roko pa prime palico in jo mahne po cesti.

»Počakajmo, da bo toplejše vreme!« si je dejal.

Drugi dan še v temi je trkal gospodar na vrata pri hlevu in ga klical. »Cenca, položi volom, greva orat!«

Cenca se je predramil, si mel zaspane oči in položil voloma sena. Nato je spet zlezel na ujdrč, se skrčil in zadremal. Zunaj je bilo še hladno jutro, toplota pa ga je vsega prevzela in mu vsilila spanec. Zbudil se je šele pod udarci vrvi.

»Mislil sem, da že greva! Vola pa sta še lačna. Mrha zaspana, sko-
lebaj se! Ti bom že pomagal!« je kričal in udrihal gospodar, da je Cenca zviškoma skočil z ujdrča in jo odkuril v skedenj. Ko je spet položil sena, je sedel na rob jasli in se jezil nad voloma, ker nista žvekala tako hitro, kakor bi bil on rad. Prijel je bič in udaril nekajkrat, da sta skočila s prednjima nogama v jasli.

»Boš žrl brž, vrag! Drugače pa požiraš, da ti ne morem nikoli dovolj prinesiti!«

Gospodar je naložil plug in brano na voz, ki sta ga nato potegnila izpod kolarnice.

»Pojdi, prineseva še krompir!« je zabrundal gospodar. Šest vreč sta ga naložila. Ženske ga bodo popoldne sadile, ko bosta zorala. Gospodinja mu je vtaknila v predpasnik kos kruha. Potem sta se skobacala na voz in odpeljala.

Danes bo že slaba, si je mislil Cenca. Grdo je začel z menoj. Gladil se je po bosih nogah, kjer so se mu poznali rdeči kolobarji od vrvi. Pa tudi sam je bil neusmiljen z živino.

»Ob meji goni, pa glej, da ne boš šel čez njo!« je ukazoval gospodar, ko sta rezala prvo brazdo.

»No, sivec!« je pognal Cenca. Gospodar je pritisnil plug in mastna zemlja se je obračala. Vola sta vlekla počasi in Cenca ju je moral venomer priganjati. Zemlja je bila še vlažna od snega, ki je ležal na nji vso zimo, in prhka od zmrzine. Sosednje njive so še počivale. Le škrljanček se je bil že zdramil in odfrčal v zrak, drobeč svoje pesmi.

Ko sta na vratniku obrnila in rezala brazdo ob drugi meji, so prihajali sosedje na njive in se spočiti zagnali na delo.

»Hi-hop!« je šlo preko njiv in konji so glasno pohrzavali. Na tretji njivi je oral Krušev Štefan, ki je včasih po strani poškilil na Cenca in gospodarja. Ko so priorali vsi na eno stran njive in obračali, je Krušev mimogrede dejal: »Danes pa gre, ne?«

»Lepo razpadajo brazde!« je odgovoril Cencev gospodar. Potem sta spet orala vsaksebi.

»Bolj k sebi goni! Vidiš, da ni brazda ravna! Kaj še zdaj spiš?« je zarohnel gospodar.

Cenca je švignil po volih in ju vlekel k sebi.

Sonce je stalo že precej visoko nad obzorjem, ko je prineslo dekle Kruševemu zajtrk. Cencu so se sline cedile. Tisti košček kruha, ki ga je dobil s seboj, je že davno pospravil. Gospodinje pa ni bilo od nikoder, da bi tudi njima prinesla zajtrk.

»Le ne steguj vratu kakor ne vem kaj!« se je norčeval gospodar. »Da ti ne bo dolg čas, pojdi rajši k plugu!«

Vzel mu je bič iz rok in ga pritisnil plužit. Cenca se je z vso težo naslonil na plug, da mu je telo od napora drhtelo. Tenke njegove roke, — saj je bil še šolar — so se oprijele trdih plužnic in jih pritiskale v zemljo. Kljub temu pa mu je plug skakal sem in tja in ni rezal ravne brazde. Ponekod je niti ni prav obrnil. Ko so mu otrple roke in so mu padale s čela debele kaplje znoja, je plug izpustil: »Ne morem!«

Gospodar je voli ustavil, se ozrl in v velikem loku švignil z bičem po njem.

»Saj nisi za nič! Samo spal bi. Ne vem, čemu te redim? Pa še očetu moram dati to in ono za plačilo! Drugič bo plačal on meni za škodo, ki mi jo delaš.«

Spodil je Cenca in prijel spet sam za plug. »Pojdi, pa se naspi, da ne boš večno zadreman!«

Cenca je stopil proti meji in gledal za gospodarjem, ki je sam oral. Bič je držal v desnici in ga vlekel za seboj. Neprestano je kričal nad voloma, ki ga nista hotela ubogati. Cenca bi bil najrajši zbežal, da bi nihče ne vedel kam. Ko bi bil vsaj malo večji, si je mislil. Zabrusil bi gospodarju nazaj, kakor bi hotel. Pa kaj kočem, ko sem revež slab in majhen, da me lahko stisne v pest.

»Rajši bi umrl kje za plotom od lakote, kakor da moram biti v tem večnem peklu. Saj od gospodarja še nisem nikoli slišal lepe besede!«

»Ne stoj kakor vol«, ga nahruli gospodar, ko je prioral mimo.

Cenca ni vedel, kaj bi počel, da bi bilo gospodarju všeč. Sklonil se je in pobral na njivi debelo kamenje, ki se je izoralo, ter ga metal za mejo. V njem se je vse rušilo; mirno bi stal, ko bi metali kamenje vanj, samo da bi se vse končalo.

Čez dolgo časa je pritrosila gospodinja zajtrk. Blatno cenjo je postavila na zemljo in klicala gospodarja. Izpregel je voli in pustil, da sta se pasla po prvi travi na meji.

»Cenca, stopi k volom!« mu je ukazal.

Cenca je ubogal, čeprav je bil lačen in bi bil rad zajtrkoval.

Stal je pri volih in švigal z bičem po njih, da nista uhajala prehitro naprej. Gospodar je sedel za mejo na travo in žena mu je privlekla iz cenje zajtrk. Sedla je k njemu in oba sta se tiho pomenkovala. Tudi proti Cencu sta se po strani nekajkrat ozrla. Cenca je videl, da gospodar z rokami krili in nekaj razlaga, pa je bil predaleč, da bi mogel razumeti. Slutil je, da govorita o njem.

Sonce je že precej peklo. Iz zemlje je puhtel vonj, ki je dišal po gnilobi.

Ko se je gospodar založil, je napregel in spet oral. Še nekaj brazd je imel. Gospodinja je poklicala Cenca in mu dala jedi, ki mu jih je pustil gospodar.

Vlačiti je moral Cenca sam, da mu je teklo s čela. Gospodar je bil odkrevsal domov. Cenca se je mučil in priganjal vola, ki sta zaradi vročine bila vsa nemirna.

Vroče sline so mu silile v usta. Žejalo ga je, vode pa ni bilo nikjer blizu. Z muko je privzdigoval brano, da je očistil zobe navlake. Ko je obračal, je ni mogel niti več prav privzdigniti. Vse ga je bolelo.

Proti koncu sta se vola že puntala. Bič ni več dosti zalegel. Utrujena sta bila. Ko je delo končal, si je oddahnil, zapregel vola in se odpeljal domov.

»Kaj si delal tako dolgo?« ga je nahrulil gospodar.

»Spal sem!« je brž odgovoril Cenca.

»Kaj, še norčeval bi se rad? Ti ušivec grdi! Umazanec!«

»Kdo pa je kriv, da sem ušivec?« mu je zlobno zabrusil pastir.

Tedaj se je gospodar pognal za njim. Cenca pa mu je ušel. Skozi plot se je izmuznil na travnik in, ko je bil že precej daleč, se je zasmejal.

»Ne boste me več! Prestare noge imate, da bi me dobili!« Cencu je igralo srce. Gospodar od jeze ni vedel, kam bi se dal.

»Plačilo mi dajte, ker sem vam delal vso zimo, ne da me za to pretepate! Kruha bi mi dali in me preprali, da ne bi ušiv hodil in vam bil za sramoto.«

Cencu se jezik ni hotel ustaviti. Srd, ki se je bil vso zimo v njem kuhal, je zdaj nevzdržno bruhal iz njega. Nič se ni več bal. Z levo roko, kjer mu je manjkalo pol prsta, je zagrozil in dejal: »Jutri boste sami čistili živino! Pa krompir boste tudi sami sadili!«

»Poberi se od hiše! Nočem te imeti več pod streho! Saj bi te tako moral samo rediti. Le pojdi, odkoder si prišel!« je kričal gospodar.

Cenca pa se mu je samo režal.

»Dobro sem mu jih usekal,« je govoril na tihem. »Ta me bo pomnil. Saj nisem kamen, da bi delal z menoj, kar bi se mu hotelo. Delam in molčim, pa vse ni nič vredno. Dobro! Pa pojdem.«

Čez nekaj časa pa je zavpil proti kolarnici, za katero se je stari Merčon umaknil: »He! Stric! Še danes odidem! Le sami pasite svojo skoporitost!«

6.

Proti večeru je izmaknil še na ujdru v hlevu svoje stare čevlje in jo odkuril. »Zbogom liska, lička, šeka! Zbogom!« Hitro je izginil, kajti bal se je, da bi ga gospodar ujel v hlevu.

Na rami je nesel čevlje in veselo je žvižgal in jo mahal iz vasi. Napotil se je proti gozdu, iznad katerega je molel dimnik opekarne. Že kot otrok jo je večkrat opazoval, vendar je bila predaleč, da bi bil mogel kdaj k nji. Dobri dve uri hoda je bila oddaljena od vasi. Nekje pod njeno streho se bo že dalo prenočiti, si je mislil. Kako lahko je stopal, nič več ga ni težilo, rešil se je vsega. Nekje mora čakati tudi njega boljše življenje, ki mu je odločeno. Saj se da živeti, samo najti je treba pravo življenje! Zakaj nisem že prej pobegnil?

»Kaj mi kdo more? V šolo mi ni treba, druge stvari pa ni take, da bi bil nanjo privezan. Pa mu je prav, skopuhu staremu!«

Zvečer je poprosil za prenočišče na marofu pri opekarni. Tam je stanoval tudi opekarski mojster. Sprejeli so ga in mu malo izprašali vest. Ko so zvedeli, kako in kaj, mu je mojster ponudil mesto strežnika v opekarni.

»Odnašal boš opeko in jo pomagal zlagati v rese! Saj se boš že privadil. Spiš lahko tu, hrano boš pa imel pri meni, če ti je prav. Služil boš vse leto tja do zime. Še pozimi bo dela, ko bomo peči odprli.«

Kakor nalašč za Cenca. Nič ni dosti pomišljal, kar privolil je in ostal. Srce se mu je širilo od veselja. Zdelo se mu je, da ga je obiskala izredno velika sreča.

Hrana, stanovanje in še plača — — —

Drugi dan je začel novi posel. Sprva je šlo sicer teže, ker je bil še neroden, vendar se je vsak dan izpopolnjeval. Pri mojstru se mu ni prehudo godilo. Ni ga pretepal in se neprestano obregoval obenj. Na koncu tedna pa je prejel še plačilo in ta denar je bila njegova last.

»Kdo ve, če zvedo doma, da sem ušel in da imam zdaj boljše? Kako bodo gledali, da sem si sam znal priskrbeti novo delo.«

Zdaj bo spet vse v redu. Prav tako bo ljubil vse domače, kakor jih je ljubil, preden jih je bil zapustil. Ko bo sam sebe oblekel in obul, pa bo pomagal domov, čeprav bodo to njegovi krvavi žulji. Tako je hotel storiti že prej, pa mu stari Merčon ni nikoli nič dal. Tu bo pa dobil in lahko bo storil z denarjem, karkoli bo hotel.

Zdelo se mu je, da se ni prav nič hudega medtem zgodilo. Mimo njegove mladosti se je potegnila samo neka medla senca, ki je pustila pečat le v njegovi duši. Za to pa ve samo on.

France Bevk | Venceslav Belè

Bilo je štiri ali pet let pred svetovno vojno. Nekateri dijaki smo v Bopoldanskih urah radi zahajali v goriško semenišče, obiskovat svoje znance in prijatelje. Tedaj je bilo, ko so mi nekega dne pokazali Beléta: »Ta je Štefan Levkós.«

To srečanje mi je bilo doživetje. Saj nam je bila takrat že vsaka nova slovenska knjiga dogodek. Zanimal nas je vsak nov pojav v naših leposlovnih revijah. Posebno nova imena, ki so bila takrat v naši književnosti bolj redka, kot so dandanes. V tisti dobi, ko še nismo poznali nogometa in smo se v enaki meri navduševali za Meška kot za Cankarja, so nam bili pisatelji nekaka napol nadnaravna bitja, predmet odkritosrčnega oboževanja. Tega se ne sramujem priznati, bilo je lepo. Štefan

Levkós, ki je tedaj svoje črtice in novele priobčeval v »Domu in svetu«, je bil prvi pisatelj, ki sem ga osebno poznal. Še ga vidim v meglenih obrisih: s knjigo v roki se je sprehajal pod starimi, temnozelenimi drevesi semeniškega vrta. Takrat in pozneje: isti prijazni, do dna izprašujoči, dokaj samozavestni pogled. A iz dna oči mu je gledalo tisto »nekaj«, kar je ostalo za vedno neizgovorjeno.

Od tistih dni je preteklo skoraj trideset let. Koliko se je medtem zgodilo! Življenje, ki gre svojo pot, mi vedno pogosteje nalaga dolžnost, da se od starih znancev in prijateljev za vedno poslavljam s svojo jecljajočo besedo. Ob Belétu sem se zavzel: kako malo tega mi je ostalo v spominu, kar sem takrat, pred davnimi leti doživljal in bral! Od nekaterih stvari komaj meglena slutnja. Kako je pisal Levkós in kaj, ki njegovih spisov pozneje nisem več bral? Zateči sem se moral v njegovo knjižnico.

Prostorna, hladna soba kanalskega župnišča, ki je obširno, odmevajoče kakor kaka stara graščina. Na mizah in na tleh kupi knjig, kakor da se je nekdo pravkar vselil in jih še ni utegnil zložiti v omare. Tedaj me je že drugič — prvič je bilo pri Resu — obšel občutek: ni jih tako zapuščenih in neogljenih reči, kot so knjige, ki jim je umrl lastnik. Zdi se, da izgube vsak smoter in ceno, tako tesno so bile povezane z njegovo osebnostjo. Stene polne podob, pretežno nabožne vsebine, največ dela Toneta Kralja, vmes tudi nekaj posnetkov. A vse pokrito z rahlo tančico mraku zimskega dne. Po vsej dolini je nad Sočo visela redka megla, skozi katero so se medlo odražale sive lise snega na obronkih.

Pred menoj je ležal kup vezanih letnikov Doma in sveta. Pes, zvesti tovariš rajnkega, je nemiren, kakor izgubljen blodil po sobah, se mi zdaj pa zdaj približal, me povohal in znova odšel. Listal sem, bral novele in črtice, ki jih je Belè vestno opremil z nekaterimi opazkami. Bal sem se, da mi bodo besede čisto tuje, kakor da jih prvič berem. Že po prvih vrsticah, ob samem pogledu na tisk in papir, me je znova obšel občutek svetle zanesenosti mladih let.

Res, bral sem bolj kritično kot pred leti, a bi se bil rad vdal le prvotnim vtisom brez vsake sodbe. Ni moj namen, da bi pisal kritično razpravo. Čemu? Saj je pisatelj iz neznanega vzroka obstal na začetku svoje poti. Novele in črtice, ki jih je v letih 1909—1911. priobčil v Domu in svetu, so bile najboljše, kar je napisal. Tudi tem spisom ni mogoče zanikati nekaterih bolj ali manj vidnih vplivov. Saj bi bilo le čudno, ako bi jih ne bilo. Toda s slednje strani gleda njegova krepka, prepričujoča osebnost; posebno v spisih, v katerih gre za njegova osebna doživetja. Vrel je kot mlado vino, njegovim stvarjem se poznajo sledovi hlastnega, neumornega iskanja lastnega izraza. Težko bi ga bilo uvrstiti v katerega koli tistih »izmov«, ki jih poznajo slovstveni zgodovinarji. Realist? »Lola« je pisan še najbolj realistično, a ne stoji med njegovimi boljšimi deli. »Filozof,« ki je po mojih mislih najzrejša stvar, se zdi veren posnetek življenja, s poskusom,

da bi s podrobno analizo predril v skrivnosti tuje duše. Vendar je tudi ta nekam odmaknjen od resničnosti. »Fotograf življenja« Belè ni bil, leposlovje je pojmoval idealistično, četudi je bil dober opazovalec in srečujemo pri njem poleg nežne liričnosti izvrstne, skoraj naturalistično podrobne opise; tako v topli in fino občuteni črtici »Svetonočni biseri«. Mojo misel podpirajo preprosti, šegavi verzi, ki sem jih našel s tujo roko napisane na robu ob »Filozofu«:

»Fotograf ti, Levkoš, nisi in ne boš,
vendar tvoja slika padla ni »le v koš«,
sprejel jo rad je Dom in svet,
še filozof je bil tvoj ves zavzet,
da zanj se toli briga Dom in svet.«

Belè je pripisal s svinčnikom v oklepaju: Blazij Grča. Župnik, ki je opisan v noveli in v nji ni našel svoje »fotografije«. V šegavost zavita rahla graja je bila za pisatelja, ki je hotel ustvariti zaokroženo umetnino, le priznanje. Šlo mu je za več kot za mrzel posnetek življenja. Menda se je prav zaradi tega tako rad vdajal filozofskemu razmišljanju. V nekaterih delih, tako v črtici »Z lagun« (pripisano: »Barbana«), v refleksijah »Smrt in življenje« in v noveli »Črnošolec«, ki je njegovo najdaljše delo in obenem osebna izpoved, celo preveč, kakor da mu ni nikoli dovolj idejnega poudarka, na škodo čiste umetnosti. Kar me pri njem posebno osvaja, je toplo čustvo, ki je bilo takrat še v veljavi, ki se ga pa dandanašnji pogosto sramujemo in ga imenujemo sentimentalnost. In svetel optimizem, ki gleda izza vsakega, še tako temnega zastora njegovih besed. Prepisal sem si stavek: »In če hočejo tudi včasih raztrgane in umazane cunje zatajiti nebo in pogasiti sonce — luč in brezmejnost za njim ostaneta«. Ne smem zamolčati, da je imel fin, prirojen čut za lepoto, ki se je kazal v vsem, kar ga je obdajalo, in ne najmanj v njegovem, za začetnika izredno izpiljenem slogu in jeziku.

Prebral sem poslednjo vrstico, medtem je nastal večer, podobe na stenah so čisto potemnele, le trpeči Kristus se je še blestel iz mraka. Tiho sem se zamislil. Tovariš, zakaj nisi do konca hodil svoje začete poti? Veliko si obljubil, a si umolknil. Njega ni več — kdo naj mi odgovori? Novelica »Oče«, ki je izšla med svetovno vojno, stoji nekako osamljena. V verzih napisana legenda »Detinsko blagovestje«, ki kaže v nekaterih pesmicah z nabožnimi, otroškimi motivi zelo fin čut za izraz in toplo čustvo, tudi. Ostali spisi, ako izvzamem nekatere razprave, so bili prigodniški. V »Svetonočnih biserih« stoji: »Ni treba, da biseri, v srcu porojeni, privro v oči — ni treba, da jih človek seje v svet, ljudem v zasmeh. Najdragocenejši so v srcu porojeni in v srcu na veke shranjeni.« Morda ni brez pomena, da sem našel te vrstice občrtane s svinčnikom. Tudi je življenje pogosto trd gospodar, ki plemenitim duhovom odkaže delo težaka. In Belè je bil po sili okoliščin težak v

najlepšem smislu besede. A vedno z očmi, uprtimi navzgor, k lepoti, k »luči in brezmejnosti, ki ostaneta«.

Z grenkim občutkom v srcu sem zapuščal Kanal. Bilo se je že znočilo, skozi meglo so mežikale redke luči, svetloba se je plazila po zledenelih tleh. Drobnost je rosilo. V vlaku, s katerim sem se peljal nazaj v Gorico, mi je bilo, kakor da se vozim v neznano in za menoj ostaja praznina. A saj se mi to ni le zdelo, bila je resnica. In teh praznin je čimdalje več, iz dneva v dan...

Vinko Beličič | Pomladni dež

Znanilec sonca, v hiše nas zapiraš kot otroke in jetnike,
ne daš nam radostnega klitja zreti.
Tesnijo srca čudežni obeti
obilnih kapelj, čutimo semen strohnelih zmagoslavne vzklike.

Vse dolge dni zalivaš grudi zemlje, matere spočite,
tešiš, napajaš korenine bilja,
tvoj sladki spev pijače jim pošilja,
življenja nova dramami, kliče v mlade, bledosinje svite.

Bežijo ure na polnoč, skrivnostni prsti trkajo na šipe,
a spanca ni v grozotni mir telesa.
Tvoj tihi šum do dna kali pretresa,
kipeča kri zastaja v žilah, omedlevica duši utripe.

V snu rastem kot drevo, ki gre v mladike. Blaga mirnost me obide:
ob meni vdano diha dobro lice,
ob njem otroci kakor v gnezdih ptice —
njih vrisk in smeh — Moj prvi sivi las — — Tema gre čez privide.

Le padaj dež pomladni! Ko razdan bom, izsušen, ti še zakličem:
O, dobrodošel, znanec neizprosni!
Obraz nastavim za poljub tvoj rosi — —
in soncu bodo se smehljale bilke, cvetke nad mrličem.

Anton Vratuša | Dva Prešerna

Ob 90 letnici smrti

Kmečki deček osmih let zdirja za vojaško godbo, ki pribobna skozi vas. Tudi on bi bil rad godec. Pa mu ni dano. Tudi mu ni sojeno, da bi ostal doma. Hrepenenje po spoznanju in zavest, da je v njem nekaj nenavadnega, velikega, neskončnega, ga spelje zdoma — v šole. Spoznanje ga res doleti; še prej, kot pa se ga je deček nadejal. In s spoznanjem trpljenje, sovraštvo, nerazumevanje od vseh strani, doma in v svetu. Obsojanje in obsodba pri upravičenih in pri neupravičenih, zasmeh oboževane kamnitega srca. Trpljenje in strah in drget pred skritnostnim beračem, razžaljenim demonom zemlje, na drugi strani pa nič manjše koprnjenje po njem in njega grozotnem pojavu. A k vsemu temu bol ustvarjalca, trpljenje nadpovprečnega, v sebi razdvojenega človeka: najprej v iskanju izraza svoji notranjosti, nato v gnusu nad vsem, kar ga obdaja, v strahu pred vsem in končno — v spoznanju, da je:

življenje ječa, čas v nji rabelj hudi,
skrb vsak dan mu pomlajena nevesta,
trpljenje in obup mu hlapca zvesta
in kes čuvaj, ki se nikdar ne utruji.

Razočaranje; malodušnost; obup; misel na smrt, toda orožje se ne sproži; resignacija; topo životarjenje »brez upa zmage«: Slodnjakov Prešeren v »Neiztrohnjenem srcu«.

Ljubljanski šolarček ljubke zunanosti, s kmetov doma, zahrepeni, da bi se dvignil visoko k soncu kakor golob, ki se je iztrgal nad Zoisovo hišo iz pisanega tropa. Nu, to pa še ni vse, hm! Pacenk zraven njega je lačen — in »Pof! je tlesknil deček z rokama«, nato pa za Vodnikom k slovenskemu mecenu. — »Romp! Romp! ... so grabili žebli po hodniku...« Nu, da! Dobro srce so pa le pokazali vsi; tudi čudaški Zupan in jezljivi Ravnikar. — Iz malega raste veliko, in šolarček se je stegnil v šolarja, šolar v odraslega fanta, fant pa v moža. Nosek in očke ostanejo, tudi dobro srce — le brada se v zrelih letih povesi in roka omeseni. Mož se napoti v svet, ga spozna in začne peti. Nato poje. O čem poje? O sebi, o ljubezni, o trdosrčnih devicah, o boli. — Ali res tudi o boli? Da, tudi o boli, dasi ni ta njegova bol prav nič iskrena. Ljubezen ga razočara, solze mu lijo iz oči; toda tudi to rano poet hitro preboli — v mestecu je na pretek gostiln in v gostilnah nič manj brhkih deklet in vino. Včasih pa se mu vendarle zazdi, da tako življenje ni vredno njegovega življenja. Upihnil bi bil njega plapolajočo luč. Trikrat se mu je približal s tako namero, pa se mu ni posrečilo: prvič mu je izbila tovariševa roka orožje, nastavljeno na čelo, drugič se mu isto orožje ni hotelo sprožiti, tretjič pa je prerezala gostilničarka s kuhinjskim nožem

ovratnico, s katero se je malodušnik obesil na stenskem klinu. — Kaj naj bi se še dalje prepiral s svetom; sprijaznil se je z življenjem po geslu:

Cel dan iz pravd koval bom rumenjake,
zvečer s prijatli praznil bom bokale,
preganjal z vinom bom skrbi oblake.

Nekaj potez junaka v Vaštetinem »Romanu o Prešernu«.

Da sta se ta dva Prešerna srečala, bi se v lastno začudenje spogledala prvi hip, nato pa se z ironičnim nasmehom — razšla. Stavim, ne bi se spoznala; pa da je napolnil njuni enostransko izoblikovani duši v tem trenutku sam genij, katerega slika hočeta biti leposlovni vezili naših dni. Napačna bi bila sodba, da sta torej deli za nič. Nasprotno: oba avtorja sta pokazala, vsak po svoje, kako razumeta Prešerna, oziroma natančneje, kako si ga predstavljata. Četudi bi bilo vse drugo zgrešeno, ostane vendar ta sicer tako raznovrstni, a samostojni prijem, ki priča, da bi utegnila biti vsaka prenagljena sodba krivična in ne-utemeljena.

Nikoli ne bo spoznalo človeško stremljenje vseh globin človeškega duha; zaman pričakujemo zmagoslavnega: »Doumel sem ga!« Niti preprostega človeka, kaj šele umetnika. — Kolikor pogledov nanj, toliko sodb; kolikor opisov, toliko podob. In vse to glede na izhodišče, sorazmerno s sklepanjem, skladno z načinom, kako se različni ocenjevalci istemu cilju približujejo, kako gledajo sami na svet in kako na pojave na tem svetu. — V tem pogledu sta torej Prešerna-neznanca le dokaz, da sta njiju avtor in avtorica dva samostojna individua, dva mala v sebi zaključena svetova, ki sta se vsak po svoji poti skušala približati Prešernu in njegovemu svetu. Vaštetova z žensko čustvenostjo, Slodnjak pa z razumskim razglabljanjem o umetniku in umetnosti in — priznati moramo — ne ravno s plitvim pogledom, vendar pa tudi s čustvom. Tudi dala sta vsak svoje: Vaštetova jokavo solzavost, pomešano z veseljačenjem, prekinjenim včasih po sicer globokih vzrokih, ki pa so se v pisateljičinih rokah kaj radi razblinili v neprepričujoče, včasih celo smešne, moškega razburjenja, gneva in boli nevredne »zadevice«; Slodnjak pa nemirno, samo v sebi razdvojeno, zgodaj dozorelo in globoko čutečo naravo. Vaštetova je ostala pri licu, obleki, pri zunanosti in porednem »metuljčkarjenju«; Slodnjak pa je šel globlje: k misli, k temu, kar daje človeku pravico do naziva osebnost in ga opravičuje v nehanju in dejanju, oziroma: kar razsvetljuje korake slehernika. Oba pa sta hotela biti prepričevalna. Zato sta idejo in osebo vsak po svoje dopolnila: Vaštetova s pridnim izkopavanjem in ogrevanjem vseh mogočih *a n e k d o t*, s prelistavanjem po spominih Jelovškove in s pritrjevanjem govoricam malomestnih opravljivk; Slodnjak pa s primesjo čudnega *d e m o n a*, ki preganja njegovega junaka in ga razganja. Tu je takoj treba pripomniti, da je imela glede na to *V a š t e t o v a* srečnejšo roko kot Slodnjak: pri nji nas prepriča vsaj okolica in deloma tudi doba, iz njenega

dela veje marsikod duh stare Ljubljane, kakor ga poznamo iz naj-novejšega znanstvenega prešernoslovskega dela — iz Kidričevega Prešerna (njegova Ljubljana v l. 1828. je svojstvena in čudovita v svoji malenkostnosti in vendar taki različnosti in hudomušnosti); Slodnjak pa bi morda prepričeval z junakom, da ni zašel predaleč od resničnega Prešerna. Človeku se zdi, kot bi Vaštetova s prižgano lučko iskala »okrasja« in dopolnil, dasi je imela v izobilju podatkov — in ji je ostal Prešeren pri vsem tem le eden izmed mnogih, malomeščan med malomeščani, sicer človek dobrega srca in posrečenih domislic, »sivih, zamišljenih priprtih oči, zdravih zagorelih lic, nekoliko povešenega, fino rezljanega orlovskega nosu, lepih majhnih usten, okrogle brade, bolj nizkega širokega čela, pokritega s svileni mehkiimi temnorjavimi kodri«, a brez globljega čustva, brez česa »pesniškega«. Ob njenem večnem ponavljanju besede poet, se človek nehote spomni na pikre opazke, izrečene v »Naših zapiskih« postavitelju Prešernovega spomenika: »Brez knjige v levi in desnici, držeč pero, ki so ji ga pozneje odvzeli, bi Zajec ne mogel izraziti na noben drug način, da je Prešeren pesnik.«

Pogrešamo pač tistega Prešerna, na katerega bi lahko prenesli Cankarjeve besede o Ketteju: »Ni prepeval tisti Kette, ki je čevlje snažil, to je bil čisto drug človek, ki ga vi ne poznate in ga nihče nikoli ne bo poznal.« Pač pa imamo občutje, da je Vaštetin Prešeren v sorodstvu s Heinejem, ki je »na poti v Weimar češplje klatil«. Ne najdemo tistega Prešerna, katerega duševni drami, potekli izpod peresa pokojnega znanstvenika-poeta, se moramo le čuditi in obstrmeti nad njo. Skratka: le bežni, nerazločni migljaji na to, kako »ideja plane v dušo — ter z njo tisoč obrazov in tisoč zapletljajev«, le jecljajoče besede o tem, kako ti zapletljaji tvorijo kal za umetnino; skoraj nikjer pa izluščene misli.

Slodnjak je izbral drugo pot. Imel je najboljšo voljo, prikazati Prešerna, kakršnega poznamo iz Prijateljevega podoživetja. Tudi Slodnjak je hotel doživeti Prešerna, a je ostal sredi poti; ni se mogel povzpeti do enakovrednega izraza, kakršen je bil pri nas lasten le piscu »Drame Prešernovega duševnega življenja«. Prijatelj je bil ustvarjalec-filozof, globoko čuteča narava, ostrega estetskega čuta in kritičnega duha; tudi Slodnjak ustvarja in poustvarja, a njegova notranjost je neurejena, neenotna, strastna in bojevita, morda prej mračna kot svetla. Tak je tudi njegov Prešeren. Menda je Slodnjak sam čutil, da njegovo »neiztrohnjeno srce« ni srce Prešerna genija. Toda vztrajal je pri svojem in ga po svoje komentiral ali bolje: opravičil. Ponaredil je zgodovinska dejstva in postavil iz oči v oči dve smrtno si nasprotujoči stranki, dva svetova: tu Prešeren in njegovi ideali, tam pa doba, okolje, sodobniki, ki so bili poetu naklonjeni le s pridržki. In to prav vsi. Prav vsi? Tudi Čop in bratec Smole? — Tudi Čop in bratec Smole marsikdaj! Čemu sicer toliko namigovanj o »neizgovorjenih mislih in besedah« med to trojico?

Ne moremo seveda reči, da se je lotila Vaštetova dela nepripravljena. Proti taki trditvi govori že ugotovitev, s kakšno natančnostjo je

ujela pisateljica vsako malenkost, pa če je bila še tako malo s Prešernom v zvezi — glavno, da je bila »interesantna«. O Slodnjaku pa je bilo izrečeno mnenje, da je »s kretnjo bogataša nasul pred nas zgodovinskih dejstev«. Res je! Z neverjetno potrpežljivostjo in ponekod morda celo z okusom sta zbirala in zbrala oba vse, kar bi utegnilo Prešerna s te ali z druge strani osvetliti. In prav tu, mislim, v tej sužnosti pred gradivom sta se pregrešila oba: Vaštetova je slepo sledila vablјivim anekdotam, Slodnjak pa je to stran sicer odrinil, a se tem strastneje oprijel iskanja, kje bi vendar mogel najti še kakšnega nasprotnika Prešernovemu idealizmu, kje bi mu le še lahko pripravil nepričakovano razočaranje. Oba sta ravnala, kot ravna jo slabi kiparji: ne morejo najti pravega izraza za idejo, za glavno idejo, zato pa jo obdajo s cenenimi okraski, bodisi z ozadjem, bodisi z drobnimi skulpturami ob srednji umetnini. — Kdor je idejo doživel, glavno in osrednjo idejo mislim, se za postranske momente ne bo zanimal. Ti se mu bodo navrgli sami, ne da bi mislil nanje. Kdor pa misli po takih stranskih potih priti do ideje, je že v osnovi zgrešil: ni zagrabil svojega lika z vso elementarnostjo (kako naj bi ga, če si pa ni na jasnem z njim), in tu je že začetek ter obenem vzrok njegovega poraza: ni nas prepričal in nas ne bo prepričal.

Res je, da obravnavani vezili nista znanstveni deli; da je umetniku lastna »licentia poetica«. Vendar pa je tudi tukaj neka meja; vendar pa so tudi tukaj neke zahteve. Če že gre pisatelj od resnice, od zgodovinske resnice, naj pa postavi novo resnico, novo, svojo resnico, ki ji bomo verjeli, čeprav je njegova, umetno ustvarjena. Dokler pa tega ni, ni umetnine v splošnem; torej tudi ne v biografskem romanu — v tem še manj.

Za umetnika, ki ustvarja poljubno, po domišljiji, je dobro zajeta fabula že v njem dograjena umetnina, ki ji je treba dati samo še oblike in jo predstaviti drugim. Umetnik biograf pa s fabulo niti začel ni; ta mu utegne biti le v oslonec, kjer se od časa do časa ustavi in se razgleda po gradivu, ki ga po skrbni presoji lahko pritegne za svojo idejo. Vse, kar ni v najtesnejši zvezi z idejo in z osebnostjo, pa odkloni in gre dalje, prodirajoč vse globlje in globlje v izvoljeno osebnost, dokler ni z njo eno, dokler ne govori njenega jezika, dokler ne misli njenih misli. Tak biograf ne bo naglo zgrešil, pa četudi bo morda kdaj preveč subjektiven — glavno je: tak bo svojemu liku najbliže.

Če rečem, oglejmo si navedeni deli malo bliže, ne mislim s tem dejati, da bo veljala naša pozornost malenkostim, ki sicer v skupini utegnejo predstavljati, ako so dobre, precejšen plus — in precejšen minus, če jim ta lastnost manjka. Zato si ne bomo belili glave z vprašanji: ali so res že v dijaških letih kazali součenci na »čudnega dihurja Čopa« (Slodnjak); je li mogel Prešernov oče prebrati »Slovo od mladosti«, ki mu ga je bil po Slodnjakovem poslal Prešeren po svojem obisku na novi maši brata Jurija (Kidrič domneva, da je bil Ribičev Šimen nepismen, žena Mina pa inteligentna; saj jo je postavila Vaštetova celo nad Primčevko in ji našla v Juliji zagovornico); ali je govoril

Prešernovi materi o svatovskem oblačilu pri novi maši sin, ali Žirovnikov študent (v raznih življenjepisih beremo, da Čop); ali so Vraza res zbadali s »pesetom«. Morda pa ne bi bilo napak, če bi se spričo Slodnjakovega dvakratnega in Vašetinega trikratnega poskusa, umoriti Prešerna, spomnili Prijateljevega mnenja: »Verjetno in umevno je, da je imel (Prešeren) hipne samomorilne misli ... a za izvršitev samomora je imel vendar preširok in preuravnovešen um, da bi bil zmožen take zaletelosti. Saj pravi sam, da si more človek življenje vzeti le v »slepi veri«. Ne zanima nas, kje in kdaj prav za prav se je poučil Prešeren o razliki med moškim in žensko. Vašetova se tega vprašanja spretno izogne. Kidrič je ostal zvest sporočilu, da je mladega Prešerna o tem veliki hlapec poučil, medtem ko je Slodnjak za razvozlanje tega vprašanja posilil dečku v roko steklenico z vinom in ga postavil pred pijanca. — Kdor pozna življenje na kmetih, ne bo pritegnil popolnoma nobenemu; glede starosti Prešernove morda prej Slodnjaku, vendar pa ne v tem smislu, da bi pritrdil mnenju oziroma v domišljiji za lase privlečenemu dogodku, kako je skušal enajstletnik pridobiti svojega učitelja za tako razlago. Na kmetih se rešujejo taka vprašanja preprosto, že zgodaj in brez razlage. Važno tudi ni, je li ostal Prešeren dunajski ljubezni zvest še takrat, ko je odšel v Klinkowströmov zavod (Vašetova) ali pa je prav tu spoznal samoljubnost in preračunanost ženske narave in strah pred njo (Slodnjak) — mislim, da je najlažje pritrditi Kidriču, ki razlaga Prešernov odnos do hčera višje družbe v »idealizirani ljubezni«. Navidezno tako nepomembno je tudi, kdaj je padla v Prešerna iskra prave ljubezni — ljubezni do Julije. Slodnjak trdi, da na kresni večer, Vašetova pa, da na veliko noč, dve leti kasneje. Navidezno pravim, ker ima to datiranje za seboj dve znanstveni teoriji. Prva, nastala ob šestdesetletnici, soglaša molče s Slodnjakom in šteje torej Dohtarja prvo ljubezen, Gazele in Strunam v Julijino dobo, druga pa, prvotna in 1934. po Kidriču na novo vzpostavljena, enako tudi v njegovem Prešernu zagovarjana in utemeljena, da je treba te pesmi iz Julijine dobe črtati, ali pa zavreči realistični značaj Prešernove poezije. Žigon n. pr. samozavestno takole piše: »Leta 1831., znabiti res okoli opevane Velike noči, vsekakor pa ne prej, kakor leta 1831. in tudi ne pozneje, mu (Prešernu) vstane v potrti duši nenadoma nov up — na oko, iz daljave v daljavo: ob srečanju s šestnajstletnim otrokom, Julijo.«

Za samo umetnino kot tako to ni važno, ker je za estetsko vrednotenje teh pesnitev res »postranska stvar, ali je adresantka imela modre ali črne oči, mi ta moja preorientacija prav nič ne beli las,« ugotavlja Kidrič v nasprotju z drugimi in prisodi te pesmi neki »prejšnji Lavri«.

Omenil pa sem to zato, ker je zapustil ta znanstveni dualizem v leposlovju o Prešernu več sledi, kakor pa bi morda pričakovali. Realno pojmovani junak »Romana o Prešernu« je lastnoročno podaril Juliji šopek s »Sonetnim vencem«, Slodnjakov pa je begal pred pogledom izvoljenke, strahopeten in neodločen kakor takrat, ko je nosil menda leto dni pri sebi pismo lepe židinke z Moravskega, ali kasneje, ko je zbral

precej pisem Gradčanke Klunove in jih sežgal, ne da bi jih sploh kdaj odprl. Opisu Vaštetove utegne pritrditi — seveda, kolikor se znanstveno da — Kidričeva materialistična razlaga Prešernovih ljubezni, ki da slutiti, da je Prešeren res mislil na zakon z Julijo, Slodnjakovemu pa menda ne bi odtegnil naklonjenosti Prijatelj — vsaj glede Julije ne — v svojem idealističnem pojmovanju poeta in poetovega življenja. Kidričev Prešeren je kasneje celo hudomušen in nagajiv (listki razne vsebine v Kazini, kakor tudi namigovanje, da se je Prešeren iz maščevalnosti do Julije nagnil k njeni nekdanji hišni Ani). Prijatelj pa »ni nikoli občeval z njo, lahko bi rekli, niti govoril (Ballgespräch namreč še ni govorjenje)«. Pač pa je bil vedno v primerni oddaljenosti, ne da bi spraševal po notranjosti dame, ki »ni bila Bog ve kako globoka«. Ostala je pač v taki oddaljenosti »svetal strelvod, ki se je svetlikal Prešernu vse življenje«.

Po Prijatelju ni misliti v zvezi z Julijo o kakšni zavestni fikciji, prej morda o iluziji, češ da je Prešeren Julijo ljubil, a da mu je neka temna slutnja »gotovo govorila, da ljubi v tej realizaciji nekaj večjega, nekaj stalnejšega, njegovi duši tako svetega in potrebnega, da bi mu osebno in podrobno znanje z dekletom moglo vzeti nekaj, česar si ni smel dati vzeti«. Ali z drugimi besedami: Prešeren v Juliji po tej razlagi ne bi ljubil ženske, temveč vse, česar ni imel, po čemer je hrepenel in kar je potreboval. Če se ozremo na Prešerna človeka, moremo ugotoviti, da je prav za prav pri obeh razlagah rezultat in pobuda za ljubezen ista; vendar pa ni mogoče zanikati, da bi ne bil Prijatelj Prešeren širši, globlji, resničnejši — res nekaj nenavadnega, filozofskega. Tudi Prijatelj priznava, da kaže več podrobnosti na Prešernovo ljubezen do Julije, vendar pa podčrtava, da mu je distanca, s katere govori idealistično usmerjeni um in s katere hrepeni njegova duševna energija »po nečem večjem« prepričevalen dokaz za tako pojmovanje. »Izgubljena vera«: tu govori pevec prvič naravnost: o očeh, laseh, o »belem snegu prsi«, o rokah, nogah. Sedaj pa mu ljubljena ni več nič drugega kot »lepa stvar« in šele sedaj mu postane jasno, da je prej gledal v nji — »božtvo«.

Tako znanstveniki!

Materialistični Vaštetin Prešeren-Veseljaček je bil vendarle predober, da bi nagajal Juliji, posebno pa še, če ga je ona tako zvesto spremljala, čeprav je bila z drugim poročena in povrh še nesrečno poročena. Slodnjakovemu mrkogledcu pa je bila tudi Prijateljeva razlaga premila: zgrnil je na Prešerna vso nesrečo, ki se je kdaj mogla zvaliti na človeka zavoľjo ženske. Vzel je svojemu junaku vero v vse. Že prej z židinjjo mu jo je vzel in mimogrede napovedal, da bodo vsa nadaljnja srečanja pesniku le v nesrečo.

Zanimiv je Prijatelj zagovor »konstantnega genija«: Onemu, ki genija meri po filistirsko, od mehaničnih vtiskov določevani zaporednosti svojega življenja, bodi povedano, da je bil Prešeren kot vsak genij že zelo zgodaj dovršen človek in je hotel edini in isti substrat njegove duše v različnih dobah priti do veljave in izraza.

Na te Prijateljeve besede spominja Slodnjakovo priganjanje otroka Prešerna k spoznanju: pred odhodom od doma ga pokliče pesem in svet, razodevajoč mu čudne reči: da je izbran, da sliši to, česar še človeško uho ni slišalo, da vidi lepoto, katere še nihče ni videl, da okuša sladkost, ki je slajša kakor nebeška luč; da ga je ustavila na poti pesmi smrt, mu »potegnila brez bolečin, skoraj s pošastno naslado kožo z lasmi z glave ter mu vlivala za vrat studenčnico, da so mu oledeneli možgani in mozeg«; da je »Bog krivičen, ker je Ribičevim krava poginila, čeprav so tako molili, da ne bi«. To čudovito zrelost in resnost seveda opravičuje srečanje z beračem, »močnejšo silo, kakor je Bog: čas, ki je spremenil boga in zemljo«; prevzet od »telesne in duševne rasti«, ko ni utegnil, da bi mislil na to, kar je bilo izven njega, je pomislil Prešeren na požar Ljubljane in tiranov; ali pa čutil »telesne bolečine, kjer je bila prav za prav le duševna«. K vsemu temu pa še razočaranje ustvarjalca, ko vzklikne: »Kolika pot od ideje do tiskane pesmi!«, ker ne najde v svojih delih »ognja«, v katerem je gorel med ustvarjanjem. To pa menda cika na Prešernovo pismo Čopu (med 29. in 31. marcem 1832), ko meni poet, da se je s »Sršeni« prenaglil in da »Soldaška, Astrologom, Že miru et Strah müßten aus der Feder eines philosophiae stud. geflossen sein, um entschuldigt werden können«. V teh trenutkih mora priti seveda Slomšek in tolažiti Prešerna: »Ti boš prej zveličan kakor jaz.«

Vse to in še mnogo podobnega (Schlegel, židi na Češkem, obisk cesarja), ko so se začela »vrhovatiti razočaranja«, naj bi opravičilo nadalje Prešernovo misel, da bo ostal »brez doma«; da mu bo »slučajno srečanje z vdanim dekletom zakonsko življenje«; da je podoben umirajočemu; da mu je postal obraz »prsten in brezizrazen, kakor bi ga zamenjal z obrazom zapitega kmeta in voznika«.

Takim in podobnim kočljivim vprašanjem, ki zahtevajo res le mojstra enakovrednega izraza, se je Vaštetova spretno izognila. Zato pa se zdi na prvi pogled, da nosi njen poskus več pozitivnih potez kakor Slodnjakov. A to le na prvi pogled. Ker pokaže se nam kaj kmalu, da je Slodnjak vprašanja, ki čakajo pravega oblikovalca, vsaj načel in jim skušal dati neko obliko, medtem ko je Vaštetova praznino, nastalo ob površni obdelavi, spretno izpolnila z učinkovitimi domislicami: plesom, gledališčem, hojo pod oknom in skrivnim gledanjem pri podoknicah; če pa ni mogla drugega, je vsaj zbrala pisano družbo za Prešerna, da se je ta lahko iznebil najnovejših domislic. Ko tudi to ni bilo mogoče, pa ga je napotila v gostilno in mu dovolila, da je pogledal v kuhinjo, nato pa nahujskala »krofasto Metko«, da ga je s kuhalnico, ker je prijemal dekleta »za gole lakte«.

Prej sem omenil Prijateljevo »Dramo Prešernovega duševnega življenja«, ki temelji na tehle vzrokih: prehodna doba; omejevanje individualnosti pri vsakem koraku in na vseh področjih ter reakcija v »freigeistovstvu« (ki pa je pri Prešernu drugačno, kakor pa je bilo dunajsko »svobodnjaško navduševanje«); odpor proti tiraniji (Licovovi strelci pojejo vendar, da to »nemških je strelcev trop strašan«, pa jih

je Prešeren vendarle poslovenil); provincialno zakotje; vzvišenost in samota; spoznanje, da ni izhoda; da je najbolje, potopiti se v »takt prirode«. Priznanje, da je končni namen vsega živega vendarle smrt, pa je rezultat življenjskega boja, omagovanja, razočaranja, padanja in vstajanja.

Take globoko idealistične narave je bilo Slodnjakovo »Neiztrohnjeno srce« v zamisli in v prvem zaletu. Ko pa je stopil Slodnjak Prešernu bliže, je zazijalo pred njim nepregledno brezno globine tega srca; brezno, ki ga je skušal pisatelj spoznati z izzivanjem in ga premostiti z vsemi mogočimi pripomočki, da bi se dokopal do poeta. V tej misli ni izbiral: Trenc je tako rekoč iz nevoščljivosti prisilil Prešerna, naj nese pesmi Kopitarju — kaj naj bi sicer pomenil njegov škodoželjni nasmeh ob Kopitarjevi zavrnitvi Prešernovih prvencev? Zakaj naj bi sicer ta bolehn in občutljivi Trenc kasneje »znorel« na svojem posestvu? Kopitar bi bil prej podoben podzemeljskemu Cerberu ali strašilu iz grozotnih romanov bolne fantazije kakor pa človeku, ki je bil sicer res maščevalen (toda takrat še ni imel vzroka za to) in ozkosrčen, samoljuben in diktatorski, a vendar učenjak, filolog, Slovan. Upoštevati je namreč treba, da sta bila Prešeren in Kopitar dva popolnoma nasprotujoča si svetova že po miselnosti in osnovni usmerjenosti: zadnji čistokrvni prosvetljenec in čuvar Avstrije, če hočete, prvi pa glasnik ideje skupnosti in bratstva. Tu ne gre za boj med Kopitarjem in Prešernom, tu gre za mnogo več: za dva svetova. Auerspergu je naprtil Slodnjak najprej izdajalstvo nad svojim učiteljem, nato pa še iste namene v zvezi z nabiranjem slovenskih narodnih pesmi, češ da jo je hotel zapeti Zelevec na grobu umirajočih Slovencev, ko je videl zmagoviti pohod Mladonemcev, ki so pretili vse poplaviti z nemškim duhom. Spretno je porabil pravilo Klinkowströma, tega spreobrnjenega gorečnika: da ne smejo niti gojenci niti učitelji imeti biblioteke ali hoditi v gledališče. Nič manj nazorno ni pokazal sistematičnega zatiranja samostojne osebnosti v tem zavodu; toda vse to mu je bilo premalo — mladi, domišljavi in zahrbtni plemčič je moral steči naprej, ko sta bila s Prešernom naskrivaj v gledališču in — ovaditi svojega mentorja. Spričo plemiške oholosti in nadutosti ter prezira, ki ga kaže grofič ob srečanju z obtoženim predstojnikom, se človeku zdi, kakor da vidi v njem upodobljene vse najtemnejše, izpričane in neizpričane spomine, ki vežejo slovensko preteklost s plemiči, s tlako in valptom. Nič bolj prizanesljiv ni Slodnjak staremu Scheuchenstuelu (glede Josefa bi omenil le to, da mu niti Vaštetova ni naklonjena; nevoščljiva mu je zavoljo Julije in ne more zakriti nejevolje nad njim). Očita mu zahrbtnost ob prvi Prešernovi prošnji za advokaturo, dasi govore službena leta mladega Scheuchenstuela in priporočilo starega, kakor je zgodovinski izpričano, odločno proti. Seveda bo umesten ugovor, da pred Prešerna ne bi smeli postavljati nobenega drugega prosilca. A ta očitek ne velja samo Scheuchenstuelu, ta očitek velja dobi in »splošnemu mnenju«, ki se tudi danes Bog ve kako ne ozira na take prednosti, kot so duševne zmožnosti; če pa

se ozira nanje, ima v računu razne pridržke. Med Kastelca in Prešerna je postavil Slodnjak Čopovo smrt in Kastelčevo »skopušstvo«, ne da bi pomislil, da je s tem ugovarjal samemu sebi; če bi namreč bil kriv le možnjiček, da je nehala Kastelčeva Čbelica rojiti, bi se ji bilo zgodilo to že prej, ali pa sploh začela ne bi. Prave vzroke je iskati v novih cenzurnih razmerah, kakor je to izpričal Kidrič. Vrazu je »naprtil« Slodnjak »posebne namene« ... Vse to pa menda največ zato, da bi prisilil »neiztrohnjeno srce« na obrambo, na pasivno otepanje, ker njegovi aktivnosti ne bi mogel tako naglo slediti. Seveda je samo ob sebi umljivo, da je dobilo na ta način njegovo delo ostro protitujsko ost; povečalo je sicer Prešernovo duševno dramo, a vprašanje je, ali je to dovoljeno. Posebno še, če take potvorbe niti umetniško ne prepričajo do dna.

Drzen je bil Slodnjakov korak, a tveganja vreden. Da se mu je posrečil, bi bil dal njegovemu delu to, kar mu je zdaj vzel: vero v resnično tragedijo Prešernovega duha, ki kaže, da ni bil pripravljen na toliko »napadov« — in se mu je tako vtisnil pečat »cagavosti in nestalnosti«. Večno padanje in vstajanje. Brž ko se pokaže žarek upa, že zopet popolna tema in brezup; kakor hitro se kdo nasmeje, že mu odjekne v srcu strah pred grozo, ki steguje pošastne roke iz vseh koncev in krajev. Take peripetije si utegnejo biti tako blizu, da ni nič čudnega, če so na kakšni strani po trije ali kar štirje Prešernovi obrazi. Vendar pa daje prav ta korak Slodnjakovemu delu prednost pred Vaštetinim.

Splošno se mi zdi, da je imela v zgradbi Vaštetova srečnejšo roko. Sicer tudi njeno delo ni izraz enotnega Prešerna, mislim zunanega, ker notranjega bi zaman iskali. Vsa njegova notranjost je izražena menda le v citatih, vendar pa je za navadnega bralca Vaštetova bolj razumljiva — in, kar ni prav nepomembno: mnogo lažje se bere.

Ker pa je Slodnjak take malenkosti suvereno prezrl in se usmeril le na pot k poetovi notranjosti, je pri njem neorganičnost tembolj občutna. Manjka pač mašil, ki so za prosto oko precej občutna, ne pa odločilna za umetnostne zahteve. In prav ti nedostatki nas posredno poučujejo, da je Slodnjak Prešerna vendarle globlje doumel kakor pa Vaštetova. Pri njem vsaj slutimo, da je skušal doumeti notranji proces v pesnikovi ustvarjajoči duši. Iz sleherne vrstice prve polovice prve knjige — in deloma tudi kasneje — veje želja, pokazati trpljenje mladega Prešerna, ki se bori za izraz, tistega mladega Prešerna, ki ga je zasačila prerodna misel, ko je bil že zasluhl v sebi glas pesmi. Iskanje izraza, ubiranje strun za prve pesmi, strah pred težo pesniškega poklica: vse to beremo med vrsticami. Vendar pa manjka pravega podoživetja procesa zrelega ustvarjanja; zabrisan je ali pa le megleno prikazan podtalni drget v umetniku, ko čuti, da se mu v notranjosti zbirajo v nekem centru čustva in misli, preden se porodi pesem. Nemir notranje iluminacije, razjasnitev v duši, prva kal umetnine, prajedro celote — sploh vsi momenti, ki sodelujejo pri ustvarjanju, dokler se ne razmaknejo vse pesnikove nejasne bolečine in privre na dan kristalno čista umetnina,

da napravi prostor za nov nemir, ki plane v jedro in pripravlja novo umetnino.

Osnovni ton, na katerega sta ubrani obe deli, je pač želja, poveljati Prešerna ali pa zapeti vsaj hvalnico njemu in njegovi poeziji: Vaštetova splošno v veselem, lagodnem kramljanju, s solzavimi »konflikti«, Slodnjak pa z učeno, bombastično donečo, nestrpno in razdraženo besedo.

Mislim, da ga ni mesta v obeh delih, ki bi enostavneje in bolj nazorno prikazal skalo in melodijo ter sodbo o tem podkrepil, kakor pa je reakcija mladega Slomška na Prešernovo duhovito besedno igro o Zlomku in Zlomšku-Slomšku.

Slodnjak: Slomšku je neprijetno, ko vidi igračkanje s svojim imenom... Razlaga mu (Prešernu) pomen svojega priimka ter se jezi, da ta epigram niti po obliki niti po vsebini ni vreden Prešernovega očetovstva... Posedela sta še trenutek v praznem pričakovanju, da se bo zgodilo nekaj, kar ju bo združilo... toda razšla sta se hladno.

Vaštetova: »Haha! Ti si še vedno stari hudomušnež!« mu (Prešernu) je požugal Slomšek... in bruhnil v grohot, »tole si spravim v spomin. Ho ho ho!« ... Pozno je bilo, ko sta se veselo ločila.

Temu primerni so tudi njuni fantazijski sprehodi.

Slodnjak: mrlič na savskemrodu; spoznanje smrti; srečanje demoničnega berača; blazna ideja o požaru Ljubljane; strastno in bolešno razmerje z židinjko Rahelo (ob slovesu je ugriznila Prešerna v roko!).

Vaštetova: ljubko spoznanje s Pacenkom; skrb otroka, da mu ne bi strašni Napoleon odvedel očeta in veliko spoštovanje do vsega višjega; pustolovščine mladeži; potegavščina policije s praznim nabojem; spremljanje in naklonjeno opisovanje Julijine usode; idealiziranje priljubljenih oseb; pozornost in celo pretiravanje Anine preprostosti, ki meji že na omejenost; iskanje lepih ženinov ljubljanskim nevestam; spremljanje dobrodušnega potepuha Pacenka.

O dikciji bodi rečeno le, da je pri Vaštetovi bolj razgibana in akustično ubrana, nič prisiljena, pri Slodnjaku pa monotona in — posebno v dvogovorih kaj pogosto papirnata. Vendar pa ima tudi Slodnjakov izraz svoj pomen, v kolikor je hotel z njim ponazoriti dobo, oziroma posnemati ljudski govor. Tako na primer niso pri njem prav nič ne navadni izrazi, kakor: školcjat, špital, rihten, hlapec, marela, pungart, zamerkljiv učenec, šomašter, pokrita rihta, dohtar, fabrikant, lutrijan... ali znana rekla, n. pr.: »padal je dež kakor protje z neba«. Ne manjka pa seveda tudi nerodnih, samo v knjigi zapisanih primer in domislic: »Gledalo je (stanovanje) kakor jastreb na piščeta na hišice pod seboj.«

Morda je moja sodba preostra, zaključki tu in tam presubjektivni. A zraslo je oboje iz prepričanja in spoznanja, da je vsako delo v biografiji, pa če je znanstvena ali leposlovna, le približevanje. S tega vidika in iz te misli so se mi vzbudile nekatere opombe — razumljivo, da so mi tu in tam nasvetovale, da sem se zatekel k znanstvenim zaključkom, nikakor seveda z namenom, da bi jemal leposlovnim delom vrednost, če sta jih avtorja oddaljila od zgodovinske resnice. To bi bil literarno-zgodovinski kriterij, ne pa kriterij, ki je potreben za presojo umetnine.

Kakor je več poti približevanja, tako morejo biti tudi rezultati različni. Gotovo je, da ima prednost in večjo vrednost raziskovanje pesnikove notranjosti, bodisi da se naslanjamo pri tem na umetnino, bodisi da nam je pri tem v oporo znanstvena biografija — podoživitev pesnika, dobe, časa. Tudi ni nič manj gotovo, da šele daleč za temi izsledki caplja goli opis zunanjih dejstev. Vsako premočno poudarjanje zunanosti nam sliko izkrivi; vsako pretirano spuščanje v malenkosti jedro zabriše. Na ta način si postavimo tako rekoč sami plot, preko katerega ne moremo, in nam glas nehote zamre pri naštevanju: kako se je oblačil; kako je skrbel za nego telesa; kakšne dohodke je imel in kakšne izdatke; ali je varčeval ali razmetaval; si je morda izposojal denar; je rad obiskoval zabavišče in hodil v družbo; ali je mnogo govoril ali malo; mu je bil govor zatikljiv ali mu je gladko tekel jezik — sploh: eno samo vprašanje kot rezultanta vsega tega: kako je živel? in ne: kdo je bil ta, ki je tako živel?

Zdi se mi primerno omeniti še to, da morebitni pomisleki v čistokrvnost umetnine pri obravnavanih delih niso izvirali toliko iz primerjanja z zgodovinskimi dejstvi, kakor pa jih je narekovalo vprašanje, v koliko je »ustvarjena resnica« zadostila umetniškim zahtevam in ali je kot taka opravičila svoj obstoj namesto »zgodovinske resnice«.

Primerjanje samo med »zgodovinsko resnico« in med »ustvarjeno resnico« ni bilo namen pričujočega, dasi dobro vem, da bi se dalo tudi v tej smeri marsikaj zanimivega ugotoviti. To pa je že nova naloga, ki je v tesni zvezi s prešernoslovjem in ki pri nji pač ne bi smeli prezreti tudi razlik v znanstvenem prikazu Prešerna po prešernoslovcih, kakor so: komentarji raznih stvaritev (Sonetni venec, Krst, Nezakonska mati; glede zadnje pesmi meni Prijatelj, da jo more spravljati v zvezo z Ano le naivnež, ker bi moral isto storiti tudi z »Zapuščeno« — in še zdaj »ne bi našel sledu o kakšni ljubezni, ampak baš o nasprotnem — o nezvestobi«.) Temu nasproti pa je znana Slodnjakova trditev v njegovem »Pregledu slovenskega slovstva«, namreč ta, da dolgujemo »Nezakonsko mater« prav Prešernovi ljubezni do Ane; interpretacija pesmi in življenja; mentorstvo in vplivi (Vaštetovi se ne zdi prav nič čudno, ko stisne Čopu v roko pero, da bi popravljaj »jezik Sonetnega venca«), preobrat v Prešernu iz indiferentnosti v izrazito preporodniško mišljenje (pri Slodnjaku se zdi, da se je Prešeren posvetil v zadnjih letih izključno pesmi »za naše fante«). Tako in podobno primerjanje bi pokazalo, kako vse drugače se zrcali podoba umetnikova pri idealistično filozofskem pojmovanju in zopet drugače pri materialno usmerjenem, samozavestnem, močnem in do zunanjih vplivov po svoje razpoloženem Prešernovem obrazu.

Končno pa nam naša razmotrivanja ne dajejo toliko pravice do preostre sodbe leposlovja o Prešernu (že Vesel Koseski je pisal o njem kratko novelo), kakor pa nam potrjujejo na drugi strani velikost Prešernovega duha in utrjujejo v nas misel, da nam bo povedal pravo o umetniku le tisti, ki mu bo duševno in izrazno dorasel.

Joka Žigon | Nikoli več vojské!

Igra v šestih odrskih podobah.

2. podoba: Zeleni kader.

Scena: ubožna delavska stanovanjska kuhinja.

Na desni blizu rampe miza z nekaterimi stolčki. V desni steni spredaj vhod od zunaj, zadaj slaba starinska kuhinjska kredenca; na nji petrolejka, za katero bi dejal, da je pobrana s predmestnega smetišča, in razna druga komaj za kaj rabna ropotija. V dnu na desni vrata v spalnico. V levem kotu porumenelo, vegavo in zarjavelo ognjišče; zraven zaboj za kurjavo iz surovih desák. Levo spredaj okno, pod njim kratka kuhinjska klópca. Nad ognjiščem je od okna do zadnje stene napeta vrvica, na kateri se suše polupreperele cunje in nekaj otroškega perila.

Pavle sedi za mizo na zadnjem stolu in hlastno jé iz precejšnega lonca, ki bi ga pa Westen ne priznal več za svoj izdelek; fant je ves zanemarjen, kosmat in golorok: raztrgani jopič je vrgel čez levi stol, zašpehano čepico pa kar na mizo. Pri oknu napol stoji, napol na klópci kleči Poldka, slabotno, bolešno štirinajstletno dekletce bledega, prezgodaj uvelega obraza, globokih, prestrašenih oči — z eno besedo: zdi se, da je stopila iz neskončne Cankarjeve »narodne galerije« slovenskega siromaštva in ponižanja. Njeno obleko pa je že pred menoj fotografirala Käthe Kollwitz. Poldka skrbno gleda skozi okno, oprezuje in se le včasih za hip ozre po sobi.

Pavle (*preneha jesti in z očmi stika po kuhinji; Poldki*): Ali kruha nič ni?

Poldka: Nič. Ga tako malo dobimo.

Pavle (*zamomlja*): Zlodja! — Mati nič ne prinesó od Golobovih?

Poldka: Mh! Saj to je vse; drugod ga ne dajo še skorjice ne.

Pavle (*zopet jé s polnimi usti*): V štacunah?

Poldka: Nič. Za noben denar. Samo za tobak. Tobak pa samo za maslo. Tako nimamo nobene reči.

Pavle debelo požira in godrnja.

Poldka: Ko bi gospodične ne bilo, ki nam večkrat kaj pošlje, bi morali že umreti od pomanjkanja.

Pavle (*malomarno*): Katere gospodične?

Poldka: Gospodične Eve!

Pavle (*zategne*): A, te —! (*Hitro začne metati vase, kakor bi ne hotel nič slišati o Evi.*)

Poldka: Ja. — (*Hitro še enkrat pogleda ven, potem pa napravi dva tri korake proti mizi, še zmeraj begoma se ozirajoč proti oknu, in zašepeta proti Pavletu, kakor bi imela prodati neznansko skrivnost*): Veš, zdaj ima drugega!

Pavle (*preneha požirati in neumno vpraša*): Kogá drugega?

Poldka (*kakor prej*): Ženina! Tistega stotnika Marta!

Pavle nejevoljno odmahne z žlico.

Poldka (*nemoteno iztresa svoje novice*): Saj veš, kako se je končalo z inženirjem! Mati so dejali, da ji je bilo sprva hudo, no, pa taka si hitro lahko izbere kaj novega. Brž se je oklenila stotnika!

Pavle (*jezno otresa žlico ob rob lonca; odbijajoče*): Babje čenčel! Me nič ne briga! (*Zopet začne hlastno jesti.*)

Poldka se zavzame spričo bratove osornosti, umolkne in gre izgubljeno nazaj k oknu oprezovat.

Pavle (*prijazno po kratkem molku*): Kdaj prihajajo mati domov?

Poldka (*boječe, da bi zopet s čim ne razdražila vélikega bratca*): Okrog petih, včasih pa še pozneje. — Tudi že ponoči, če le morejo kje dobiti za zvečer delo.

Pavle: Potem pa ti skuhaš večerjo?

Poldka: Ja, pa že zmerom opoldne, da šparamo drva. Nekaj pojémo za kosilo, kar ostane, pa postavim v ror za zvečer.

Pavle (*presenečen preneha jesti*): Kr'sen — tak sem zdajle požrl večerjo malih?

Poldka si komaj upa pokimati.

Pavle (*skoraj trdo*): Zakaj mi nisi povedala, ko sem tole (*pokaže na lonec*) jemal iz peči?

Poldka (*plaho, mehko*): Nisem mogla, ko ti je pa bilo videti, kako si sestradan.

Pavle pograbi pisker in ga nese k ognjišču; od tam vzame reno, z ro-potom pokrije in posodo porine v pečko ter zapre vratca.

Poldka (*kakor bi želela brata pregovoriti, naj še jé*): Saj mati navadno tudi še kaj malega prinesó!

Pavle (*si na sredi sobe zadruguje pas, ki si ga je bil pred jedjo iz previdnosti narahljjal*): Navadno! — Kaj malega — za štiri pretrgane otroške želodce! — (*Išče po žepih:*) Stokrat sem jih že obrnil, pa sem še zmeraj tako trapast in mislim, da najdem kak čik! — V borštu kar srobot vlečemo. (*Gre h kredenci in brska po predalih.*) Včasih so oče zmeraj hranili kos klobase ali cigare v omari.

Poldka: O, te navade že dolgo niso več imeli. Jaz sem zanje na cesti pobirala, kar sem našla, čeprav tega niso marali. (*Žalostno:*) Odkar jih ni, pa tega ne delam več.

Pavle (*preneha stikati, postane, ko Poldka omeni očeta, nekoliko premišlja in reče proseče*): Poldka, zdaj mi pa povej resnico: kaj je z očetom?

Poldka (*preprosto*): Saj sem ti povedala. Odpeljali so jih, več ne vem. — Mati nič nočejo o tem govoriti.

Pavle (*stopi na sredlo kuhinje*): Kdaj so jih?

Poldka: Nekaj dni potem, ko si zbežal v hrib.

Pavle: Žandarji?

Poldka (*prikima*): Da. — Dolgo so tudi še pozneje oprezovali okrog po Sibiriji. Saj jo je od mladih skoraj iz vsake bajte kdo potegnil, ko ni maral na vojsko. — Zdaj samo še tu pa tam vidimo kate-rega, paziti je pa le treba. (*Pazljivo gleda skozi okno.*) Bolje bi bilo, če bi prišel ponoči!

Pavle (*zamahne z roko*): Je vse glih! Spoznati me tako nobeden ne more, ko sem tak cigan.

Poldka (*z otroško vednostjo*): Takega še prej primejo!

Pavle (*se naveliča dopovedovati otroku*): Pustiva to!

Poldka (*neugnano*): Prava sreča, da malih ni v hiši; gotovo bi na cesti izblebetali, če bi te bili videli! — Zdaj jih ne bo noter, dokler jih ne pojdem iskat, sem jim dobro zabičila.

Pavle: Koj sem vedel, da si sama doma, ko sem jih ugledal od daleč. (*Nežno:*) Revčki!

Od zunaj se zaslišijo avtomobilski signali, nato tudi brnenje motorja, ki kmalu utihne.

Poldka (*napeto strmi ven; nemirno in pridušeno zdaj skozi okno, zdaj v sobo*): Avto! — Po naši cesti pelje! — Ustavil se je —, pred hišo!

Pavle (*razburjeno plane po suknjič in čepico ter skoči k zadnjim vratom; pripravljen, da takoj pobegne, še zasoplo vpraša*): Kdo?

Poldka (*kakor prej*): Avto je Golobovih. — Gospodična!

Pavle (*drži duri za kljuko*): Eva!

Poldka (*pogumneje*): Ja in pomisli — mati!

Pavle (*še napeto*): Sami?

Poldka: Čisto!

Pavle (*se oddahne in izpusti kljuko*): No, potem pa lahko ostanem. (*Obesi obleko na žeblje, ki jih je polno na vratih, in se ne gane z mesta.*)

Poldka: Kakšen obisk, in mati v avtomobilu!

Eva in Katarina vstopita desno. Prva je oblečena za sestro Rdečega križa; druga v vsakdanjem kambriku, v predpasniku in s starim obdrgnjenim cekarjem. Obe imata optani plinski maski.

Eva: No, tod me pa že dolgo ni bilo.

Katarina (*kratko*): Nisi prav nič zamudila.

Eva: Dober dan, Poldka! (*Ko se hoče pozdraviti s Poldko, zapazi Pavleta, ki ga pa ne spozna, in neodločeno obstane*): Nisi sama —?

Katarina (*hoče nesti cekar na kredenco in tudi zagleda Pavleta, a ga koj spregleda; osuplo*): Sveta božja Pomagavka — Pavle!

Pavle (*stopi proti Katarini*): Jaz, mati!

Katarina (*še kakor prej*): Ali si znorel? O belem dnevu! In kakšen si!

Pavle (*se rahlo nasmehne*): Pri zelenem kadru smo vsi taki!

Eva (*presenečeno*): Moj Bog, za noben denar bi te ne spoznala! (*Stopi na levo k Poldki in ji dá roko; nato slači rokavice.*)

Pavle (*se prikrito ponorčuje*): Verjamem! Sem malo drugačen kot takrat v fraku!

Eva se zdrzne, pogleda Pavleta in hoče nekaj reči.

Katarina (*brž preide v svojo resolutnost, Pavletu*): Kar lepo molči! — Za božjo voljo, če kdo pride! — Poldka, na cesto in da takoj pritečeš, če koga zagledaš!

Poldka (*bi rada ostala v kuhinji*): Skoz okno se tudi —.

Katarina (*odločno odreže*): Ven, sem rekla!

Poldka pokorno odide.

Katarina: Tako! — (*Obesi plinsko masko na zadnja vrata in začne devati iz cekarja lonček in kozici, ki jih nese na ognjišče, ter nekaj v časnik zavitega, kar položi na kredenco; prazni cekar postavi za omaro na tla.*) Je še premladó za naše pogovore! (*Hiti pospravljat mizo, kjer je Pavle še pustil žlico, pobriše s predpasnikom to in levi stolček, katerega pokaže Evi.*) Najprej moram odpraviti tega-le!

Eva odloži plinsko masko na odkazani stol, sama pa sede na klopcu.

Pavle (*prihaja počasi v ospredje na desni*): Mati, danes me pa ne boste!

Katarina (*energično*): Pa še prav kmalu! — (*Gre k pečki, jo odpre in vzame ven lonec, iz katerega je prej Pavle jedel.*) Na, tu-le, gotovo si lačen! (*Vzdigne pokrovko in ostrmi.*) Za Kriščeve rane, saj je Poldka že skoraj vse pospravila!

Pavle: Ne, to sem bil jaz, mati! Mi ni nič povedala, da je večerja za vse.

Katarina: Je že prav, postrgaj do konca! Sem še nekaj prinesla. (*Postavi jed na ognjišče, stopi k omari, odviije iz papirja kos kruha, vzame iz predala žlico ter vse dá k loncu.*) Tu-le!

Eva: Pavle, rajši kar bliže pridi!

Pavle (*podjetno*): Saj res, boš videla, kako mi bo šlo! (*Vzame posodo in vse drugo ter nese k mizi, kjer sede na prejšnji prostor in začne jesti z velikim tekom.*)

Eva (*z dopadajenjem gleda Pavleta*): Kar apetit mi delaš!

Katarina (*nemirno bega po kuhinji, pospravlja in večkrat hitro pogleda skoz okno*): Tega pa dandanes ni prav nič treba, smo že tako preveč požrtni!

Pavle (*postrani škili na Evo; na videz nedolžno*): Pri Golobovih to že ne bo štimalo!

Eva: E, Pavle, tudi pri nas ni vsega na pretek!

Pavle (*pojé, vzame v roke Evino masko in jo ogleduje*): Jo imajo zdaj vsi?

Eva: Vsi, pa noč in dan pri sebi.

Katarina: Prav vsi je že nimajo. Kdor je ne more kupiti, lahko crkne. Na primer otroci —.

Eva (*prizadeta*): Zato pa jih bomo spravili na varno.

Pavle: Kam?

Eva: V Otroški dom. Prišla sem zdaj-le, da jih odvedem. Vsega bodo imeli zadosti in tudi varno zavetišče proti bombam in plinom. — Kje pa so?

Katarina: Eh, gotovo kje na cesti. Jih že najdeva. Najprej pa odpravi tega-le! (*Z glavo namigne na Pavleta.*)

Pavle: Kar tako se že ne bom dal. (*Vstane; odločno:*) Vedeti hočem, kaj je z očetom! Samo zato sem tvegäl nevarnost, ker hočem gotovosti!

Katarina (*z glasom, ki ne pusti ugovora*): Ne blebeči neumnosti! (*Seže v žep pod predpasnik, stopi k Pavletu in mu hoče stisniti denar v roko.*) Tu-le imaš nekaj drobiža, pa glej, da izgineš. Najedel si se tudi že; ni treba čakati, da te kdo zavoha.

Pavle (*na lahno odrine denar in vstane; uporno*): Kje so oče?

Katarina (*se nekoliko presenečena in zato zbegana umakne na desno stran mize*): To vendar sam veš. Zaprtega imajo, nič hudega mu ni.

Pavle (*vztrajno*): Ste jih kdaj videli, odkar so proč?

Katarina (*nejevoljno*): Ne; misliš, da utegnem hoditi gledat v arest!

Pavle (*neizprosno*): Mati, dobro vem, da ste že nešteto krat mole-dovali, pa vas niso pustili k njemu!

Katarina (*se hoče delati veselo*): Lej, lej, kaj vse ti vé tak-le ongá!

Pavle: Mati, z norčijo me ne boste pretentali! Tudi v borštu imamo zveze.

Katarina (*se nekoliko vda*): No, seveda, enkrat sem menda res šla; dedec je navsezadnje le moj.

Pavle (*z gotovostjo*): Ne le enkrat, stokrat!

Katarina (*jezno*): Nehaj že, sita sem tega! — (*Hoče napraviti kratek proces:*) Povej hitro, kaj bi še rad, potem pa se poberi! Nama z Evico se že mudi!

Eva (*prijazno*): O, prav lahko še počakam, le dogovorita se!

Katarina (*ugovarja*): Ne šika se, da bi te mudila za prazen nič.

Pavle: O, to ni prazen nič! — (*Stopi prav k materi:*) Slišal sem, da bo moral oče na fronto pokopavat mrličé, če se v treh dneh ne zglasim. — Mati, to je še bolj nevarno kot fronta sama.

Katarina (*se ne more več premagati; srdito*): Poba, to je pa že od sile! Še malo pa te po čeljustih! (*Nekaj išče po žepih.*) Če že hočeš na vsak način vedeti, zares sem nekaj dobila — le kam sem vtaknila?

Pavle (*napeto*): Od koga?

Katarina: Od starega. Saj sem še Evici kazala — (*Evi:*) ali ni res?

Eva: Res je, Pavle!

Pavle: In kaj je bilo?

Katarina (*mimo Pavleta, kakor bi se domislila*): O, prav gotovo je ostalo tam! — (*Šele zdaj odgovarja:*) Kaj je bilo —? Da se mu dobro godi in da se kmalu vrne.

Eva nehote vstane, komaj skrivaje svojo osuplost.

Pavle (*sumljivo gleda zdaj Evo, zdaj Katarino; tiho*): Mati, tega ne verjamem!

Katarina (*vzroji in udari s pestjo po mizi*): Pri vseh ranah Kristusovih pričam, da je tako! (*Ne more več vzdržati ter dvigne predpasnik, da si otre solze; nato se naglo za silo zopet zbere.*) Zdaj pa stopim hitro ven in pošljem Poldko po otroke, ti pa se pripravi, da izgineš! (*Odločno odide skozi leva vrata in jih močno zaloputne.*)

Eva se v zadregi obrne skozi okno.

Pavle (*nekaj časa osuplo in brez besede zre za Katarino, potem se zdrzne in s hitrimi koraki stopi k Evi; tik za njenim hrbtom, tiho*): Eva, ali je res?

Eva (*se obrne od okna in srepro pogleda Pavleta v oči*): Mar misliš, da bo mati po krivem —?

Pavle (*ustavi Evo; hlastno*): Desetkrat, če bi bilo zaradi otrok treba! Trdno sem se namenil, da se zglasim pri oblasteh. Misliš, da bi bil sicer tako neumen in bi o belem dnevu tekel žandarjem v roke? — Oče je star in bolehen. Če ga res pošljejo na fronto, ga bo konec. Mati je svojevolska in se ne bo vdala. „Stari je opravil svoje“, si misli, „tudi če bi zdaj moral umreti zaradi enega otroka — naj bo, saj je že tako vse življenje umiral zanje!“ Ravnal bom kar mimo nje. Zato pa moram vedeti čisto za gotovo, kakšno pisanje je dobila. Eva, če si tisto res brala, povej mi, kaj je res, povej, če očetu grozé ali ne!

Eva (*gleda Pavleta z žarečimi očmi in stopi tik k njemu, tako da se skoraj naslanja nanj*): Pavle, ti si pravi fant! — Mati je lagala!

Pavle (*bolj zase, z globokim glasom*): Torej res!

Eva: Da! — (*Se začne igrati z gumbi na Pavletovi srajci; tiše, malo sramežljivo:*) Prej sem mislila, da si šel v zeleni kader iz bojazljivosti, oprosti, da sem te sodila napak. (*Se čisto stisne k Pavletu, roka ji nehote zaide na fantove napol razgaljene prsi:*) Torej le en junak!

Pavle (*onemi od presenečenja; kri mu živo zakipi, da komaj dahne*): Eva —!

Eva (*z očmi, ki so rosne od ljubezni, zre Pavletu v obraz in zašepeče*): Pavle —!

Pavle (*burno objame Evo, jo prižme nase in goreče poljublja, medtem ko v presledkih ječi*): Eva! — Eva! (*Se nekoliko unese:*) Ali je mogoče — v rokah te držim, Evica!

Eva (*tiho, ljubeznivo*): Da, Pavle! — Boljši si od drugih —!

Pavle (*se nemilo predrami iz omame, ko se spomni na Poldkino novico, in izpusti Evo*): Od drugih? Hočeš reči: od drugega —.

Eva (*z roko zatisne Pavletu usta*): Nič!

Pavle (*prime Evino roko in jo potisne strani: ljubosumno*): Kaj je z onim?

Eva: Nehaj!

Pavle (*trmasto*): Nočem. Ne bom le za priležnika.

Eva se nalahno izvije Pavletu, se obrne stran in popravlja lase.

Pavle: No, kaj?

Eva: Ljubosumnost lahko stresaš drugod.

Pavle (*mrko*): Kaj ljubosumnost! Sem imel dovolj časa, da sem se je otresel!

Eva (*se obrne k Pavletu; začudeno*): Kato to?

Pavle (*hiti*): Mar misliš, da sem se šele zdajle zaljubil, Eva? Od mladih nog že, Evica, tudi potem, ko je prišel inženir —.

Eva (*prestriže Pavletu besedo*): Molči!

Pavle (*se ne dá ugnati*): Pa sem se temu privadil. Nikomur nisem hodil vprek, pa tudi sebi nikogar ne pustim. (*Ljubosumnost znova zakuha v njem; divje:*) Kaj je z Martom?

Eva (*se prestraši; tiho*): Dobro. Imaš pravico. — (*Po kratkem premisleku:*) Res sem se ga po onem dnevu oklenila, ker sem mislila, da je drugačen. Pa je z zvezami dosegel, da mu ni treba v ogenj, marveč se lepo krije doma. Nič več mi ni zanj!

Pavle (*potolažen sproži roke proti Evi*): Evica!

Eva (*položi roke v Pavletove, z nasmehom*): Da, Pavle!

Pavle (*nežno prebira Evine prste*): In zdaj bo treba iti! Skoraj mi je žal, da sem se odločil zglasiti!

Eva: Ubožec, tako ne smeš govoriti! (*Se oklene Pavleta, tiho, goreče:*) Še imaš čas, današnji večer je še tvoj!

Pavle (*vprašujoče*): Današnji večer —? Kdaj bo tri dni?

Eva: Nocoj, opolnoči potečejo. Do jutri zjutraj je isto. Torej imava še veliko ur!

Pavle (*razvnet*): Eva —!

Eva (*mirnejša*): Da, ljubi moj fant!

Pavle (*udari naravnost*): Potem pridem k tebi!

Eva (*za hip presenečena*): K meni? (*Poboža Pavleta po laseh, ga milo pogleda in prikima z glavo.*)

Pavle zopet objame Evo in jo začne poljubljati.

Eva (*se kmalu izvije iz Pavletovih rok*): Dosti, Pavle, nehaj! Mati so lahko vsak hip tu! (*Pogleda skozi okno in se ravna; hitro:*) Póte pridem, z avtom. Prenevarno bi bilo, če bi hodil, lahko bi te spoznali in zgrabili. Ostani skrit doma in čakaj do večera!

Pavle (*kratko*): Bom.

Eva: A mati?

Pavle: Nič ne povem. (*Kratko pomisli:*) Porečem, da podnevi ne morem stran in da počakam temè. In da me ti odpelješ iz mesta, da bolj gotovo uidem.

Eva: Toda jutri izve, da si se zglasil!

Pavle (*odmahne z rokami, češ, temu ni pomoči*): Potem se ne bo dalo nič več spremeniti!

Eva (*sočutno*): Uboga Katarina!

Pavletu (*se mahoma zbudi strašna misel*): Toda če pridem jutri prepozno —?

Eva (*prisluhne*): Pst, že gredó!

Pavle: Otroci me ne smejo videti! (*Urno pristopi k Evici in ji brez besede da roko v slovo, nato pa po tihem steče k zadnjim vratom in izgine skoznje; vrata pa za seboj samo priglasi in skozi zev do konca kuka v kuhinjo.*)

Desno vstopi Katarina z detetom v naročju, za njo pa privede Poldka fantka in deklico.

Eva (*takoj priskoči h Katarini, ji vzame otroka iz rok ter ga ljubkuje*): Joj, kako si srčkan, ko si tako lepo umazan! Janezek, kaj ne? (*Stiska malima roke in ju objema.*) Ali kar pojdemo?

Katarina (*začne otroke pripravljati za odhod, jih z robcem za silo briše in se jokaje poslavlja od njih*): Oh, Eva, takó mi je težko! Najrajši bi jih ne pustila!

Poldka pomaga materi in tudi joka.

Zagrinjalo.

Književnost

Vladimir Bartol, Alamut, roman, založba Modra ptica, Ljubljana, 1938.
Str. 453.

Za »Al Arafom«, ki je povzel uspehe večletnega Bartolovega literarnega ustvarjanja, je zrastel njegov prvi veliki tekst, roman »Ala mut«. Razgibana diferenciacija naše kulturne ravni je tudi na literarnem polju odprla mnogo vrat v doslej nevidene umetnostne svetove. Široki val poljudne znanosti, a tudi popularizacija čiste eksaktne vede, sta pripravila novo podlago, na katero se je mogla prijeti tudi književna mladika. Od opisnega naturalizma, ki je pojave z vidnega sveta gledal v nekaki naravoslovni luči, je spričo njegove metode le kratka pot do dušeslovnega razmotrivanja, posebno še, ko se podlaga dušeslovne razčlembe ne premakne nikamor v transcendenco. Pesniške, duhovne prvine pripovedništva, kot je n. pr. umetnostno doživetje, se v mnogo večji meri kakor poprej umikajo zanimivosti in važnosti snovi, katero pa je v stanu že sama pisateljeva razumska sila, brez divinacije in drugih sličnih fantastičnih stvari, posredovati literarnemu odjemalcu. Tako je razumu, ki je doslej igral podrejeno ali pa vsaj enakovredno vlogo, odkazano v svetu literature častnejše mesto. In enega takih slučajev najdemo tudi v Bartolovi prozi. Bartol je v tem oziru v naši literaturi nadaljevalec Mencingerjev, za oba pa je značilno uvajanje teoretičnih vprašanj in filozofskih razmotrivanj v leposlovno delo.

Tak filozofski roman je tudi »Alamut«. Snov je vzeta iz zgodovine muslimanskih verskih bojov in obravnava borbo med ločino izmailcev in oficialnimi suniti ob času konca 11. stol. Predmet zgodbe je naslednji: Hasan

Ibn Saba, eden od daijev izmailske sekte, se polasti utrjenega gradu Alamuta in vodi nato s tega utrjenega mesta borbo proti iranskemu sultanu. Za dosego zmage si ustvari genialen načrt, ki počiva v glavnem na politični modrosti, da je treba najprej nasprotniku odstraniti voditelje, nato pa ostalo opravi propaganda. Za izvedbo tega načrta je potrebna železna organizacija in fanatična vera posameznikov. Obda se s telesno gardo fedaijev, ki jih dá vzgajati na strog asketičen način, katerega glavna zahteva je brezpogojna vera v svetost in moč svojega gospodarja. Ta vera se ne sme ustaviti niti pred čudežem: da je Seiduna prerok, ki ima v rokah ključ do pravega raja. Slednjega bodo deležni kot posebne nagrade za hvalevredna dejanja v dobro izmailski stvari. Po zmagi nad turško konjenico pošlje tri najbolj junaške gardiste v raj, ki ga je v obliki haremov po dolгих mesecih skrbno pripravil v skritih vrtovih za Alamutom. Po koranu nadomeščajo huriye izbrane in skrbno vzgojene odaliske, ki na gospodarjev ukaz te tri strogo meniško vzgojene mladeniče prepričajo o resničnosti raja. Pod vplivom hašiša in doživetij v haremu se v mladih fedaijih razgori hrepenenje po raju, ki se stopnjuje do blaznosti. S tem je Seiduna svoj uspeh dosegel, ker je v teh treh ljudeh dobil strahotno orodje, ki mu je slepo in brezpogojno služilo tudi do same smrti, ki bi jih že tako zopet povedla v nebesa. Sedaj se zgodba hitro razvozla; eden od fedaijev ubije velikega vezirja, ki se pripravlja, da napade Alamut, druga dva pa se ubijeta na gospodov ukaz pred turškimi poslanci, kar služi za propagando in strah v nasprotnem taboru. Kmalu nato ubije fedai še sultana samega in s tem je sultanatu spričo nasledstvenih bojov zadan smrtni udarec. Izmailstvo je doseglo svoj cilj.

V to fantastično zgodbo, ki nas spominja pravljic iz »Tisoč in ene noči«, je položil Bartol nešteto psiholoških in filozofskih problemov, ki jih moremo zasledovati v povesti od zgodbe do zgodbe, ki se pa zgostijo do naravnost pekoče problematike ob glavnem nosilcu dejanja Hasanu Ibn Sabi in njegovem strahotnem poskusu s fedaiji in rajem. Hasan, »strašni sanjač iz pekla«, kakor ga imenuje Mirjam, je pravi tip Nietzschejevega nadčloveka. Neugnana želja po spoznanju ga že v zgodnji mladosti seznani z osrednjim izmailskim naukom: »Nič ni resničnega, vse je dovoljeno«, katerega sprejme nato kot svoj credo in na katerem zgradi kasneje tudi ves svoj življenjski načrt. Ta osrednji nauk izmailcev temelji na filozofskem prepričanju, da je naše spoznavanje, ker ga sprejemamo po varljivih čutih, neresnično, da smo torej brez kriterija o dobrem in zlu ter sploh o resničnem svetu in torej nismo v stanu odgovarjati za svoja dejanja. »Resnice ne moremo spoznati«, pravi izmailski dai mlademu Hasanu in »zato ne verujemo v nič in smemo vse storiti« (str. 154). »Končno spoznanje je nemogoče, zakaj naši čuti lažejo,« pravi Seiduna sam, ko filozofsko opravičuje svoj strahotni eksperiment. Ta skepticizem, za katerega najde zglede tudi pri grških filozofih, kot Demokritu, Protagorasu in drugih, postane temelj njegove življenjske filozofije, v katerem najde tudi etično opravičilo za uresničenje svojega poskusa. Genialen mislec, ki združi na tej osnovi vse tedaj dosegljivo znanje, od antike pa do vzhodnih filozofov, ki obrede vsa tedanja kulturna središča in ki je na čistem z vsemi računi, kar jih človeku naloži življenje, meče vsa ta velika

izkustva na konkretne verskopoliitične razmere in jih porabi za izvedbo svojih načrtov.

Z etičnega stališča mu je pot do njegovih ciljev svobodna. Vse, v kar ostali svet veruje, ljubi, postavlja v oltarje, vse je neresnično. Kar je drugemu — predsodek ali pa nerazrešljiva vez na tradicijo ali ideale, je njemu prazna senca. Ko prosijo daiji za življenje njegovega lastnega sina, ki ga je obsodil na smrt, pravi: »Moja ustanova temelji na razumu, ne pa na bedastih predsodkih!« Tako more govoriti le človek, ki se je povzpел na Al Araf, ki je »prisposodba za stališče vseh onih, ki so se jim odprle oči in ki imajo pogum, da po svojem spoznanju tudi ravnajo.« Al Araf pa je logično mesto, kjer ni prostora »niti za radost, niti za razočaranje« (str. 406). S tega nadčloveškega stališča, očiščen vseh človeških slabosti, a v posesti genialnega razuma, skuje svoj veliki življenjski načrt, »izračunan v številu in meri« (str. 131), v katerem so njegovi do njega v istem razmerju kot lutke do svojega glumača. Kajti dve vrsti ljudi so po mnenju Seiduna na zemlji: eni, ki vedo, in drugi, ki ne vedo. Zato so »prvi poklicani, da vodijo, drugi pa so vodeni« (str. 243).

Ta nietzschejevska misel o nadčloveku in — črednem človeku, ki jo je Bartol položil v filozofsko prepričanje nosilca svoje povesti, zlasti pa izmailski skepticizem, s čisto filozofskega, logičnega stališča nikakor nista izčrpana do poslednje posledice. Skepticizem, ki oporeka čutom možnost resničnega spoznavanja, je v zadnjem svojem bistvu zanikanje vseh razsežnosti stvarnega življenja. Če ne morem spoznati, kaj je strah, ljubezen, zunanji svet, je logična posledica, da se mi izmuzne vsaka resničnejša predstava o njih in da ne morem v nobenega od njih verovati. Izmailski nauk pa tega ne stori, kajti za svoje jedro razglasi »borbo zoper seldžuške vladarje«, jedro, ki ga sprejme tudi Seiduna in pripravi zaradi njega na Alamutu vrtove, fedaije in poizkuse. »Nič ni resničnega« — logični in poslednji odgovor bi našli morda le v Brahmanu, ki izključuje vsako spoznavno atako in ki je dobil svoje spoznavalce v — fakirjih. »Vse je dovoljeno«, drugi del izmailskega stavka, pa že vsebuje v sebi aktivizem, ki se noče sprijazniti s filozofsko »nedelavnostjo«, marveč preskoči prvi del in dá verniku možnost aplikacije na življenje. Seiduna iz neresničnega sveta le izbere resnico, ki je v tem primeru boj zoper »seldžuške samozvance« (str. 404), in mu ta resnica služi kot ideal, prav tako kot drugemu neka druga ideja. Zatorej je prazna govorica, da mu je namenjeno življenje »brez trdnih tal pod nogami in brez sleherne opore« (str. 203), vsaj v času zgodbe ne. Tako je treba smatrati »borbo zoper seldžuške vladarje« kot deus ex machina, s pomočjo katerega je bila možna zgraditev celotne zgodbe in njene vsebine. Prav ta filozofska doslednost pa prinaša liku Seidune mnogo človeških prvin, kar je z umetnostnega stališča gotovo dobro. Bartol je prevelik realist in prehud analitik, da bi vstavil v povestno ogrožje neživo, dasi teoretično neoporečno shemo. Tako so v povesti vprav človeški odstavki, ki olimpijca povsem potisnejo med ostale ljudi. Seveda je pri tem na delu Bartolova dušeslovna analiza: zadeti duševne procese, ki se sprožijo v takem nadčloveškem tipu ob različnih prilikah. Vse te ugotovitve so povsem deduktivnega značaja, vendar pa je treba priznati,

da so nadvse zanimive, če jim dvomljivec že kar resnice noče priznati. Ko stopa Hasan v dvigalo, razmišlja o možnosti, da bi se pokvarilo, ali pa da bi se skopljenec »v razsvetljenem trenutku zavedel svojega ponižanega človeškega dostojanstva« in gospodarja z batom pobil. Tik pred dosego svojega cilja obhajajo Seiduno misli, da bi se sam ubil in, ko postane iz Ibn Tahirja filozof Avani, je Hasan srečen »s še neznano, prekrasno zavestjo v srcu« (str. 408). Prav tako nam glavnega junaka človeško približa njegov odnos do Mirjam, agnostična vera v neko božanstvo in kapriciozen strah pred smrtjo (str. 390).

Razen liku nosilca romana posveti pisatelj največjo pažnjo velikemu »divjemu in blaznemu« načrtu, ki se po svoji usodni aktualnosti najkonkretnije omeji na eksperiment s fedaiji in rajem. Povsem slučajno ob besedah prijatelja Omarja je vzklila ideja za načrt. »V šali je Omar izrekel misel, ki se je razplamtela v moji duši kakor požar. V meni pa se je v trenutku rodil načrt, ki se mi je zdel silen in neizmeren, kakor ga še ni videl svet... Napraviti velik poizkus s človekom!« (str. 159, 160). (Zanimivo je, kako posežejo te Seidunine besede k postanku romana samega, spomniti se nam je treba le Bartolovega komentarja k romanu — v reviji »Modri ptici« — da nehote potegnemo paralelo: V. Levstik — V. Bartol!). Ta veliki poizkus izvrši »strašni sanjač iz pekla« nad tremi najboljšimi, a po značaju različnimi fedaiji. Od vseh mest v romanu pronica v teh vrstah najmočnejše Bartolov ostri intelekt. V treh kletkah se vrši poizkus nad tremi poizkusnimi živalmi, spremljan od znanstvenega in filozofskega komentarja — moža na stolpu nad vrtovi. In pri tem je Seiduna profesor, ki utemeljuje eksaktnost in etično upravičenost svojega nauka, daija Abu Ali in Buzruk Umid pa slušatelja, ki mu s starimi nazori srednjih ljudi ugovarjata ali pa pritrjujeta. Nehote mi pride pred oči podoba naravoslovca, ki z lupo stoično pregleduje živali, ugotavlja njihova specimina in jih posreduje avditoriju. Posebno prekinjanje posameznih prizorov v paviljonih in prehod k daijem na stolpu ta vtis močno okrepi. Vendar pa je treba priznati, da je pričujoče mesto pisateljsko težko izvedljivo, posebno še, ko se beseda »poizkus« prav nič ne zakriva.

Odlična so psihološka-analitična razmotrivanja ob fidaijih, ki so se vrnili iz raja, pa vse do njihove smrti. Najživahnejši je dušeslovni proces pri pesniku Ibn Tahirju, ki ga pisatelj vodi naravnost skozi slapove katarze. Od raja do umora velikega vezirja, kjer padejo fanatiku luskine raz oči, pa do drugega spoznanja, ki mu poruši vse mostove do starega sveta: do jedra izmailskega nauka in njegove filozofije, ko kot filozof Avani odide po »dolgi in strmi« poti na Al Araf.

Okoli teh glavnih podob je v okviru romana zrastle še nešteto drugih vprašanj, ki se jim pisatelj z vso vnemo posveča. Čisto razumsko lupino predre na mnogih krajih resnična pisateljska intuicija, ki se mi zdi najbolj vidna ob dejstvu doživetja in vživetja vzhodnjaškega miljeja po zapadnjaku. In vseh nepojmljivih in čisto orientalskih ustanov, kot so skopljenstvo in haremi. Med najlepše in najnežnejše opise v knjigi spadajo opisi življenja deklet v alamutskih vrtovih. Celo mestoma nepotrebni naturalizmi (Apama, skopljenci) so dušeslovno, a tudi za resnično podobo tega življenja opravičljivi.

Ko sem vzel v roke to knjigo in bral na ovitku podnaslov: zgodovinski roman, mi je nehote prišla pred oči slika navadnih zgodovinskih romanov. Kot Makartove ali Munkacsyjeve slike se vrste pred fantastično, na vsak način pa z zgodovinsko patino osvetljeno panoramo množice ljudi, rade se družijo v močne široke skupine, da pompozno učinkujejo; med njimi pa se suče peščica ljudi na poseben način poudarjenih, nadarjenih in preobloženih s čustvom, simpatijo, ljubeznijo itd. Le redko kateri zgodovinski roman je dober, in redko kateri more posredovati bralcu neko resnično, elementarno doživetje. Bartol se je takemu pisateljskemu početju v velikem loku izognil. Z ostrim čutom za estetske vrednote je zgodovinsko ozadje osvobodil vsakega čustvenega prizvoka in ga je postavil pod sodobno luč. Na sodobnemu pojmovanju zgodovine soroden način opisuje verske prepire, politične metode in sploh vse tedanje življenje. V dejanje samo pa, ki daje drugod prijetno popoldansko branje, je vsadil važne filozofske probleme, ki sprožijo sicer razglabljanja, po svoji usodni človeški tragiki pa v mnogočem nadomestijo prvotne prvine čustvenega pesniškega doživetja. Z oblikovnega stališča je Bartol v glavnem realist. Ne vem, zakaj me njegovi opisi spominjajo na Verrochijevo skulpturo. Naturalizem, a vendar reduciran na karakteristične prvine, kar da predmetu neki poudarek, ki pa že vnaša idealistične prvine. Z nekaj besedami odlično zadene značaj opisanega in njegovo zunanjo podobo. Osebnega sloga glede na obliko dikcije in osebnostni ritem, ki je značilen zanj, Bartol ni razvil. Preveč je razumarski in znanstven in preveliko važnost polaga na vsebino, da bi se še pri zunanji obliki utegnil zadržati. Vendar je zato prav v snovnem oziru njegova individualna podoba najvidnejša in je zato v pojmovanju snovi iskati njegovo stilistično posebnost.

Ako ob koncu še enkrat premotrimo roman kot celoto, moramo priznati, da vkljub razumskemu analitičnemu gledanju le zapusti v nas dojem močne pisateljske osebnosti. Neka faustovska natura gre v nas s strani te knjige, narava, ki je gnana od neizprosne in spoznanja žejnega intelekta, pripravljena stopiti sedaj v eno skrajnost, sedaj v drugo, a ji je že od nekdaj zapisano v zvezdah, da se bo od povsod vrnila žejna in nepotešena na — Al Araf, kjer »pa ni mesta niti za radost, niti za razočaranje«.

Načrt za platnice je izdelal arh. Ivo Spinčič, po kompoziciji, še bolj pa koloristično povsem v slogu in snovnosti romana. S. Mikuž.

Rudolf Kresal: Študent Štefan. Prepovedana mladost. Založba »Slovensko delo«. Ljubljana 1938. Str. 703.

Delo, ki je precej razgibalo naše kulturno življenje, še preden je izšlo, je po svoji zamisli nekaka epopeja povojnih razumniških generacij.

Snov je vzeta, kakor pove že naslov, iz dijaškega življenja, kmalu po svetovni vojski. Zgodba je preprosta in počiva z vso težo na glavnem junaku študentu Štefanu. Ljubezen do tovarišice Ani Gornikove, ki je plaha in zasanjana, se mu razbije ob zločinu, ki ga nad opito študentko napravi njun profesor Zelenec; slede hudi duševni boji in tegobe, ko dekle zanosi in mora posredovati zdravnik. V osmi šoli, kjer srečamo poleg omenjenih dveh ju-

nakov še študenta Lužarja, Ariela Šterna in profesorja Borštnika, se zgodba razpleta v spore, ki jih ima dozorela in razgledana mladina s šolsko in naposled državno oblastjo. Štefan doživi drugo nesrečno ljubezen ob Gabrijeli Šternovi in naposled po nesrečnem slučaju v znamenju smrti sošolca Ariela, tudi odpust iz gimnazije. Domovina mu poslej ne pokaže gostoljubnega obraza, zato odide na tuje in konča na begu iz tujske legije.

Vsa zgodba, dasi je nekam fantastična, bi mogla pod rokami resnične umetniške osebnosti vzrasti do lepe in pretresljive umetnostne podobe. Toda Kresal, ki daje očitvidno prednost kolikosti pred kakovostjo, z njo prav za prav ne ve kaj početi. Avtor, ki je zrastel iz povojnega ekspresionističnega leposlovnega rodu, nas s tem svojim velikim tekstom slogovno v splošnem umetnostnem razvoju potisne daleč nazaj in je vtis, ki ga dobiš o njem, kar se da epigonski. Svet, v katerega postavi svoje osebe, je nekam pojmovno posplošen. Štefan in njegovi žive v »tesni ulici«, predmestju, »dolini«, temu nasproti je »belo mesto«, »cesta Šternov«, nikjer pa ni sledu resničnejše zasidranosti na zemljo. Kakor kraj, tako so tudi ljudje z malimi izjemami tipizirani. »Študent Štefan« je simbol povojnega razumniškega rodu, ki naj bi ves zrastel iz proletarskega okolja, ki je močan, odločen, borben, toda vse to menda zaradi tega, da pade za tuje interese nekje v Afriki — na begu. (Str. XII.) Njegov antipod je Ariel Štern, božjastnik, ki ponazarja umirajočo družabno vrsto bogatašev i. t. d. Razumljivo je, da ti teoretični homunkuli ne mislijo in ne čustvujejo kakor resnični ljudje. Njihov miselni in čustveni svet je neznansko zapleten in vsak dotik z resničnim (ali neresničnim) svetom jim vzbudi goro razmišljanj in razglabljanj. Pri tem pa seveda ni potrebno, da bi bil povod ali dušeslovno utemeljen, ali vsaj po razpletku zgodbe zame kako drugače opravičen. Ariel Štern pravi nekje: »Vsi skupaj smo nenavadne harfe, na kateri popokajo časih vse strune, a časih pojo, da bi se človek ubil! Vesel sem, da smo taki.« (Str. 575.) Posebno zadnji stavek je značilen za tako umetno sestavljeno pojmovanje sveta. Toda prav ta dušeslovno teoretični larpurlartizem je za umetnostno vrednost tega dela usoden. Meglena, dostikrat nerazumljiva predavanja junakov (prim. Ariel: o postanku Šternov, kulture i. t. d. V. poglavje), ki najdejo pri svojih poslušalcih največkrat prav čudne čustvene odmeve (str. 373.: »Gabrijela, ne trepeči«), ki pa vplivajo zaradi dušeslovne neutemeljenosti skoraj smešno, neznansko raztegnejo tekst; estetsko prvino, ki je za vsako leposlovno delo pač bistvene važnosti, pa povsem potisnejo ob stran. Nekaj pač doseže avtor v tem veletoku razglabljanj, namreč idejno težino teksta, toda slednja se mestoma stopnjuje do tako suhe izostrenosti, da vpliva — posebno še podprta s sunkovito pretrganim načinom dikcije — skoraj kakor lepak. Toda estetski. umetnostni vrednosti se delo zato niti korak ne približa, kajti s poudarjanjem ene prvine zanemarja druge, kot so na primer oblika ali pa kompozicija. Zaradi nabreklosti teksta je snov obsežena v posamezna poglavja s podnaslovi, ki naj idejno zajamejo njihovo vesbino, pri tem pa trpi celota in je notranja dinamika zgodbe na več mestih pretrgana, tako da slednja utruja. Kar se tiče idejnega prepričanja in umovanja posameznih junakov, dvomim, da je to njihova osebna zadeva, marveč v mnogo večji meri izpoved avtorja

samega in so za tako zapleteno osebno doživljanje šibki pubertetniki gotovo preslabotne posode. Z etičnega stališča bi bilo delu veliko oporekati, toda kakor je vsa zgradba dela, dejanje samo in osebe posajeno v napol resnični svet, je tudi etika po istem načinu prikrojena in le dopolnjuje ostalo nejasno podobo.

Véliki tekst, v smislu resničnega umetnostnega uspeha, ob tem delu R. Kresalu nikakor ni uspel. S. Mikuž.

Dr. Andrej Gosar: Gospodarstvo po načrtu, njegove naloge in problemi. Zbirka študij št. 1. Str. 50.

Dr. Ivo Pirc, Franjo Baš, Hrvoj Maister, Filip Uratnik: Socialni problemi slovenske vasi. I. in II. zvezek. Zbirka študij št. 2. in 3. Str. 127+130. Vse izdal Socialno-ekonomski institut v Ljubljani 1938.

V prvem delu podaja dr. Gosar v strnjeni obliki »spoznanja in ugotovitve o postanku, bistvu in smislu ideje gospodarstva po načrtu pa o njegovih nalogah in problemih«. Po obravnavanju liberalnega gospodarstva razmišlja o novi ureditvi gospodarstva, katere misel »je predvsem le ideja, ki bo šele tedaj postala zares zmožna praktičnega življenja in uveljavljanja, ko bo pognala korenine v ljudski zavesti ter bo pričela rasti in se uresničevati iz jasnega spoznanja, globoke vere in močne nesebične volje« (str. 50). Pisateljeve misli so znane iz njegovega obsežnejšega dela »Za nov družabni red« in so v tej obliki podane kot načelni uvod izdajam nove ustanove.

Naslednji knjigi posegata že v pereče stanje slovenske vasi in prinašata pet referatov s kmetijske ankete. Dr. Ivo Pirc obravnava v članku »Asanacija naselja« zdravstvene razmere slovenske vasi. S slikami (na zelo slabem papirju) in statistikami prikazuje vpliv vaških stanovanj in življenjskih razmer na zdravje prebivalstva. V drugem delu referata je podana oznaka po okrajih. Pisatelj opozarja na zahteve sodobne asanacije, da se bo življenjska raven našega kmečkega prebivalstva dvignila. V tesni zvezi z omenjenim člankom je naslednji istega avtorja »Prehrana prebivalstva«, ki najprej teoretično obravnava prehrano, nato pa opisuje prehrano po okrajih, iz česar podaja zaključke in nasvete za izboljšanje. — Krajši je članek Franja Baša »Življenjski nivo kmeta«, v katerem podaja zgodovinski razvoj gospodarstva in prehrane na vasi, premalo pa se dotakne v uvodu označene druge, to je duševne sestavine življenjskega nivoja. Zaključuje z ugotovitvijo, da je povprečni življenjski nivo patriarhalnega kmeta v oddaljenih krajih pod povprečnostjo srednjeevropskega kmeta. V okolici mest in industrijskih krajev pa se je kmet v načinu življenja pomeščanil.

V drugem zvezku, tiskanem na boljšem papirju, a brez potrebnega kazala (ki ga pogrešamo tudi v I. zvezku), obravnava Filip Uratnik vsa vprašanja, ki so v zvezi s poljedelskim delavstvom, kar je podprto z obilno statistiko. Hrvoj Maister pa raziskuje zaposlitev kmeškega prebivalstva v Sloveniji. — Vse obravnavano gradivo izpričuje nezadovoljivo stanje našega kmečkega prebivalstva in želeti je, da je že znak poti k izboljšanju, če se ta pereča vprašanja obravnavajo temeljito in na taki višini kot v pričujočih knjigah. V. N.

Umetnost

Umetnostna razstava A. Černigoj—U. Carà.

V Jakopičevem paviljonu sta zbrala lepo umetnostno zbirko dva tržaška umetnika. Mladi kipar Ugo Carà, ki prvič razstavlja na naših tleh, se nam je pokazal kot umetnik velikih zmožnosti. Za naše umetnostno življenje je način njegovega oblikovanja prav za prav novost. Slogovno se je naslonil na staro italijansko umetnost, jo podoživel in na podlagi izkušenj moderne umetnosti poustvaril svoj umetnostni svet, ki je pokazal doslej prav odlične uspehe. Značilna za njega je krepka zaokrožena oblika, ki mu služi za izhodišče še vsem ostalim prvinam, kar jih obseže umetnostni predmet. Nekaj zgodnejših del na razstavi pokaže tudi nekak razvoj v njegovem umetnostnem oblikovanju, ki je potekel od rahlega impresionističnega načina obdelave predmeta k popolni, skopo modelirani obliki. Med najboljšimi deli razstave so bili: »Mlada Tržačanka«, »Glava neznanca«, »Podoba vrtnarja« in na odličen način v lesu izvršeni glavi »Starca« in »Umetnika«.

A. Černigoj, ki ga poznamo po njegovem umetnostnem razvoju že poprej, je razstavil lepo zbirko krajin. V svojem delu se vedno bolj približuje naturalističnemu pojmovanju narave, vendar je tudi ona stara, iz konstruktivističnih časov ostala prvina še vidna. Posebno je zaznavna v načinu oblikovanja slikarskega predmeta in seveda zlasti tudi v barvi. Barva, ki je izredno važna prvina v njegovi sedanjí umetnosti, je po svoji modelaciji nekam negotova, ne oklene se trdno predmetnih oblik, marveč nekam lepi na njih. Za slogovno stanje umetnosti je tako pojmovanje barve povsem značilno, z estetskega stališča pa za vrednost Černigojeve umetnosti ne pomeni slabe strani. Vtis svežosti in nepo srednosti veje iz teh krajin in podoživljanje umetnikovega občutja je prav lahko dosegljivo. Med dobrimi deli so bile številne »kompozicije«, dalje pejzaži iz Trsta in njegove okolice.

Razstava je žela prav lep uspeh.

S. Mikuž.

Natečaj za zgodovinske slike na banovini.

Natečaja, ki ga je razpisal ban g. dr. Marko Natlačen, se je udeležilo precejšno število slikarjev. Prvo nagrado je dobil prof. G. A. Kos, drugo M. Sedej in tretjo Fr. Tratnik. Ker je bilo delo drugih slikarjev po motivih že vsebovano v prvih treh delih, naj kratko poročamo le o zgoraj navedenih.

Snov je bila predpisana kot zgodovinska, motive pa si je mogel vsakdo svobodno izbrati. Po večini so prišli v poštev zgodovinski prizori: Ustoličenje vojvod na Gosposvetskem polju, prihod Slovencev do morja, sv. Ciril in Metod v Panoniji, turški boji in kmečki upor. Razpis je bil za naše umetnostno življenje prevažen, ker je bila našemu slikarskemu rodu prvič dana možnost, da se od malega formata krajine in filozofije povzpne k večji skupini zgodovinskega slikarstva, ki ga v naši zgodovini umetnosti sploh še nimamo.

Zanimivo je, kako so reševali naloge prvi trije nagrajenci, pripadajoči tudi trem različnim umetnostnim rodovom. Najstarejši, Fr. Tratnik («Beg pred Turki» in »Kmečki upor«), ni hotel epično prepisati neki določeni zgodovinski prizor, marveč ga je osebno podoživel. Upodobil je en sam trenutek iz teh dramatičnih časov naše zgodovine, trenutek, ki pa povsem razločno pokaže vso strahoto in bedo tedanjih nemirnih časov ter trpljenje Slovencev, ki je že prava naša zgodovina. G. A. Kos («Ustoličenje» in »Kmečki boji«) je snov pojmoval mnogo bolj epično. Naturalistične prvine, ki smo jih opazili v njegovi umetnosti spričo poslednje umetnostne razstave, so tudi pri tem delu jasno zaznavne. Predmet je pojmoval objektivno (zgodovinske noše), skupino je vestno pretehtal, osišče dvignil nekoliko više in nam tako ves prizor napravil čimbolj neposreden in resničen. M. Sedej, zastopnik mlajšega umetnostnega rodu, pa je pojmoval predmet zopet v večji meri osebno («Sv. Ciril in Metod», »Ustoličenje«). Skupina je ritmično razdeljena po slikarski ploskvi, pri oblikovanju teles se ne izogne tipiziranju, zato pa je preko vsega njegovega dela razlito mnogo čustvenega življenja.

Dasi je bil nazpis prvi svoje vrste v svetu slovenske umetnosti, so uspehi presenetljivi in nam odpirajo optimistične razglede za bodočnost.

S. Mikuž.

Gledališče

Ob Slovenskem gledališkem tednu.

V februarju smo obhajali dvajsetletnico samostojnosti slovenske Drame in smo proslavili ta jubilej s tako imenovanim »slovenskim tednom«. Brez dvoma je napravil »slovenski teden« korak bliže k našemu »slovenskemu gledališču« in ga je treba zato pozdraviti. Žal, pa je bil ta teden tako slučajnost, tako brez važnosti pripravljen, da je šla po pravici dvajsetletnica mimo brez globljega vtisa, razen morda proslave ob odkritju poprsja Ivana Cankarja. Pričakovali bi neke slovesnosti vsaj ob takem jubileju, slovesnosti, ki bi dvignila slovenskega človeka in mu vlila samozavest v narodov obstanek in moč. V neki meri je, ali bi vsaj lahko storil to Cankar, vendar je gotovo, da bi se dal v celoti sestaviti boljši, bogatejši in pomembnejši izbor slovenskih dramatskih del in mnogo bolj smiselni razpored. Pričakovali bi ob taki priliki vsaj eno neznano naštudirano delo in ne le stvari, ki smo jih imeli domalega ves čas na repertoarju. Potem bi ne bilo pri nekaterih predstavah polovico dvorane prazne, kar vendar čudno vpliva ob jubileju naše Talije.

Da je proslava še tam padla iz nivoja slovesne prireditve, kjer bi vsaj lahko bila slovesna, je pripomogel del občinstva, ki je potegnil Cankarja iz umetniških višin v napačno enostransko dnevno tolmačenje in slovesen patos ponižal do cestne politike.

Le dve stvari je treba še omeniti ob slovenskem tednu. Najprej gostovanje mariborske drame, za kar so se morale tako čudno dolgo plesti vezi. Pozdravi upravnikov in igralcev resnično niso bile samo besede, temveč pristrčno veselje ljubljanskega in mariborskega občinstva nad med-

sebojnimi gostovanji, ki ne bodo mogla več izostati. Drugo pa je brezplačna predstava. Tudi v socialni gledališki politiki smo Slovenci še za drugimi narodi. V njen del spadajo brezplačne predstave in predstave po zelo nizki ceni za različne stanove posebej. Morda bi jih finansirala država, ali pa banovina ali mesto za one, ki jim je bolj skopo odmerjen kruh, da bi včasih tudi ti zaživel trenutek v svetu lepote in čistih sanj. Mnogi iščejo tega drugod. Marsikdo si bo lahko v gledališču zamislil, morda dobil novih življenjskih sil, seveda ob predstavi, ki bo etično zgrajena, ki bo dajala trpljenju smisel in imela spoštovanje pred človečnostjo.

In prav to bi želeli, da bi odslej slovenska Drama, ko stopa v novo desetletje, v svoje trideseto, bolj skrbela za tak repertoar, ki bi ne dajal poudarka in važnosti destruktivističnim nazorom in geslom, ki rušijo ponavadi to, kar je človeštvu najsvetejše — družino, in narodu najbolj potrebno — vero v sebe in v Boga, temveč da bi postala resnično slovenska narodna igra izraz naroda in njegovega etosa ter živela iz spoštovanja pred človeško boljo in dušo, ki jo danes tako zavestno duši v pritisku gmote in uživanja na slepo. To vprašanje pa bo treba načeti drugič.

Slovenski teden se je pričel 2. februarja 1939. s počastitvijo 20 letnice smrti Ivana Cankarja z odkritjem Cankarjevega spomenika v veži dramskega gledališča, z govorom upravnika Otona Župančiča in drugih, nato pa s Cankarjevo akademijo, z govorom prof. F. Koblarja in z recitacijami iz Cankarjevih del: Fant je videl, Podobe iz sanj (uvod), Grešnik Lenart (odlomek), Hlapec Jernej pred sodnijo, Kurent (sonetje). Recitirali so smiselno in z globokim doživetjem igralci: Debevec, Šaričeva, Jan in Levar. Zadnja dva morda tu pa tam preveč teatralično.

1. Ivan Cankar: Hlapci (2. febr.).

Istega dne zvečer je zazvenela Cankarjeva beseda v Narodnem gledališču. Gledali smo »Hlapce« približno enako pripravljene in skoro v isti zasedbi kakor pred štirimi leti, ko je doseglo menda prvič to delo res poln uspeh.

Zmerom bolj čutimo, kako revni bi bili Slovenci v dramski literaturi brez Cankarja. »Njegov sekularen pomen za naše slovstvo in narodno življenje se more primerjati kvečjemu še s Prešernovo pesmijo in njegovo kulturno mislijo« (Koblar).

»Hlapci« so rezka satira na našo neznačajnost in nemožatost, resnično naš narodni simbol. V svojem razočaranju in zagrenjenosti je pisatelj neusmiljen z besedami, z vso dušo obsoja temo, ki jo je močno ločil od svetlobe, in sovraži zlo, ki ga je zopet drastično postavil nasproti dobremu. V tretjem dejanju, ko preide težišče drame iz satire na osebno tragedijo človeka, se končno izvrši v njem prelom. Jerman je neukrotljiv v svojem delovanju; v prepričanju, da je na pravi poti, gre proti vsem silam, ki ga hočejo uničiti. Ob koncu pa spozna, da je ranil to, kar je najsvetejše v njem, da je svoji materi prikrajšal življenje. To vstane pred njim kot neodpustljiv greh, zaradi česar se borec — Cankar nenadoma ustavi in zamisli ter ukloni.

»Hlapci« so vse, komedija in tragedija, realistična drama in simbolna, njen slog ni enoten. Režiser Debevec je znal vse to lepo izravnati in dal na oder povsem celotnostno podobo. Gotovo je to naš najboljši režiser notranje, miselne strukture iger. Zmerom zna Debevec predreti v duhu dela, poudariti miselna gibanja, ni mu pa toliko za zunanje efekte. Jermana je igral Debevec sam s tistim globokim občutjem in natančnostjo, kakor smo tega pri njem vajeni. Brez dvoma mnogo močnejša bi bila še ta podoba, da je ni tisti del javnosti, ki smo jo že zgoraj omenili, hotel vleči v neko pretiranost, ter je bil igralec v svoji igri oviran. Jermanova mati gdč. Rakarjeva je tista lepa, preprosto velika podoba Cankarjeve matere, ki ji je pisatelj postavil najlepši spomenik. Lojzka je mirna in tiha podoba dekleta, ki edina razume Jermana, njune »misli se pozdravljajo in duše pogovarjajo«. To podoba je v vsi polnosti zajela ga. Boltarjeva. Prav tako so tudi ostale podobe močne, tako Gregorinov nadučitelj, Potokarjev Komar, Minka ge. Gabrijelčičeve, Geni ge. M. Danilove, Anka ge. V. Juvanove, Kalander g. Cesarja in ga. P. Juvanova, Kalandrova žena. Zelo dober je Pisek g. Pluta, povsem originalen Nace g. Severja v gostilni. V celoti je prizor v gostilni dobro zrežiran in tudi množična igra boljša kot pred leti. »Hlapci« so bili v celoti zelo dobro pripravljena predstava.

2. F. S. Finžgar: Veriga (3. febr.).

Finžgarjevo »Verigo« smo tudi že v letošnji sezoni imeli priliko videti. Finžgar je prišel na »Slovenski teden« kot naš najboljši pisatelj ljudske igre. Že neštetokrat je prepotovala »Veriga« v dveh desetletjih našo zemljo, redki so prosvetni odri, kjer je ne bi bili igrali. Svoj vzgojni namen je brez dvoma dosegla oz. ga dosega še danes. Ta igra je še potrebna na deželi, ker je potrebno, da zmerom znova kliče v zavest tiste vsakdanje napake našega človeka, ki so tako globoko zakoreninjene v njem. Saj je že stotine Mejačev videlo na odru svojega brata in neštetim je že Finžgar na uho govoril Gogoljeve besede: »Nikar ne dolži ogledala, če imaš grd obraz.« Pisatelj je prikazal pravdarsko strast slovenskega kmeta, njegovo trmo, ki pelje tako pogosto v pogubo in šele potem svoje napačno početje spozna.

Finžgar hoče predvsem vzgajati, vendar mu ne more nihče umetniške kvalitete odrekati. Pri njem se je oboje združilo v harmonično celoto. A življenje je resnično, osebe žive, pravi gorenjski kmetje, jezik klen in naraven, stavki nosijo prerokbe v sebi.

Kakor sem prepričan, da je »Veriga« za našo deželo še vedno in bo še dolgo potrebna in dobra, se mi zdi, da v Narodnem gledališču svojega namena ne more doseči. Režiser g. M. Skrbinšek ni mogel postaviti na oder pristnih kmečkih ljudi. Igralci so sicer krepko zgrabili in pogodili značaje oseb, kolikor je to njim možno, vendar ima človek skozi in skozi občutek, da igra kmete gospoda. Posebno sta bila »mestna« Janez (g. Drenovec) in Micka (ga. Boltarjeva). Najbolj se je še približal v vsej svoji igri kmečkemu človeku g. Cesar (v vlogi Marka). Ded Primož (g. Bratina) je bil dober star očanec, kakršni že izumirajo, morda malo premalo umerjen v igri. Izrazit karakter

je bil sosed Mejač (g. Potokar), nagnjen v številne kmečke slabosti. Ženi obeh gospodarjev (ga. Juvanova in ga. Rakarjeva) sta pogodili kmečko gospodinjo. Kmetje, Tomažin (g. Lipah), Drnolec (g. Sever) in Boltažar (g. Gale) so igro podpirali.

Vem, da je glede narečij težko, vendar bi bilo bolje opustiti vsakega, če že enotnosti ni mogoče doseči. (Čudil sem se v bivši Avstriji, s kakšno doslednostjo in natančnostjo so dunajski igralci govorili dialekte in pri tem dosegali neverjetne učinke. In to ne samo v številnih manjših dunajskih gledališčih, ampak prav tako v znanem 'Burgtheatru'.)

Režiser je dosledno sledil hitremu tempu igre, tako da se dejanje ni nikjer močno razživel. Konec je g. Skrbinšek spremenil, da bi dosegel po njegovem mnenju večji zaključni efekt. Prizorišče je pripravil inž. arh. E. Franz.

3. Oton Župančič: Veronika Deseniška (4. febr.).

Tudi ta drama, pesem našega največjega danes živečega poeta, je bila že lani uprizorjena za pesnikovo 60 letnico. Za 'slovenski teden' smo dobili enako pripravljeno. Tragedija, ki je zajeta iz enega izmed najslavnejših obdobj naše preteklosti, bi bila lahko privabila več občinstva v hram Talijske kot ga je. Tu seveda ne gre za kake tendence in osti, je pa delo vse in samo slovensko. Tragično v sporu med Hermanom, celjskim grofom, ki gleda vladarsko daleč preračunano v bodočnost, in med Friderikom, ki je tudi Celjan z vso dušo, a najprej človek s krvjo in ljubeznijo. Srečata se oče, ki gleda, da politična moč celjskih grofov raste in da vse služi temu namenu, in sin, ki svojega srca prekričati ne more. Kot žrtev prve sile pade ubožna plemkinja Veronika, žrtev druge pa je Jelisaveta.

Veličastno je delo v lepoti jezika, v čistosti in ritmu verzov. Čudovita je postava Hermana, kristalno čista podoba Jelisavete. Velika je tragika v značajih in usodah ljudi. V vsem pa je toliko filozofije in v monologih in dialogih toliko lepotnih prispodob, da le tu in tam izstopi močnejše nenotnost igre.

Delo je režiral g. Ciril Debevec, ga prikrojil in marsikaj opustil, tako da bi bil lahko dosegel večji uspeh. Zdi se pa, da ni imel srečne roke, ko je delil vloge. Posebno Friderik g. Gregorina ni bil dober in najbrže ni bila ta vloga zanj. G. Gregorin se je trudil, dal kolikor je mogel, a ni prepričal. Hermana je podal g. Levar, Jelisaveto ga. Marija Vera, Veroniko pa ga. Mira Danilova, v splošnem vsi dobro. G. Kralj je tudi tu zelo dober, odličen g. Debevec kot pravdač, g. Skrbinšek pa morda le tu pa tam malo preveč stopnjuje vlogo Bonaventure. Tudi ostale vloge so bile povprečno dobro rešene, tempo pa je bil odločno prepočasen.

4. Pavel Golia: Dobrudža 1916 (5. febr.).

Prostovoljska ideja in boji za osvobojenje so zapustili pri nekaterih narodih močne sledi tudi v leposlovju. Pri nas je hotel Pavel Golia z 'Dobrudžo' postaviti spomenik vsem žrtvam, ki so padle za osvobojenje naše zemlje in dati obenem izraza onim spominom, ki jih hrani o Rusiji.

Za prvi december, praznik našega osvobojenja, more biti gotovo tragedija ljudi, ki so darovali svoja življenja za svobodo domovine, najbolj na mestu, najveličastnejša in na tak dan najmočnejše doživeta. Predstava je tudi bila svečano pripravljena, a je sodeloval ves gledališki zbor.

Delo samo pa je vendar ponesrečen poskus. Obdobje je preveliko in prostor preobširen, da bi mogel pisatelj uspešno zaključiti igro. Naši vojaki se zbero v Ljubljani, se poslavljajo od domačih svojih, nato pa gredo preko fronte v dobrovoljsko legijo in na novo fronto v Dobrudži. Vmes pa je vse polno dogodkov, posebno ljubezen nadporočnika Zakotnika, njegov ljubezenski dvoboj, ki nas že popolnoma oddalji od misli iz prvega dejanja, nato dogodivščine in laži poročnika Justina, popivanja in zabavanja, deklamacije Prešerna v ruščini, ruski car, dalje Rasputin itd. Ti nešteti dogodki obrnejo pozornost že drugam, igra postane razblinjena, osnovna ideja se zgubi. Prva in zadnja slika je nekak okvir reportaže, ki pa premalo dvigne osnovno misel. Delo bi bilo lahko mnogo boljše, če bi se bil pisatelj omejil le na najvažnejše dogodke, ki bi ga tu mogli zanimati. Drama bi bila res lahko pretresljiva, ko bi bil zajel Golia tiste tihe, idealne preproste vojake, ki so šli z drugačnim navdušenjem med prostovoljce, kakor n. pr. godrnjavi profesor, ki ga — tako se vsaj zdi — nekako potiskajo in primorajo naprej in drugi, ki so odšli z vse višjimi ideali v strelske jarke, kakor vedno pijani študent Justin.

Ravnatelj drame, Pavel Golia dobro pozna oder in vse odrske učinke. Delo je razdelil v deset slik in vložil vanj vse polno malih, čustveno učinkovitih prizorov, ki ne morejo zgrešiti svojega namena. Zato je tudi igra doživela zunanji uspeh. V delu so zelo lepe misli, napisane so krasne besede o materi, ki pa bi morda vendarle bolj spadale kam drugam.

Igro je režiral g. prof. Šest in je iz nje ustvaril, kar je mogel. Edino v prvi sliki, prizor z vojaki je nekoliko prediletantski za Dramo. Številni igralci so rešili svoje naloge zelo dobro, posebno gđc. Danilova, g. Levar, g. Cesar in g. Kralj. „Dobrudžo“ so igrali z uspehom že nekaj časa v Narodnem gledališču, a ideja prostovoljcev oz. ideja boja za osvobojenje naše domovine bo čakala močnejše in še boljše umetniške ustvaritve.

5. Stanko Cajnkari: Potopljeni svet (6. febr.).

V oktobru že je doživela ta drama, ki je začela izhajati knjižno v Domu in svetu, izšla pa pri Novi založbi, krstno predstavo v našem Narodnem gledališču in dosegla precejšen uspeh. Za slovenski teden je bila samo ponovljena. Zajela je problematiko današnjih dni in se dotika vsakega izmed nas. Kaplan Velnar spozna med zapuščenimi delavci, kako strašno je življenje tisočim in tisočim. On pridiga, organizira — pa se mu zdi, da je popolnoma sam, da vsa Cerkev zanemarja svojo dolžnost. Vest mu ne da miru. Tudi kot univerzitetni profesor je razočaran. To sproži dejanje v drami, da Velnar pusti duhovniški poklic, se poroči z razvajeno filmsko igralko, a tudi zdaj sreče in miru ne najde. Tragika je vedno večja, vstajajo mu spomini na preteklost — potopljeni svet — v koncu je nakazana že pot nazaj k Bogu.

Duhovnik Velnar je iskren človek, skozi in skozi pošten, katoličan do dna, ki hoče zapovedi Kristusa-Boga v življenje prenesti. Občudujemo ga kot kaplana v delavskem revirju, kot vzgojitelja med svojimi učenci, toda Velnar omaga, ne vzdrži na svojem mestu, ampak začne omahovati. Tu se dejanje šele prične. Ta čustvena podoba, ko začne iskati sebe, svojo srečo, nas ne dviga več, ne moremo ji več slediti, dasi nas Velnarjeva tragika močno boli. Glavni junak postane tako slabič, ki ne more izpeljati nobene stvari do konca, najbolj tragičen takrat, ko se poslužuje monsignor Ciril njegovih idej in dosega čudovite uspehe. Filozofija, ki jo je pisatelj upodobil v roži, ki raste in cvete, pa nič ne sprašuje, samo živi in se koplje v soncu, dokler ga ima, ta filozofija ne vodi v srečo: filmska igralka, ki po njej živi, je razočarana, njena sestra Vivina se prevarana zastrupi. Kot svetel žarek je Klara Vigny, čista in lepa duša, ki pokaže duhovniku pot nazaj.

Drama ni zgrajena na strogih dramatskih zakonih, tudi ni vidnega, kričnega dejanja v njej, ampak tiho in čustveno razpleteno. Razdeljena je v štiri dejanja, v prvem delu močno zraste, v tretjem pa že izgubi prejšnji zanos. Višek in dramatsko najboljši del je drugo dejanje, dialog med Velnarjem in škofom Cirilom. Sploh je drama v glavnem dialog, ki je pa neprisiljen, logičen in mojstrsko tekoč in lep. Toda vse osebe govore v istem izbrušenem jeziku, dočim bi bilo morda bolje, da bi dal vsakemu značaju svojstven jezik.

K uspehu drame je pripomogel v veliki meri režiser g. Ciril Debevec, ki je gotovo z veliko ljubeznijo in globokim razumevanjem delo režiral in igral Velnarja. Njegova igra je bila do dna prepričevalna in resnično velika. V prvem dejanju je posebno prikazal silo težkih notranjih bojov, stvari, ki jih pisatelj ni mogel izraziti. Močna podoba je bil tudi škof Ciril gospoda Gregorina. Strog in dosleden, pa vendar tako očetovsko dober in obenem veličastno dostojanstven. G. Gregorin je znal vse to čudovito lepo združiti. Lilijana Garnier je dobila v ge. M. Danilovi premišljeno in dognano podobo, Vivina pa v ge. Juvanovi. Klara Vigny, ga. Šaričeva, daje tiho razpleteni igri lepo ubran zadnji akord.

Delo je katoliško in pomeni obogatitev slovenske literature in dolgo zaželen doprinos repertoarju našega Narodnega gledališča.

6. P. Golia: Sneguljčica (7. febr.).

Staro, že davno otrokom znano pravljico je pripravil za oder Pavel Golia, režiral pa Ciril Debevec. Ne vem, ali se ne zruši v mladih otroških dušah tisti lepi svet, ki si ga je otroška domišljija ustvarila ob pripovedovanju babice. Vse drugačne škrate so si v domišljiji predstavljali otroci, vse bolj skrivnostno zrcalce in vse strašnejšo noč sredi temnega gozda, a lepše vile so plesale okoli speče Sneguljke, vse manj realistične. Gotovo so tu tehnična vprašanja, ki jih ne bomo mogli na odru, posebno s skromnimi sredstvi, nikdar povsem zadovoljivo rešiti.

Glavne vloge so bile zelo dobro podane. Sneguljka gdč. Levarjeve je preprosta in naravna, prav nič nikjer pretirana ali teatralična in v vseh

potankostih dognana. Prav dobra je kraljica ge. M. Danilove in kraljevič g. Jana. Prepričevalen lovec g. Presetnika, originalna in smešna Friče in Frace gg. Severja in Potokarja. Tudi g. Lipah je dober kot maršal, od škratov pa najboljši g. Starič.

Sceno je zelo dobro pripravil V. Skružný. Predstava je bila za otroke brezplačna.

7. Ivan Cankar: Kralj na Betajnovi (8. febr.).

Tudi zaključil je »Slovenski teden« Ivan Cankar. »Kralj na Betajnovi« je drama mogočnika iz naše vasi, goljufa in morilca, ki hoče kvišku in brezobzirno hodi po glavah svojih bližnjih. Zapira vrata svoje notranjosti, ko trka vest nanje, mori one, ki mu vest izprašujejo, odstranjuje tiste, ki ga grehov spominjajo. Napol demonična je ta postava kralja, mogočnega in strahopetca obenem. Cankar tudi na koncu še ne najde kazni zanj. Kantor in Maks, dve sili, boj med dobrim in zlim; življenje ne pozna meje med njima. Maks pade zadet od Kantorjeve krogle. Sredi dogajanja pa stoji grozna tragika Kantorjeve družine.

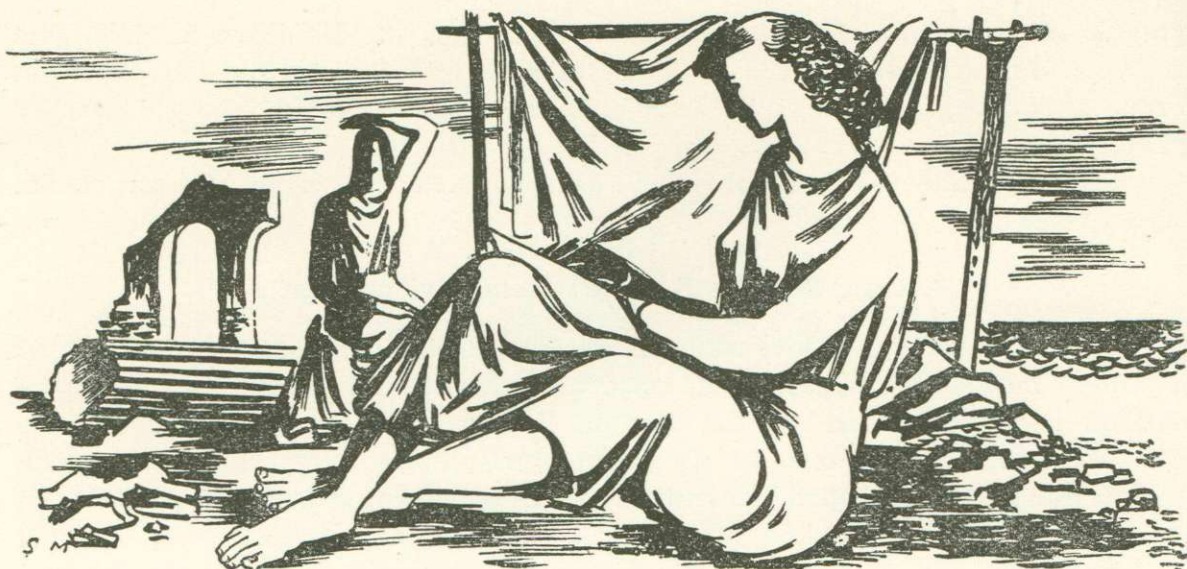
Dejanje je Cankar mojstrsko razplel in napeto stopnjeval. Dialog je tekoč in neprisiljen. Na lepoto Cankarjevega jezika sploh ni treba opozarjati.

Delo so igrali člani mariborskega gledališča. G. Jože Kovič je pripravil povsem realistično predstavo, mirno in preprosto. Z nemo igro in z igro za pozoriščem je dosegel precejšnje učinke. Sam je tudi igral župnika, ki ga je izdelal do najmanjših potankosti. Kantor je bil močna podoba, ki jo je g. Pavle Kovič stopnjeval in razmahnil v vsej širini. Maksu je dal g. Skrbinšek svojevrstno vagabundsko podobo. Njegova igra je mirna, neznatna, pa vendar zelo učinkovita. Gdč. Razbergerjeva je ustvarila lepo podobo Francke, le tu pa tam se ni mogla takoj povsem vživeti. Gdč. Simčičeva je bila naravna, mirna in preprosta Nina, g. R. Nakrst pa dober Bernot. Tudi ostale vloge so bile dobre: Hana (gdč. Zakrajškova), Krnec (g. Razberger) in drugi.

V splošnem se resda vidijo pri mariborskem ensemblu nekatere hibe, ki pa so razumljive. Marsikaj bodo pa lahko prav medsebojna gostovanja prinesla.

Tak je bil torej Slovenski teden naše Drame ob 20 letnici. Režiserji so bili povsem na mestu, zlasti g. C. Debevec, ki je nosil, kakor je vidno, največjo težo na svojih ramah, igralci so bili odlični kot vedno, le stvari, ki smo jih v začetku navedli, je manjkalo. Zaklade imamo, le treba je nekoga, ki bo te zaklade dvignil in jih na pravo mesto položil. Želimo pa, da bi Slovenski teden v gledališču dal pobude za rojstvo novih slovenskih del, ki bi bila do dna slovenska in občestvena ter sodobna, sodobna tudi po težnji, dvigniti dramo zopet na višino etične izpovedi in lepe človečnosti.

J. Peterlin.

Zapiski

Zagrebsko pismo.

V današnjem pismu se bomo ustavili ob treh kulturnih dogodkih iz zadnjega časa, ki se mi zdijo vredni, da tudi slovenski bralec zanje izve.

Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti je posvetila letošnji »Strossmayerjev dan znanosti in umetnosti« (4. februarja) 350 letnici rojstva in 300 letnici smrti Ivana Gundulića. Tudi druga znanstvena in kulturna društva niso prezrla tega jubileja, vendar sta ga najdostojneje počastili Matica Hrvatska in Jugoslovanska akademija, dve najstarejši in najpoglavitnejši ustanovi. Matica je posvetila Gunduliću obsežno decembrsko številko »Hrvatske Revije«, ki je že kar cel zbornik (134 strani), s posebnim kazalom. Tukaj so podani najnovejši rezultati knjižne zgodovine in estetske kritike o delih Ivana Gundulića. Mogoče, da bo ta ali ona stvar dobila še kaj drugačno osvetljenje, vendar lahko rečemo, da je v splošnem prišla znanost o Gunduliću v zadnji stadij. Ker smo že pri Matici, ne bo odveč, če spomnim njen najnovejši zbornik »Hrvatsko Kolo« (XIX. knji-

ga), kjer je izšel globok esej prof. dr. Lj. Marakovića, ki hoče za vselej napraviti konec šablonskemu ocenjevanju genialnega pesnika Gundulića. Jugoslovanska akademija pa je poslala v svet že tretjo izdajo Gundulićevega pesniškega dela (9. knjiga zbirke »Stari pisci hrvatski«), ki jo je za tisk pripravil rajni dr. Dj. Körbler, pregledal pa prof. dr. Milan Rešetar.

»Strossmayerjev dan« je bil izpolnjen z uvodno besedo predsednika Akademije dr. A. Bazale in s predavanjem prof. dr. Fr. Fanceva. Bazala je govoril o ideji pastorage »Dubravka« in se ustavil edinole na njeni miselni vsebini. »Dubrovka«, ki velja za himno svobodi, daje, s filozofskega stališča analizirana, precej popolen traktat o svobodi: o bistvu svobode, njenih pogojih in sadovih, pa tudi o škodi in nevarnostih, ki jih rodi napakno pojmovanje svobode. Predavanje predsednika Bazale o »lepi, dragi in sladki« Gundulićevi svobodi je bilo tako temeljito, da bi mu moral posvetiti celo pismo, če bi hotel izčrpati njegovo bogato vsebino. — Prof. in akademik dr. Fr.

Fancev je govoril o Dubrovniku v razvoju hrvatske književnosti. Fancev se že nekaj let sem z velikim znanjem in nič manjšo ljubeznijo trudi, da revidira napačne poglede na starejšo hrvatsko književnost. Tudi v tem svojem predavanju se je odločno zavzel za organsko gledanje na kulturni in politični razvoj v Dubrovniku in podal prerez tega razvoja od 9. do 19. stol. Romanski Ragusium se je dolga stoletja upiral poslovanjenju, toda vedno bolj omaguje in v 15. stol. ga že najdemo docela v okviru hrvatske kulturne orientacije. Na prehodu 14. in 15. stol. postaja Dubrovnik ognjišče mlade književnosti, ki je pognala kakor mladika iz debla hrvatske glagoliške književnosti. Konec 15. in v začetku 16. stol., v času tako imenovane renesanse, vidimo, da je Dubrovnik že organsko združen z duhovnim življenjem dalmatinske Hrvatske: od Dubrovnika (Dj. Držić, Š. Menčetić), preko Splita (M. Marulić) in Zadra pa vse do Senja se nenadoma pojavi značilni in edinstveni dvanajsterec z dvojno rimo (v sredini in na koncu stiha) in s prenosom rime na koncu stiha. Ta široka razprostrtost značilnega čisto hrvatskega stiha, ki je iz ljudske poezije prešel v umetno, dokazuje gotovo nekaj stoletij ozkih stikov in organskega duhovnega življenja med Dubrovnikom in ostalo Hrvatsko. Tako nas je prof. Fancev vodil vse do XIX. stol. in dokazal, da so popolnoma iz trte izvite trditve, češ da je književnost v Dubrovniku živela kakor neki umetno vzdrževani vrt pod steklom, da ni imela stikov in vpliva na književnost izven meja svoje republike. Nasprotno, vse do Zagreba so se razširila književna dela (Krčelić, Baričević) iz Dubrovnika, oplodila literarno prizadevanje hrv. preporoditeljev konec 18. in v prvi polovici 19. stol. in se neolčljivo zrasla z ostalo hrvatsko književnostjo.

Predavanje prof. Fanceva je bilo za oni del občinstva, ki je literarno manj verzirano, nekoliko težko. V splošnem pa se lahko reče, da je s to prireditvijo zagrebška Akademija

lepo počastila prvaka starejše hrvatske književnosti Ivana Gundulića, čigar dela so še danes živa vrednota v zakladnici hrvatske duhovne kulture.

V novem »Domu likovnih umetnosti« je bila 18. dec. preteklega leta odprta razstava »Pol stoletja hrvatske umetnosti«. To razstavo, ki že v naslovu pove, da hoče dati pregledno podobo onega, kar so zadnjih petdeset let ustvarili Hrvati v likovni umetnosti, je pripravilo ob svoji šestdesetletnici »Hrvatsko društvo umjetnosti«. Hoteli so zbrati vse hrvatske upodablajoče umetnike ne glede na njihove umetniške smeri in osebno razmerje. V glavnem se je to tudi posrečilo, čeprav pogrešamo tudi nekaj boljših slikarjev in kiparjev (Hegedušić, Frangeš itd.). Iz lepega in obširnega kataloga (224 str.) vidimo, da je razstavljenih 525 del, ki pripadajo 180 umetnikom. Čeprav je na razstavi nekaj del, ki ne prenesejo najstrožjega estetskega merila, vendar so dopustna na retrospektivni razstavi, ki hoče pokazati razvoj posameznih umetniških vrst: kiparstva, slikarstva in stavbarstva. In ta razstava, ki je bila najprej določena, da se zapre 31. januarja, pa so jo pozneje podaljšali do zadnjega februarja, je pokazala velikanski napredek hrvatske upodablajoče umetnosti v globino in širino. Danes imajo Hrvati svojo Umetniško akademijo, iz katere je izšlo že lepo število mlajših slovenskih umetnikov, imajo svojega Meštrovića, ki tudi na tej razstavi zavzema prvo mesto. Razstava, katero si je ogledalo tudi mnogo Slovencev, je v vsakem oziru nepričakovano uspela: obiskalo jo je okrog 40.000 ljudi, to je približno 500 ljudi vsak dan! Tudi odkupljenih je bilo več del.

V gledališču že od jeseni z velikim uspehom igrajo obnovljeno dubrovniško komedijo »Dundo Maroje«, ki jo je napisal in l. 1550. prvič igral Marin Držić. Marin Držić (1520—1567), najplodnejši in najboljši komediograf starejše hrvatske književnosti, je podal v »Dundu Maroju« (dundo = dominus = go-

spod) nazorno sliko dubrovniškega življenja v 16. stol. V središču igre stojita skopi oče in njegov zapravljivi sin, okrog njiju pa celi niz značilnih oseb in tipov (prebrisani Pomet, požrešni Bokčilo itd.). »Dundo Maroje« je najdaljša, toda nedovršena Držićeva komedija, ki jo je spravil na zagrebški oder mladi režiser Marko Fotez. Režiser je obsežni tekst (okrog 120 str. v Akademijini izdaji) predelal, dodal konec, ki je v izvirniku izgubljen, in z večjo roko opravil nelahko nalogo. S Fotezovo predelavo je komedija sicer izgubila mnogo svoje značilne barvitosti in sočnosti, obenem pa je s črtanjem (celi dialogi v dubrovniški italijanščini) delo približal sodobnemu občinstvu. In to je bil pglavitni namen in pomen pri obnavljanju »Dunda Maroja«, da se namreč današnjemu obiskovalcu gledališča pokaže vsaj nekaj one neminljive in vedno aktualne lepote, ki so jo ustvarili hrvatski dramatik prejšnjih stoletij in ki še danes izžareva svoj umetniški čar.

Če bi hotel še o igralcih reči nekaj besed, bi jih moral v celoti pohvaliti, največje priznanje pa dati Laurenčiću, ki je v Pometu dobil morda svojo najadekvatnejšo vlogo.

Občinstvo in kritika sta »Dunda Maroja« lepo sprejela, samo »največji demokratski politični tednik« »Nova riječ« je označila ta gledališki dogodek za »sodobno kulturno laž«! S tem je »Nova riječ« ostala sama sebi zvesta in dokazala, da je res takšna, za kakršno med pravimi Hrvati velja. Meni pa se je zdelo vredno, da tudi takšne pojave, ki imajo na Hrvatskem že svojo tradicijo, v pismu omenim.

Jože Gregorič.

Razstava italijanske knjige v Ljubljani.

Te vrste o zanimivem in znamenitem kulturnem dogodku, ki smo ga doživeli sredi februarja letos, nimajo kakega informativnega namena. Temu je dovolj spodobno in

izčrpno kakor malokdaj zadostilo naše dnevno časopisje, s čimer je najpravičneje poudarilo splošni in posebni pomen te prireditve v slovenski prestolnici. Pisanje o razstavi v reviji — post festum — more biti podrobna, temeljita naštevalna študija ali pa krajši ali daljši glosarij misli, ki so jih take prireditve sposobne vzbuditi in jih v današnjem duhovnem ter političnem ozračju morajo zbuditi. Nedvomno je zanimiveje odločiti se za drugo obliko, ki najbrž tudi bolj odgovarja časovnemu, to je splošnemu pomenu prireditve.

Razstava italijanske knjige v Ljubljani je bila v petnajstih letih edina kulturna manifestacija med slovenskim in italijanskim narodom, ki ju je usoda postavila za soseda in jima s tem dala prijetno ali neprijetno nalogo, da svoje sosedstvo na vseh področjih organizirata tako, da bo za oba najboljše. Logika tega sosedstva uči, da ni razmerja med obema narodoma moči razvijati zgolj iz političnih aksiomov ali celo predsodkov, zakaj pri tako hotenem razvoju nujno trpi manjši, šibkejši, manj strnjeni. Kaka absolutna načela te vrste morajo rasti iz velikega števila, sile ter vsestranske urejenosti in zrelosti, sicer so smešna in hujše kot to: so škodljiva in utegnejo postati delu ali tudi celoti naroda pogubna. Med narodi, ki so na eno stran ali na obe zaradi slabo urejenega sosedstva trpeli, ki imajo v zgodovini svojih odnošajev zapisane bridke dneve in skušnje, ni možna niti kulturna indiferentnost, marveč samo nasprotstvo ali prijateljstvo. Politična in gospodarska stvarnost to resnico kljub kakim drugačnim besedam neizprosno potrjuje. Med narodi, ki so med sabo po svoji in še večkrat po tuji krivdi ter krivični volji doživeli take skušnje, kakor sta jih slovenski in italijanski, je treba zaradi zgodovinskih in življenjskih nujnosti pozdraviti vsako priliko, ki je ugodna za ustvarjanje pravičnega prijateljstva. Duh je, ki zmaguje tudi v teh vprašanjih, ko nam čas s svojimi žalostnimi prikaznimi hoče motiti čustvo in gesto.

V luči teh kratkih ugotovitev je treba gledati nedavno italijansko-slovensko kulturno manifestacijo v Ljubljani. Ob lanski dragoceni zgodovinski razstavi italijanskega portreta v Belgradu smo menili čutiti, da bo kulturno zbliževanje, posledica nujnega, zgodovinsko nujnega političnega sodelovanja, ostalo omejeno na prestolnico, nosilko vse oficialnosti v državi. Če je italijanska vlada premišljeno priredila nič manj dragoceno razstavo italijanske knjige v Ljubljani, je pokazala, da ji je poleg oficialnosti veliko prav na tem, da pomaga s takimi prireditvami, v absolutnem kulturnem smislu za nas izrednimi obogatitvami, ustvarjati prav pri Slovencih duhovne temelje za lepo bodočnost splošnih slovensko-italijanskih odnosov. Ta ugotovitev mislečemu, razgledanemu človeku ni prigradski poklon na papirju, temveč nekaj več. Pozornost, ki so jo prireditelji razstave pokazali do nas z raznimi delikatnimi, a nič manj prepričevalnimi okolnostmi, govori, da se v misli o tej volji ne motimo. (Lepi sintetični prikaz nove italijanske kulturne tvornosti, ki je razstavi služil namesto banalnega kataloga, je bil za Ljubljano tiskan v slovenščini; govor italijanskega generalnega konzula ob začetku razstave v slovenščini je bil v vsakem oziru več kakor običajne slovesne besede.)

Sprejem, ki ga je doživela razstava na slovenski strani — nobena dosedanja kulturna manifestacija tujih, bolj ali manj bližnjih narodov se ne more postaviti s podobnim — ta sprejem kaže dvoje: da je slovenska kulturna javnost prirediteljem razumela kot dokaz nove italijanske volje in smernic v urejanju medsebojnih odnosov. To naše prepričanje je dobilo izraza v govorih ob uradnem začetku razstave in v vsem javnem razpravljanju o njej. Drugo, o čemer priča ta, v številkah in zunanjem zanimanju res manifestativni sprejem, je naše priznanje absolutni kulturni vrednosti in pomembnosti tega dogodka. S tem smo pokazali svojo visoko kulturno zrelost in nepristranost, splošen smisel za objektivno vred-

notenje takih dragocenih pojavov. Da je razstavo v nekaj malega dni obiskalo toliko tisoč ljudi, govori o njeni veliki pomembnosti in o naši kulturnosti.

Razstava je tudi sama na sebi kot premišljeno, nazorno in pregledno organiziran izbor nove italijanske knjižne kulture in tvornosti ta lepi sprejem nadvse zaslužila. Po vsebini, kjer ni ničesar preveč ali premalo, je dostojna kulture, katero ima čast zastopati in manifestirati v svetu. Po ureditvi in njeni tehniki prekaša — vsaj po naših skušnjah — vse, kar imajo celo večji in bogatejši evropski narodi podobnega. Vsem, ki so vajeni pri nas in po svetu gledati usodo italijanske kulture in knjige po drugotnih, hote spačenih prikazih, je razstava prinesla nekaj močnih spoznanj o stanju sodobne italijanske kulture in knjige in o uveljavljanju kulturnih zahtev novega italijanskega človeškega in političnega reda. Ta kaže prav v svojih organiziranih prizadevanjih za ohranitev stare, zaključene, ter uveljavljanje nove, dinamične italijanske kulture neizbrisne duhovne označbe Zahoda in njegovih izročil — označbe, ki jih v drugih, na zunaj podobnih današnjih družbenih sistemih tako tragično pogrešamo.

Naj bi bila ta razstava s svojo kulturno in časovno pomembnostjo nam in Italiji znamenje novega začetka!

Mirko Javornik.

Vprašanje književnih nagrad.

Na Prešernov smrtni dan 9. februarja, ki je bil letos obenem tudi 90 letni spomin njegovega odhoda, je ljubljanska občina (župan dr. J. Adlešič) prvikrat razdelila književne nagrade ter s tem na najlepši način počastila spomin našega največjega besednega umetnika, pesnika in Slovenca. Razsodišče je odločilo, da se nagrade kot najboljša dela na letošnjem knjižnem trgu 1. zbirka pesmi Alojzija Gradnika »Večni studenci« (Modraptica), 2. roman Miška Kranjca »Kapitanovi« (Slovenska Ma-

tica) ter 3. drama Stanka Cajnkarja »Potopljeni svet« (Nova založba). Tako se je s temi literarnimi nagradami prestolnica Slovencev pridružila podobni skrbi za kulturno ustvarjanje dravski banovini (ban dr. Natlačen), ki je lani po odločbi posebnega razsodišča določila nagrade naslednjim knjigam: 1. nagrado Ivanu Matičiču za roman »Živi izviri«, 2. nagrado pisatelju Nartu Velikonji za roman »Besede«, 3. nagrado pisatelju Bogomiru Magajni za mladinsko povest »Čudovita pravljica« ter 4. nagrado pesniku Tonetu Seliškarju za zbirko »Pesmi pričakovanja«. S tem so zastopniki oblasti pokazali svojo veliko skrb za slovensko književno kulturo ter še zlasti za slovensko besedo. Toda dočim je banovinska literarna nagrada imela značaj relativnega natečaja, za katerega so se morali pisatelji priglasiti, kakor je pač navada pri vsakem tekmovanju, n. pr. likovnem, je literarna nagrada mesta Ljubljane imela bolj značaj absolutnega vrednotenja vsega knjižnega trga.

Toda da bi ne delali komu krivice ali manjšali iniciativnost, ugotavljamo, da je pri Slovencih začela po vojni z razpisavanjem literarnih nagrad založba Modra ptica, ki pa je tedaj ni podelila, kakor tudi ne uredništvo »Slovenca«, ki je razpisalo doslej pri nas največjo nagrado (30.000 din) za najboljši novi slovenski zgodovinski roman, ki pa se je tudi končala brez uspeha. Tudi založba Hram je razpisala Prešernovo nagrado in jo podelila pisatelju Mišku Kranjcu za roman »Os življenja«. Toda od javnih oblasti je razpisalo prve literarne nagrade mesto Maribor (župan dr. Juvan), tako imenovano Slomškovo nagrado, ki je bila podeljena msgr. dr. Kovačiču. Pri javnih nagradah Mariborskega umetniškega kluba pa je že izdatno pomagala banovina.

Če sedaj pomislimo, da so za letošnje leto razpisane literarne nagrade dravske banovine, mestne občine ljubljanske, Mariborskega umetniškega kluba, založbe Hram, da ima na programu razpisavanje nagrad

tudi novo društvo Slovenska knjiga, da jih lahko razpiše vsaka založba itd. itd. in vsi nagrajajo samo najboljše delo, se nam zdi, da bi bilo treba tudi v tem mecenstvu napraviti nekak red.

Zdi se nam, da bi bila najbolj poklicana za delitev najvišjih nagrad oz. za izrekanje najvišje avtoritativne ocene naša nova slovenska Akademija znanosti in umetnosti, in sicer njen umetniški razred, ki se je ustanovil pred mesecem dni (predsednik pisatelj Finžgar, tajnik slikar Jama). Ta naj bi sodila z zgolj umetniškega gledišča. Mestni občini ljubljanska in mariborska naj bi nagrajali najboljša dela s teritorialnih vidikov ali pa vsebinskih (mestna zgodovina itd.), kjer bi pa umetniška plat ostala seveda odločujoča. Banovina naj bi se morda omejila na izdajanje najboljših rokopisnih plovod in ponatisov. Znano je, kako težko je še danes najti založnika n. pr. za pesmi, drame ali pa novele, ki so morda že kdaj izšle v kakih revijah in bi jih pisatelj rad povezal v enoto in izdal. Tu naj bi priskočila na pomoč banovina, ki naj bi morda imela v mislih še posebej prve zbirke začetnikov, kajti najtežje je odkriti novega pesnika ali pisatelja in ga uveljaviti. In prava pomoč v začetku pisateljske poti lahko rodi največ sadov in je najbolj potrebna, da se talent ne izgubi. Tudi naj bi banovina podpirala rojstvo našega slovenskega zgodovinskega romana, epičnih prikazov naših pomembnih dob, kakor je to storila z razpisom likovnega natečaja itd. Tudi drugačno diferenciranje je mogoče, tudi svetovno nazorno kakor je n. pr. Nobelova nagrada, določena izrazito samo za umetnine idealističnega svetovnega nazora; ali z ozirom na jezik itd. Pri vseh in povsod pa naj odloča razsodišče le po umetniški moči.

Ob vsem tem pa je odprto vprašanje: kaj pa z deli, ki so izšla v revijah? Ali naj bodo povsod izključena od nagrad, ker slučajno niso izšla v ponatisu? Tudi to spada k vprašanju literarnih nagrad in kliče po rešitvi. T. Debeljak.